

LOOMING

9

SEPTEMBER

1953

LOOMING

KIRJANDUSLIK-KUNSTILINE JA
ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI

EN
Kirjanike Lüdu
häälekandja

9

SEPTEMBER

1 9 5 3

Ankeet

Näidend 3 vaatuses 6 pildis

TEGELASED:

PAVEL SAAR	—	kombinaadi direktor
AMALIE SAAR	—	tema ema
ELSA RAAG	—	konstruktor
JAAK RAAG	—	tema isa, lukussepp
VALTER MÖTUS	—	peamehaanik
RIINA MARIPUU	—	parteiorganisaator
OSKAR HÄRM	—	peainsener
KARL LEINKASK	—	tsehhiülem
HARALD PAKITSUS	—	peavalitsuse juhataja
JÜRI TOOMEL	—	meister
RAIK VAABEL	—	noor tööline
MILVI HELISTO	—	tehniline sekretär

TÖÖLISED, MINISTEERIUMI TEENISTUJAD

A e g:

Tänapäev

ESIMENE VAATUS

ESIMENE PILT

Tselluloosi- ja paberikombinaadi «Tulevik» direktori tööruum. Punaka tooniga tapeet sobib hästi tumeda paneeliga ja pruuni vaibaga, mis katab kogu põrandat. Sisustus on kapitaalne. Sissekäik keskelt. Paremale viiv uks ühendab direktori kabinetti partet-algorganisatsiooni büroo ruumiga.

(Ruumis viibivad Pavel Saar, Oskar Härm, Elsa Raag ja Valter Mötus. Härm istub tugitoolis, Saar oma töölaua taga, Elsa Raag ja Valter Mötus seisavad. Pingeline vaikus. On tunne, nagu oleks siin äsja toimunud äge sõnavahetus.)

PAVEL SAAR (*vajutab kellanupule.*)
(Tuleb Milvi Helisto, umbes 28-aastane maitsekalt rietatud blondiin. Direktori kutsel siseneb ta alati paberi ja pliiaatsiga varustatuna.)
PAVEL SAAR: Kirjutage! (*Hõõrudes sõrmedega meeleskohta, dikteerib.*) Käskkiri. Lähimõtlemtu töö pärast kaoliinilahuse segaja konst-

rueerimisel teen märkuse kombinaadi peakonstruktori kohusetäitjale Elsa Jaagu tütar Raagile.

OSKAR HÄRM (*heskealine, tüsedusele kalduv, pealael hõrenevate tumedate juustega, suitsetab paberossi lihedale väikeste mahvidega*): Ja teie, Mõtus, ei tunne ennast sugugi süüdlasena?

VALTER MÕTUS (*väheldast kasvut, siledate ruugete juustega, vält-selt külm, vaatab silmi pilutades Härmile*): Ei.

PAVEL SAAR: Uus kärbe. Külma, osavõtmatu suhtumise pärast selle töö teostamisel peamehaanik Valter Karli poeg Mõtuse poolt avaldan viimasele rahuolematust. Kõik. Võite minna.

MILVI HELISTO (*heidab korraks kaastundliku pilgu Elsale ja väljub*).

ELSA RAAG (*umbes 25-aastane pisut üle keskmise kasvu, ümarate, hästi väljakujunenud kehavormidega tütarlaps, seisab uhkelt, käed kitli taskutes*): Mina protesteerin.

PAVEL SAAR: Palun.

ELSA RAAG: Kui juba käskkiri, siis ainult minu kohta. Peamehaaniku pole siin mingit kaassüüd.

VALTER MÕTUS: Ma ei vaja kaitsjaid. (*Väljub*.)

PAVEL SAAR: Asi on lahendatud.

ELSA RAAG: Ei. Ma pean Mõtuse pärast pöörduma parteiorganisatsiooni poole. (*Väljub*.)

PAVEL SAAR (*vaatab talle järele, üllatus tema näol läheb üle mõnusaaks naeratuseks*): Nägid! See on meie ülikooli kasvandik. Polegi niisama. (*Nagu õigustust otsides*.) Aga ütle, Härm, kas me võime andestada lohakust?

OSKAR HÄRM: Ei ühelgi juhul. Muidugi, ma ise oleksin pidanud seda tööd paremini silmas pidama.

PAVEL SAAR: Peainseneril on oma sektor. (*Naeratades*.) Aga siiski... kenasti protesteeris. (*Paus*.) Ei, ei! Tagasi ei võta. (*Näidates paberitele Härmile käes*.) Mis need sul seal on?

OSKAR HÄRM: Meie tublide ratsionaliseerijate viimased saavutused. Ootavad direktori vastutavat allkirja.

PAVEL SAAR: Laseme käiku, kui komisjon on vajalikuks pidanud. (*Süveneb materjalidesse*.)

OSKAR HÄRM: Viimasel ajal olen pannud rohkem rõhku tööliste aktiivile, ja näe, asi hakkab elama.

PAVEL SAAR (*kirjutab alla*): See läheb. (*Vaatab järgmist ettepanekut*.) Leidlik. Väga hea. Aga meie paberi tuhasisaldavus? Kas selle reguleerimiseks pole veel midagi?

OSKAR HÄRM (*kehitas õlgu*): Mis teha.

PAVEL SAAR: Viga on kaoliini korratud doseerimises. Praegu töötab selles lõigus nelikümmend kuus inimest. Aga tsehhiülem Leinkask nendega üldse ei tegele. Korralagedus.

OSKAR HÄRM: Jah, meie Leinkask, Leinkask.

PAVEL SAAR: Ei tule toime.

OSKAR HÄRM: Tšinovniku poeg, pisut isasse läinud. (*Naerab*.) Muidu aus inimene, tuleks veel vaadata. (*Paus*.) Aga siin on meil teisi mehi. Seesama Mõtus. No ütleme ausalt, kas tema, vilunud mehaanik, ei oleks võinud noort konstruktorit parandada?

PAVEL SAAR: Räägitakse, ta olevat möödunud aastal aktiivsem olnud.

OSKAR HÄRM: Nii see on. Ma olen mitu korda mõelnud: kelle jaoks ta oma teadmisi hoiab? Endine «kaitseliidu» tegelane...

PAVEL SAAR: Sa pea tema tegevust hoolega silmas.

OSKAR HÄRM: Loomulikult. (*Tõuseb. Võtab mapi st väikese skitsi.*) Oleksin peaaegu unustanud. Siin on siiski üks ettepanek kaoliini doseerimise kohta.

PAVEL SAAR: Ometi! Näita, mida ta endast kujutab!

OSKAR HÄRM: Väga ahvatlev.

PAVEL SAAR: Ahah, ahah! Kuule, see on ju... See on ju targalt tehtud: kaoliin juba laoruumis lahustada ja suruõhuga hollendritesse pumbata.

OSKAR HÄRM: Täpselt. Suurejooneline?

PAVEL SAAR: Hiilgav lahendus.

OSKAR HÄRM: Aga autor?

PAVEL SAAR (*vaatab skitsi teist poolt*): Valter Mõtus.

OSKAR HÄRM: Seesama Mõtus, kelle vastu mina isiklikult olen usaldust kaotamas.

PAVEL SAAR: Idee on hiilgav!

OSKAR HÄRM: Riisikoga. Ei ole varem kusagil niisugust kaoliinipumpa kohanud.

PAVEL SAAR: Kas sa taipad, mida see andekas inimene taotleb? (*Vajutab kellanupule.*) Me saame nelikümmend inimest teistele töödele suunata, ühe kõige räpasema sektori täielikult automatiseerida! (*Sissetulnud Milvi.*) Minu käskkirjast Mõtuse kohta maha tõmmata ja Mõtus ise minu juurde saata.

MILVI HELISTO: Kohe. (*Lahkub.*)

PAVEL SAAR: Mees tabas naelapea pihta.

(*Tuleb Milvi Helisto.*)

MILVI HELISTO: Seltsimees direktor, Mõtus on jaama, laadimise juurde läinud.

PAVEL SAAR: Kui tuleb, kohe minu juurde.

MILVI HELISTO: Arusaadav. (*Läheb ära.*)

OSKAR HÄRM: Räägitakse, et vilunud malemängijad teevad vahel sääraseid ahvatlevaid käike: alguses nagu avaks võimaluse...

PAVEL SAAR (*pahvatab naerma*): Malemängijad? Nojah. See on tore. Ma hindan alati inimesi, kes lahtiste silmadega elavad. Aga me hakkame ju asjal ühiselt sarvist kinni, rappa ei lähe.

OSKAR HÄRM: Mina olen keemik. Muidugi, mõned paberimasinad on tu'nud ju paigale seada, aga sellist asja...

PAVEL SAAR (*joob vett, süütab suitsu*): Minul on aga niisugune tunne, nagu oleks haige hammas välja tõmmatud. Vaba, hea hingata. Väljapääs käes! Kas sa tead, et Harald Pakitsus on nõuks võtnud mind siit ära kangutada?

OSKAR HÄRM (*naerab*): Mis sa nüüd...

PAVEL SAAR: Kvaliteediga rõhub pea'le.

OSKAR HÄRM: Aga kust meie peavalitsuse juhataja parema asendaja leiaks?

PAVEL SAAR (*lööb käega*): Meil on juba asjad halvaks läinud. No mis mina tahan? Rahvale kehva paberit anda? (*Mõtleb.*) Kui kevadel siia tu'in, vaatasin: ohoo! Siin saab rassida. Ilus loodus ümberringi, aga meie asula nagu viimane urgas. Ei saa nii. Vaata, missuguseid toredaid inimesi meil siin on. Nendele on vaja rohkem päikest anda. Et oleks lahe ja lõbus. Kui puhkekodu valmis saame, paneme nimeks «Rohkem Päikest». Meeldib?

OSKAR HÄRM: Originaalne. Aga esialgu — rohkem parketti!

PAVEL SAAR: Jah, kurat! Kaks vagunitäit oli mul juba niisama hästi kui peos. Aga meie sõber Harald Pakitsus peavalitsuse juhatajana ei pidanud endale häbiks varustuskontori detailidesse laskumist. Ära segas.

OSKAR HÄRM: Missuguse lossi oleks saanud!

PAVEL SAAR: Me saame selle. Saame kõik, mis oleme plaanitsenud. Ainuke asi — tempo. Vihkan venimist.

OSKAR HÄRM: Venitajaid meil veel leidub. Aga nende vastu tuleb olla halastamatu.

PAVEL SAAR: Vaat, mehe sõnad. Ma olen seda alati öelnud.

(Tuleb Riina Maripuu, umbes 35-aastane, tumedas hästisobivas kostüümis.)

RIINA MARIPUU (asetab paberi Pavel Saare ette): Kulla mees, mis see on?

PAVEL SAAR: See on meeldetuletus, et inimene järgmisel korral sügavamalt mõtleks. (Annab Härmile skitsi tagasi.) Siin on juba abi nõu kvaliteedi stabiliseerimiseks.

(Oskar Härm väljub.)

RIINA MARIPUU: Ja sa kirjutad sellele «meeldetuletusele» rahulikult alla?

PAVEL SAAR: Kui sina ei segaks, siis... arvatavasti päris rahulikult. (Kirjutab.)

RIINA MARIPUU: Mis sa inimese karistamisel aluseks võtad?

PAVEL SAAR: Lahingutes fašistide vastu oli minu pataljoni karistamise aluseks halb ülesannete täitmine. Sõjas sõjaõhutajate vastu — samuli halb ülesannete täitmine. Kõik.

RIINA MARIPUU (on võtnud laualt pliiatsi, millega Saar käskkirjale alla kirjutab; pliiats murdub).

PAVEL SAAR (muigab): Eh, vana põlevkivilaadija, mis sa arvasid, et see on labidavars.

RIINA MARIPUU (naerab, siis aga just nagu mingile mõttele tulles asetab pliiatstükid tühja tindipotti): Las ollagi su nina all. Kui hakkad järgmist karistust vormistama, vaata korraks seda siin ja mõtle: paljugi head ja ilusat võime vahel kogemata katki murda.

PAVEL SAAR: Elsa Raag on su südamesõber?

RIINA MARIPUU: Mis parata. Tõmbab tule ja elurõõmu poole.

PAVEL SAAR: Tore. Ainuke asi — sellelt elurõõmult telliti segaja, tema aga tegi «taignasõtkuja». Viitis sellega aega ja jättis muu töö lohakile. Härm ootab juba massijagaja projekti...

RIINA MARIPUU: Ta kavatses uuendust. Nähtavasti tegi vea.

PAVEL SAAR: Täpselt. Näed, siin ongi formuleeritud «lähimõtle-matu töö pärast». Kombinaat, töölised — nemad ju kannatavad.

RIINA MARIPUU: Kas sa pole olnud niisuguses olukorras: kavatsesid midagi, tahad kõige paremat, eksid ja sulle valatakse pähe?

PAVEL SAAR: Püüan mitte sattuda niisugusesse olukorda. Ja üldse — uuendusel peab olema siht. Kui aga uuendaja seda isegi ei tea... Ma ju küsisin. Uuendaja aga annab mulle mingi näpsaka vastuse. Mul pole ju aega küsitlemistega tegelda. Lõpp sellele jutule.

RIINA MARIPUU: Hüva. Räägime siis teist juttu. Miks sa aukirjale esitatuid vähendasid?

PAVEL SAAR (korjab kõik laual olevad pliiatsid kokku ja hoiab neid käes): Sellepärast, et mahatõmmatud tööliste nimede taga ei olnud nii tugevaid näitajaid nagu Jaak Raagil ja Sinaida Lebedeval...

RIINA MARIPUU: Küll sinul käivad need asjad lihtsalt. Paned aga kõik — noored ja vanad — ühte patta ja...

(Tuleb Milvi Helisto.)

MILVI HELISTO (pabereid direktori lauale asetades): Nendega pidi väga kiire olema.

PAVEL SAAR: Juba valmis? Kiitus! (Kirjutab läbivaadatud doku-

mentidele alla.) Täna on neljas? Tähendab, mina sain täna hommikul kolmkümmend seitse täis.

RIINA MARIPUU: Kuidas?

PAVEL SAAR: Riidle siis veel minuga! Täna ei sobi. Üks kord aastas pühitseb inimene oma sünnimisepäeva.

RIINA MARIPUU (*ulatab käe*): Olgu sul edu ja kordaminekut.

MILVI HELISTO: Soovin kõige paremat.

PAVEL SAAR: Tänan, tänan. Jah, kolmkümmend seitse. Kuradi palju. Vabandust. Aga kuulge! Eks ole ma juba siin kombinaadis oma kuus kuukest ära olnud?

MILVI HELISTO: Varsti saab seitse.

PAVEL SAAR: Näete siis. Ja me pole veel kordagi saanud mõnusat juttu puhuda, vaielda. Kui õige... Jah, mis siin veel arutada! (*Võtab telefonitoru.*) Andke kolmkümmend kolm. — Kuule, ema! Kuidas sinu tervis täna ka on? — Ah täitsa hea? — Sa räägid, et meil ei käi külalisi. — Õige, õige. Ainuke asi, sa ju tead, aega on vähe. — Noh, täna siis tulevad külalised. — Ei, ma teen nii, et olen varakult vaba. — Oleme rääkinud. (*Paneb telefonitoru hargile, naeratab.*) Nüüd on tal tiivad all. Meeldib askeldada. Nii et täna õhtul, palun, minu poole.

MILVI HELISTO: Tänan, kindlasti. (*Läheb ära.*)

RIINA MARIPUU: Kui tulen, siis hiljem. Propagandistid on koos, läheb vähemalt üheksani. Pärast on aga...

PAVEL SAAR: Lükka edasi.

RIINA MARIPUU: Ei saa.

PAVEL SAAR: Ma räägin tõsiselt. Aasta lõpp läheneb. Tulevad mitmed sõidud Tallinna ja Moskva. Aga täna on niisugune päev... Kutsume Härmi ja noh... sinu südamesõbra. Ja siis, vaat siis arutame, kuidas kiiremini liikuda, kuidas keegi sellest aru saab... Sa lükka edasi.

RIINA MARIPUU: Isiklik, ühiskondlik? (*Möödab žestiga.*)

PAVEL SAAR: Puritaan. (*Telefon.*) Jah, Saar kuuleb. — Mis? — Ahah! — Tervist, seltsimees Pakitsus, tervist. — On tehtud. — Kui nii, mis siis ikka. Sõidan kohe välja. — Ei unusta, ei unusta. — Aga ma juba ütlen ette, et räägin ka nendest parketivagunitest, mis teie korralduse kohaselt tikuvabrikule määrati. — On küll. — Jah, mina tahan, et minu töölised puhkaksid lossis. — Jah, lossis. — Meie töolist Inglise kuningaga võrrelda ei saa, sest inimest nulliga ei võrrelda. — Hea küll. Räägime. — Nägemiseni. (*Viskab telefonitoru hargile.*) Kurat! Ei kannata enam ta häältki: mäm-mäm-mäm. Kvaliteet! Ta mõtleb vist, et magame siin norinal. Oodake, piirame varsti tema kõneohtrust sel teemal.

RIINA MARIPUU: Milleks ägestuda! Kvaliteedi pärast on tema etteheited teenitud.

PAVEL SAAR: Nojah, muidugi. (*Paus.*) Täna pean linnas olema. Nõupidamine.

RIINA MARIPUU: Lükka edasi.

PAVEL SAAR: Mis?

RIINA MARIPUU: Sünnipäev jääb ju pidamata.

PAVEL SAAR (*hakkab naerma*): Ah soo! Sa ka ei oska ju vahet teha, mis isiklik, mis ühiskondlik?

RIINA MARIPUU: Minusugune puritaan peaks seda ju oskama...

PAVEL SAAR: Oi, raske, raske on sinuga. (*Paneb kasuka selga.*) Nüüd on kiirem kui kiire. Asjaajamine tuleb Härmile üle anda. (*Väljub.*)

RIINA MARIPUU (*läheb oma tuppa*).

(*Mõnda aega on ruum tühi. Tuleb Milvi Helisto.*)

MILVI HELISTO (*korrastab hoolikalt direktori lauda, avab õhukna*).

(*Tuleb Elsa Raag, kuid nähes, et toas peale sekretäri kedagi ei ole, tahab kiiresti tagasi minna.*)

MILVI HELISTO: Oi, kuule, Elsa!

ELSA RAAG: Kas Saar läks kauaks ära?

MILVI HELISTO: Tal on nüüd kiire. Kas tead, mul on hirmus halb selle rumala käskkirja pärast. Kujutad sa ette, mul oli iga tähte valus lüüa.

ELSA RAAG: Rumalus. (*Paus.*) Olin tige enese peale ja käitusin nagu koolitüdruk. Muidugi, temale jäi mulje, et... Ah. (*Lööb käega.*)

MILVI HELISTO: Oota, ära mine. Ma räägin sulle huvitava loo.

ELSA RAAG: Hea küll, mõni teine kord.

MILVI HELISTO: Kujutad sa ette! Saar pidi meid täna oma sünnipäevale kutsuma. Ja-jaa! Nii tõsi nagu ma siin seisan. Ja siis, ole lahke, telefon. Seltsimees Pakitsus helistas. Kutsus linna.

ELSA RAAG: Ta sõdab ära?

MILVI HELISTO: Lihtsalt ei vea.

ELSA RAAG: Siis on tal tõesti kiire.

MILVI HELISTO: Nii huvitava õhtu rikkus ära. Oota! Tahaks sinuga veidi nõu pidada. Kuula mind pisut. Aga see on muidugi täielik saladus. (*Laskub toolitoele, õhkab.*) Kujutad sa ette! Aga see on täielik saladus. Kas tead, ma olen armunud.

ELSA RAAG (*hakkab naerma*): Kellesse?

MILVI HELISTO (*näitab käega direktori lauale*): Lõplikult.

ELSA RAAG (*püüab ootamatut ja ilmselt ebameeldivat üllatust varjata naljatusega*): Kirjutuslauasse?

MILVI HELISTO: Isegi sellesse, niikaua kui tema selle taga istub. Ainuke asi... kas teda ennast ongi siin enam kauaks?

ELSA RAAG: Miks sa nii mõtled?

MILVI HELISTO: Ta on liiga rabe. Ja juba talle pressitaksegi kvaliteediga peale.

ELSA RAAG: See on ju loomulik. Tema on direktor, paberi kvaliteet aga ebastabiilne.

MILVI HELISTO: Sellepärast pole teised siin keegi niiviisi võtta saanud.

ELSA RAAG: Teiste ajal ei täitnud kombinaat plaani, siis oli muu pärast rohkem võtta.

MILVI HELISTO: Ei, sa ei saa aru. Saar ei karda kedagi. Teeb kriitikat.

ELSA RAAG: Printsipiaalse kriitika pärast ei kannata meie maal keegi.

MILVI HELISTO: Niipalju sa elu tunnedki. (*Paus.*) Pakitsus ihub ta peale juba ammugi hammast. Niisugune igavene karu. Härm, see oskab küll temaga...

ELSA RAAG: Aga sa rääkisid, et Härm on sinust huvitatud.

MILVI HELISTO: Paljugi mis... See kiillaspea! Uuh! Ma ju näen neid siin kõiki. Kuidas ta Pakitsusega nii sõbramehelikult lipitseb ja kuidas Leinkask omakorda temaga. Jaa — Saar, temast tulevad nagu kiired... Ei oska seletada. (*Paus. Hakkab äkki naerma.*) Oi, oleksid sa näinud, kuidas Saar meie Leinkase ükskord siit välja k'utas. See vist hakkas lipitsema. Saar aga põrutas sõjamehe kombel: «Õppige elus sirgelt seisma, mis te klanite.»

ELSA RAAG: Saar seisab sirgelt. Ei kujutle teda üldse teisiti.

MILVI HELISTO: Kas tead, kuidas mulle meeldib niisugune mees!

ELSA RAAG: Mulle ka. Isegi väga. (*Ära.*)

MILVI HELISTO (*tõuseb üllatunult püsti*): «Mulle ka»? Tähendab — tema'le ka? (*Suleb õhuakna ja vä'jub.*)

(*Tulevad Oskar Härm ja Pavel Saar.*)

OSKAR HÄRM: Siin pole midagi keerulist.

PAVEL SAAR: Ja see oleks ka üldkokkuvõttes kõik oluline. (*Paneb paberid portfelli.*) Kõige tähtsam, kui me selle kuu jooksul saaksime realiseerida selle vaikiva mehaaniku idee.

OSKAR HÄRM: Kuu jooksul?

PAVEL SAAR: Jah, just. Siis on kolleegiumil aruanne. Pakitsus juba ootabki võimalust minu mahasurumiseks. Ta lähtub sellest, et meie siin magame. Aga meie — säh sulle, hoopiski ei maga, vaid lahendame küsimusi nagu novaatorid.

OSKAR HÄRM: Finantsid, pangadokumendid... Hm! Ulesanne on keerukas.

PAVEL SAAR: Sinus on hea insener ja võimekas administraator ühte puntrasse kasvanud, loodan sinule.

OSKAR HÄRM: Teen kõik, mis minu võimuses.

PAVEL SAAR: Vaat, mehe sõnad. (*Raputab südamlikult Härm'i kätt.*) Kombinaadi esimesed hobused! Tuleb sikutada. Jääme seniks nägemiseni.

OSKAR HÄRM: Kõike head.

PAVEL SAAR (*läheb ära*).

OSKAR HÄRM (*vaatab toas asetsevaid esemeid, istub direktori toolile, mõtleb; avab siis parteibüroo ruumi viiva ukse, kuid veendunud, et seal kedagi ei ole, tuleb kiiresti tagasi; jääb hetkeks mõtlema; vajutab kellanupule*).

(*Tuleb Milvi Helisto.*)

MILVI HELISTO: Kutsusite?

OSKAR HÄRM: Jaa. (*Vaatab teda mõnutundega.*) Silmitsen meie Milvikest. Ja mis ma näen: ajahamba püreine mõiub talle kosutavalt. (*Annab žestiga mõista, et Milvi on muutunud tüsedamaks.*) Mee'div, väga meeldiv. (*Näeb, et kõnetatu tahab pahaselt vastata.*) Nonoh, ma ainult naljatasin. Tema võtab nüüd mulle kiire kõne peavalitsusse. Ah soo! Veel! Mulle oleks vaja direktori viimase käskkirja esialgset varianti. (*Milvi ei saa aru.*) Nojah, see variant, kus eksisteerib kaks nime. Mõtuse nimi ka. Arusaadav?

MILVI HELISTO (*toob nõutud paberi ja ruttab õlgu kehitades välja*).
(*Seile aja kestel tuleb Valter Mõtus.*)

VALTER MÕTUS: Mind kutsuti.

OSKAR HÄRM: Mina? Õige! Direktor kutsus, pidi aga ise ära sõitma. Toetuge toolile! (*Tegeleb paberitega, ei ruttu.*) Me arutasime teie ettepanekut. (*Pakub suitsu.*) Pole kahtlust, asi on ahvatlev. Eks ole? (*Paus.*) Loomulik, autor näeb paremini oma idee tugevaid pooluseid. Näeb tugevaid poo'useid...

VALTER MÕTUS: Mina olen... veendunud.

OSKAR HÄRM: Kas riisikomomente pole?

VALTER MÕTUS: Võimalik.

OSKAR HÄRM: Ise tunnistate. Võib-olla... Võib-olla projekteerimise käigus need kahtlused kaovad, kuid... praegu nad on mul olemas. (*Paus.*) Kui see asi oleks reaalne, siis oleks vabrik sellega juba algusest peale varustatud.

VALTER MÕTUS: Mis? (*Paus.*) Vabriku ehtasid aktsionärid.

OSKAR HÄRM: Seda enam, kas te ei leia?

VALTER MÕTUS: Ma ei saa aru. (*Paus.*) Ei taipu.

OSKAR HÄRM: Nonoh! Hea küll. Ei saa aru. Ei taipu. (*Paus.*) Kas te olete tuttav Keskkomitee viimase plenumi otsusega?

VALTER MÖTUS: Jah, olen küll. (*Pikem paus.*) Ma muidugi... tean, mida teie mõtlete. Ma... (*Hingab raskelt.*)

OSKAR HÄRM: Ah, mis me ikka keerutame. Ma armastan otsekohe-seid jutte. Vaadake, praeguses olukorras on teil võrdlemisi raske niisugusel postil seista. Ma mõtlen teie minevikule. Ja kui te seote ennast niisuguse ideega, mille elluviimine on seotud riisikoga...

VALTER MÖTUS: Mina seda ei karda.

OSKAR HÄRM: Aga mina küll!

(*Pingeline paus.*)

VALTER MÖTUS: Nii.

OSKAR HÄRM: Näete siis, missugustele küsimustele tuleb kombi-naadi juhtkonnal muuhulgas ka mõelda.

VALTER MÖTUS: Nii et mitte mis, vaid kes.

OSKAR HÄRM: Mõningatel juhtudel jah.

VALTER MÖTUS: Mitte mis ja milleks, vaid — kes. (*Mõtleb.*)

(*Telefon.*)

OSKAR HÄRM (*võtab telefonitoru, väga energiliselt*): Halloo! Pea-valitsus? — Andke seltsimees Pakitsus. — Härm. — Aa, tere, Harald. Kuidas läheb?

VALTER MÖTUS (*väljub*).

OSKAR HÄRM: Meil läheb, nagu sa juba tead. — Noh, mis direktor nüüd mina... (*Ilme muutub tõsiseks, silmadesse tekivad asjalikkuse-sädemed.*) Miks ei ole. — Kaader, kaader. — Noh, ei saa ju telefoni teel... — Millal? — Väga hea. — Mul on huvitavaid üksikasju. — Jah, kvaliteedi alalt on tulnud üks laiaulatuslik ettepanek, aga siit hakkab hargnema midagi naljakat. — Räägime. — Isiklik elu? — Noh, see on mul ju alati teisel plaanil, ei oska järsku vastatagi. — Võiks ka Tal-linnas organiseerida, ainult rahadega napib. — Ma ütlen, rahadega napib. Elastsemad fondid pudenevad laiali. — Ja-jah, loss järve kaldal ja spordihoone ja nii ikka edasi. — Ohoo! Miks ma ei tea. Kas ta pole vahest natuke kleenuke? — Noh, sul on terane silm, tunnen sind, vana-poiss. (*Naerab.*) Ela hästil — Nägemiseni. (*Asetab telefonitoru har-gile.*)

(*Vahepeal on sisse astunud Karl Leinkask, lüheldast kasvu, tervi-sest lõkendava näoga umbes 45-aastane mees.*)

KARL LEINKASK (*ohkides*): Päris hull. Niisuguse ilmaga on kohe päris hull.

OSKAR HÄRM: Mis see päikesepaisteline ilm siis mehele teeb?

KARL LEINKASK: Vererõhk. Kõrgrõhu surma ma ükskord suren.

OSKAR HÄRM: Umbes kaheksakümne-aastase tudikesena. Kõrg-rõhk. Noor naisuke kütab rõhu kõrgeks? (*Naerab, siis asjalikkult.*) Ma lasksin su välja kutsuda sellepärast, et anda uusi ülesandeid. Me organi-seerime kõrge kvaliteedi kuu.

KARL LEINKASK: Kas direktor sõitis Moskvasse?

OSKAR HÄRM (*ei pööra küsimusele vähematki tähelepanu*): Tema organiseerib mul selle mõlemas vahetuses...

KARL LEINKASK: Seltsimees Maripuu põhiliselt... ei jaga seda mõtet. Eelmine kord ta juba ütles: kõik kuud peavad olema kõrge kvali-teedi kuud. Oigus ka.

OSKAR HÄRM: Me ei ole formalistid. Välja kuulutama ei hakka, sisuliselt aga... tead küll: ta vastutab oma valgejuukselise peaga sta-biilse kvaliteedi eest.

KARL LEINKASK: Mina olen põhiliselt alati vastutanud. Aga mon-töörid! Kui palju just nende tõttu seisab lift. Küsimus tuleb printsi-piaalselt üles tõsta. (*Paus.*) See on kõik?

OSKAR HÄRM: Jah. Või peal (*Hõõrub sõrmega otsmikku.*) Kuidas

tema hindab nii... omavahelises vestluses meie direktori juhtimis-meetodeid?

KARL LEINKASK: Mina?!

OSKAR HÄRM: Igal juhul mitte Leinkase kaheaastane tütar.

KARL LEINKASK: Kuidas nüüd ütelda...

OSKAR HÄRM: Aga ikka otsekoheselt. Näe, hakkas see küsimus mind järsku huvitama.

KARL LEINKASK: Põhiliselt... põhiliselt... Noh, head on ju vähe.

OSKAR HÄRM: Nii et halba on rohkem?

KARL LEINKASK: Kuidas nüüd ütelda...

OSKAR HÄRM (*hakkab naerma*): Hea küll. Eelmisel pühapäeval ma ei saanud teile tulla. Seekord olen vaba. Siis vestleme?

KARL LEINKASK: Oi, palume, palume. Alati oodatud külaline.

OSKAR HÄRM: Hea küll. Nüüd tööle!

KARL LEINKASK: Jah, jah! Alati! (*Ruttab välja.*)

OSKAR HÄRM (*vaatab väikese vastikustundega talle järele*): Kuidas nüüd ütelda... Putukas... Aga praegu üsna vajalik.

TEINE PILT

Sama päeva pärastlõuna. Kombinaadi paberimasina ruum. Kogu lava tagaplaani võtavad enda alla masina kuivatuspartii, kalander ja rullaparaat. Masina märg osa jääb vasakule lava taha. Paremalt masina tagant paistavad aurumasina hoorattad ja transmissioonirägastik. Ees tugisammaste rida. Ühe tugisamba ääres laud paberilõikamiseks ja väike laboratooriumikaal, paremal akna all puldisarnane rullipoisi laud ja suur paberikaal. Taga ja paremal küljel piklikud kitsaste ruutudega aknad. Kõrge võlvitud uks viib välja paremast nurgast, läbi selle on näha liftiruum. Seintel on plakatid, loosungid ja teadetetahvid.

Tsehhis keeb tegevus. Aeg-ajalt tõukavad töölised üle lava rullikuid, millele on asetatud pikki paberirulle või kaste mitmevärvilise makulatuuriga. Kogu pildi vältel areneb lava taga vasakul sõela vahetamise keerukas protsess, mida võib järelada peamiselt töökäsklustest ja meeste omavahelisest jutust. Vahete-vahel kostavad üle üldise sumina paberimasinajuhi korraldused sõela edasinihutamiseks.

(Vasakult tuleb Jüri Toomel, umbes 28-aastane sihvakas noormees.)

JÜRI TOOMEL (*ühele noorele töölisele*): Mis need sõelakasti laud siin veel vedelevad?

NOOR TÖÖLINE: Kahte korda meister seda ütleva ei pea. (*Haarab hoogsalt laudadest kinni ja viib need liftiruumi taha.*)

(Paremalt tuleb Jaak Raag, üle 60 aasta vana, kaaluka olemisega töömees.)

JÜRI TOOMEL: Tere, vana Raag. Näeme sindki vahel harva.

JAAK RAAG: Kelle süü? Katlamajasse pole sul asja, aga meile ka ei tule. Oled malemängu ära unustanud või pead uhkeks?

JÜRI TOOMEL: Mina? Mille pärast?

JAAK RAAG: Kiiresti ronid edasi. Noore inimese asi.

JÜRI TOOMEL: Aga nüüd salvas. (*Vaiksemalt.*) Ega ma pole Härmi-sugune. Tema, räägitakse, mis pulgake kõrgemale, seda rohkem kukal kandade poole.

JAAK RAAG: Räägitakse, räägitakse. Kade kobiseb, aga sina korrutad. Sa sõdisid sel ajal veel Kuramaal — aitäh sulle selle eest —, kui meie Härmi-ga, näed, sellesama masina siin uuesti käima panime. Siin oli ainult roostepuru. Mees toodi spetsiaalselt sõjaväest siia.

JÜRI TOOMEL: Ega ma ei vaidlegi. Ta on asjatundja.

JAAK RAAG: No vaat siis. (Paus.) Mille pärast mind siia nõuti?

JÜRI TOOMEL: Rinnavaltsil on laager läbi. Mine Saulepi juurde, ta näitab. Kas jõuad babiidi sisse valada, niikaua kui mehed sõela vahetavad?

JAAK RAAG: On neid ennegi selle ajaga valatud. (Läheb kähku vasakule.)

(Paremalt siseneb Raik Vaabel, kehakultuurlase rühiga, sinises tööülikonnas noormees, paberist meisterdatud «pilotka» viltu vajutatud.)

RAIK VAABEL: Kuule, Toomel!

JÜRI TOOMEL: Mis sa, Raik, veel siin tuulad? Vahetus ammu läbi.

RAIK VAABEL: On asja. Meil oli väike nõupidamine. Mis? Panevad uue sõela? Kuule, ega sa pole meie konstruktorit silmanud? Öeldi, et tuli siia.

JÜRI TOOMEL: Kumba? Meil on neid kaks.

RAIK VAABEL: Ma otsin Elsat.

JÜRI TOOMEL: Ah Elsat?

RAIK VAABEL: Ei, vaata, mulle on see piletite levitamine kaela sokutatud. Igavene nuhtlus. Tahaks talle ka pakkuda, vähemalt viisakuse pärast.

JÜRI TOOMEL: Viisakuse pärast... enda kõrvale?

RAIK VAABEL: Torkasid või?

JÜRI TOOMEL: Ei, märkasin.

RAIK VAABEL: Mida? Mida sa märkasid?

JÜRI TOOMEL: Kuidas sa eelmisel kontserdil teda oma lõputu lobaga tüütasid.

RAIK VAABEL: Tehtud. Korraldan nii, et sina istud tema kõrvale. Sina jääd ju teda nähes vaikseks nagu öökull. Näe, näe, kui läks punaseks.

JÜRI TOOMEL: Mis sa seletad.

RAIK VAABEL: Näe, kuidas mees punastas. Ohoo! siis niiviisi on lood! Nojah. Minul pole tast ju sooja ega külma, aga kui sina... Ma võin selle otsekohe joonde ajada. Tahad?

JÜRI TOOMEL: Kuradi poisikese juttu keerutad. Ma ei tule üldse kontserdile. Eksamid instituudis ees.

RAIK VAABEL: Öigus! Niisama löö ka malemängule käega. Muidugi, üks vanale Raagile meeldiks küll niisugune väimees, kes alati mativõrgus rabeleb, aga mis parata: tütar ei tee väljagi Tema näoke lööb õhetama, kui direktorit näeb.

JÜRI TOOMEL: Mis see minusse puutub.

RAIK VAABEL: Tsst! Tema ise!

(Tuleb Elsa Raag.)

RAIK VAABEL (suleb tal tee): Üks moment!

ELSA RAAG (kärstult): Jah?

RAIK VAABEL: Homme esineb meil kuulus klaverikunstnik Veera Belova. Omavahel rääkides — hiigla-ilus naine. Brünett. Prillidega. Aga peasi — kuidas ta mängib!

JÜRI TOOMEL: Mida ta mängib?

RAIK VAABEL: Mida? Noh, seal on... Ja mis sa sest küsid, kui ise ei tule. Ühe sõnaga, mängib hästi. Ta külastas hiljuti Volga—Doni ehitustannert...

ELSA RAAG: Pole mõtet agiteerida. Minul on juba pilet.

RAIK VAABEL: Ah... Ah on juba? Nojah, kui nii... Aga võib-olla on kehv koht? Paremad kohad on siin. (Patsutab rinnataskule.) Võin soovi korral ümber vahetada.

ELSA RAAG: Ei, koht on mul hea. Aga... Lilli Holm kurtis, et kõik paremad kohad on juba võetud. Otsis sind taga.

RAIK VAABEL: Lilli? Nojah. Tema... Seesamane, et... Miks mitte. Kui tal pole, võin pakkuda. Hästi. Aga kuulge! Kas teate ka uudist? Tuleb välja, meil on nüüd haruldasetore direktor!

JÜRI TOOMEL: Uudis küll, ainult minu arvates peaks seda tõendama.

RAIK VAABEL: Enne teda ei saanud me midagi tõhusamat ette võtta. Pole summastid, pole raha. Aga nüüd! Varsti saab puhkekodu valmis ja selle juurde tuleb... Kas teate...

ELSA RAAG (*elavnenukt*): Tuleb suusabaas.

RAIK VAABEL (*pettunult*): Ta juba teabki. Aga kevadel! Ahaa! Kevadel, seltsimehed...

ELSA RAAG: Algab ujula ja hüppetorni ehitamine.

RAIK VAABEL: Kuule, kes sulle meie nõupidamise juba ära jahvatas? Noh, seda te, sõbrad, nüüd küll ei tea. Ta ütles mulle pärast nii, noh, omavahel, lokku lüüa veel ei või. Ta ütles: kui eelarve kinnitatakse, saame juba tuleval aastal spordihoone. Ja see on, muuseas, sõnapidaja vend. Kas teate, siis alles «Tuleviku» kombinat näitab. Üleliidulisse maastaapi!

JÜRI TOOMEL: Lenda, lenda, lepalind!

RAIK VAABEL: Vanguta, jah, oma pead! Küll näed! Ja pea meeles, suusasektsiooni esimees, et suusabaasi hakkaksid kasutama massid. Milvi Helisto ka. Mis ta hõljub õhus ja unistab ainult meestest. Pühapäeval katsume juba esimest lund, kui ta, raip, ainult ära ei sulaks. (*Laulab.*) Rõõmust õhetavad palged, allamäge liugleb suusk... Tuled, Elsa?

ELSA RAAG: Vaevalt. Mul on nii palju tööd.

RAIK VAABEL: Pühapäeval, kas sa ei kuule või? Eh, kus poisid viskavad jälle oma kakskümmend «kilti», nii et lumeviirastus on taga. Tuled?

ELSA RAAG: Ma ütlesin, tööd on palju. Jätkub ka pühapäevadeks. Ma usun, kui Lilli Holm sinu «lumeviirastuse» fotole jäädvustab, eks ma siis seinalehest näen.

RAIK VAABEL: Ei saa niiviisi. Pühapäev on puhkamiseks. Inimene töötab, et elada. Aga muuseas, mis töö see on? Kas saan ehk abistada?

ELSA RAAG: Muuseas, saad küll.

RAIK VAABEL: Nõus. Tehtud.

ELSA RAAG: Tõepoolest. On vaja mõõta. Ainult see kestab peaaegu kogu päeva. Sel juhul tuleks sul võistlusest loobuda.

RAIK VAABEL: Loobuda? Võistlusest?

JÜRI TOOMEL: Nõus. Tehtud. Ei loobu.

RAIK VAABEL: Loobun, kui... kui...

JÜRI TOOMEL: Kui lumi sulab.

RAIK VAABEL: Kui vaja.

(*Tulevad Riina Maripuu, Oskar Härm, Karl Letnkask ja veel tööltst.*)

RIINA MARIPUU (*ajalehega käes*): Kus ta on? Ahaa! (*Läheb vaskule, tuleb hetke pärast koos Jaak Raagiga.*) Loe, loe!

JAAK RAAG (*muigab*): Aega nagu kasinavõitu lehelugemiseks.

RIINA MARIPUU: Loe seadlus läbi.

JAAK RAAG (*loeb, võtab väarika liigutusega prillid eest, vaatab ühe otsast teise otsa*): Tööpunalipp, minule?

RIINA MARIPUU: Sinule. (*Raputab kätt.*)

(*Jaagule soovitakse õnne.*)

JÜRI TOOMEL: Seda tuleb sul pühitseda!

RAIK VAABEL: Oige, õige! Tuleb pühitseda!

ELSA RAAG: Isa! (*Surub ta kätt, pisut häält alandades.*) Sa pead nüüd midagi ütleva. Eks ole?

JAAK RÄAG: Mis eest siis minule?

OSKAR HÄRM (*Jaagule õlale patsulades*): Meie põhikaader. Nii-viisi. Aga kui tahad täpsemalt, siis... katlamaja kapitaalremondi eest.

JAAK RÄAG: Kas siis mina üksi?

KARL LEINKASK: Kombinaadi juhtkond teab.

JAAK RÄAG: Siin on ju... Sluškai, Ivan Stepanovitš, vedj tõ tam lütše menja rabotal? A menja nagradili?

IVAN STEPANOVITŠ: Tõ, Jaak Hendrikovitš, naš pervõi bojets. Tak i pravilno.

OSKAR HÄRM: Sa ei lasknud mul lõpetada. Sel aastal oled sa riigile andnud vähemalt seitsekümmend tuhat rubla.

JÜRI TOOMEL: Võta aga vastu! Ilmaasjata ei anta.

RIINA MARIPUU: Õigel!

RAIK VAABEL (*lihtsameelse rõõmuga*): Noh, vana, on hea meel küll?

JAAK RÄAG (*vaatab energilisele noormehele otsa, muigab vaevumärgatavalt*): Ei usu, et noorem rahvas sellest põhjalikult aru saaks. (*Kogub mõtteid, äkki elavaks muutudes.*) Vaat, kui see siin, minu noorem tütar, esimest aastat kooli läks, käisin mina ühest Tallinna vabrikuvärvast teise. Eluilmas ei unusta ära, kui ühel hommikul — meie seisime tööbõrsi ees — tuli juurde härra, pagunitega kummimantel seljas, pildiaparaat rihmaga kaelas. Ütles meile: «Härrased töölised. Kes soovib Narva sõita? Valime välja nelikümmend meest.» Meid, «härraseid», oli sel korral oma neli-viissada. Kurat! Mulle öeldakse «härra!» Jah, tore härra küll: nõela ja niiti ei jõua osta, et riidet lappida, jürikuu tuul puhub sul püksipõhjast sisse. Siis me olime härrad-kerjused. Kerjasime tööd. Aga praegu ma olen tööline.

RAIK VAABEL: Miks meie siis sellest aru ei saa.

ELSA RAAG: Aga mina ei teagi, et sa Narvas töötasid.

JAAK RÄAG: Ei läinud. Ja ega saanudki see «kaitseliitlane» meie hulgast nõutud arvu kätte. Meile öeldi, et läheme Narva jõele «Laidoneri liini» ehitama. Kaitseks! Kas kuulsite, mis need «kaitseliitlased» ja «isamaaliitlased» välja mõtlesid! Meie lapitud püksid pidid «punases hädaohus» olema. (*Naer.*) Noh, aga meie teadsime sellest «liinist» veel midagi muudki.

RIINA MARIPUU: Ja ei läinud?

JAAK RÄAG: Ei läinud. (*Paus.*) Ameeriklased ehitavad nüüd Taanis ja Norras lennubaase. Mis nad seal räägivad? Jälle kaitseks või? (*Naerdakse.*) Eks töömehed taipavad sealgi sellest «kaitsest» midagi. (*Järsult.*) Ei, seltsimehed! Tööle pihta. Aeg ei oota. (*Läheb vasakule.*)

(*Oskar Härm, Karl Leinkask, Jüri Toomel ja teised töölisel järgnevad talle, Raik Vaabel ruttab paremale.*)

RIINA MARIPUU: Sul on tore isa. Suur aus töömehe süda.

ELSA RAAG: Ta ei tea veel midagi minu ebaõnnestumisest.

RIINA MARIPUU: See oli sul esmakordne. Mis sellest järeldada? Paistab, et oled liiga kärsiitu.

ELSA RAAG: Jah, ma kujutlesin selgesti, et... (*Paus.*) Aga kui me voolu sisse lasksime ja segu hakkas välja pritsima... Saar ise oli juhuslikult seal. Mul oli nii meeletult häbi. (*Ta ei märka, et Riina teda naeratades silmitseb.*) Käitusin rumalasti ja vihastasid teda seega veelgi. (*Paus.*) Ta sõitis ära ja ei tule vist nii pea?

RIINA MARIPUU: Tuleb, aga lühikeseks ajaks. Tal on nüüd palju sõitused ees.

ELSA RAAG: Ma tahaksin sinult midagi küsida.

RIINA MARIPUU: Jah?

ELSA RAAG (*kõhklevalt*): Siin räägitakse... Ma ei tea... Kuu aja pärast peab ta ministeeriumis aru andma.

RIINA MARIPUU: Nojaa. Selles pole ju midagi erakordset.

ELSA RAAG: Aga kas seal ei juhtu nii, et...

RIINA MARIPUU: Ei juhtu. Peale tõhusa abistava kriitika mitte midagi muud sellesarnast, millest siin, jah, räägitakse. (*Läheb vasa-kule.*)

ELSA RAAG (*vaatab talle naeratades järele, tahab siis hoogsalt paremale joosta, kuid pörkab vastamisi Valter Mõtusega*).

VALTER MÖTUS: Siin ta ise ongi! Üks palve! Aga enne andke sõna — kui te seda ei saa vastu võtta, jäägu kõik omavahele. Kas nii?

ELSA RAAG (*vaatab teda tähelepanelikult, pahvatab siis naerma*).

VALTER MÖTUS: Miks te naerate?

ELSA RAAG: Aga mis teiega on juhtunud? Teie, vaikiv Mötus. Kas te olete joonud?

VALTER MÖTUS (*tööb rõõmsalt käega*): Tegin ühe otsuse ja... ühe sõnaga... hästi. Hästi mõtlesin.

ELSA RAAG (*naerab vallatult*): Kui tore! Noh, mis palve see oli?

VALTER MÖTUS (*tõsiselt*): Aga siiski, enne andke sõna — jääb omavahele.

ELSA RAAG: Jääb.

VALTER MÖTUS: Mehe sõna?

ELSA RAAG (*vaatab oma kalanahkseid ktingi*): Mehe sõna.

VALTER MÖTUS (*ulatab talle joonise, ootab*): Kuidas meeldib?

ELSA RAAG (*tõstiselt*): Te olete palju teinud kombinaadi heaks. See aga ületab kogu teie eelneva loomingu. Suurepärane!

VALTER MÖTUS: Tänan. Praegu on see idee. Teie hakkate konstrueerima.

ELSA RAAG: Muidugi! Kui hea on teha niisugust suurt tööd.

VALTER MÖTUS: Nii! Teie arvutate, projekteerite. Ühe sõnaga — teete kogu töö. Saate aru? Kogu töö.

ELSA RAAG: Kuidas? Peamine on juba tehtud. Põhimõtted lahendasite teie.

VALTER MÖTUS: Minu nime selle asjaga ärge siduge.

ELSA RAAG: Miks? Mis see tähendab?

VALTER MÖTUS: On tulnud niisugused ajad. Mitte miks, mis ja milleks, vaid — kes.

ELSA RAAG: Ma ei saa millestki aru.

VALTER MÖTUS: On see tähtis? Peaasi, kas olete nõus?

ELSA RAAG: Esitama teie ideed enda nimel?

VALTER MÖTUS: Ma rõhutasin, teie konstrueerite.

ELSA RAAG: Niisuguse palvega... Ma ju ei tea, mis huvid teil mängus on...

VALTER MÖTUS: Sellest saab kombinaat suurt kasu. Räägin ainult kombinaadi huvides.

ELSA RAAG: Ja siiski, te solvasite mind, seltsimees Mötus.

(*Paus.*)

VALTER MÖTUS: Seda ma ei tahtnud.

ELSA RAAG: Seletage siis! Miks?

VALTER MÖTUS (*mõtleb*): Ei. Palun teilt andestust. Solvata... ei tahtnud kuidagi.

(*Tuleb Riina Maripuu.*)

ELSA RAAG (*Riinale*): Siin tuleb lahendada üks segane asi.

VALTER MÖTUS: Te lubasite sõna pidada.

ELSA RAAG: Lubasin, aga ei pea. (*Riinale.*) Seltsimees Mõtus pakub ühte oma suurepärasid ideed minule.

RIINA MARIPUU: Miks?

ELSA RAAG: Ma ei tea.

VALTER MÕTUS: Hollendreid on ju juurde pandud. Ruumid on kitsad. Asi pole nii lihtne.

RIINA MARIPUU: Ise kardate?

VALTER MÕTUS: Mina lahkun siit.

RIINA MARIPUU: Kelle loal?

VALTER MÕTUS: Ma arvan, et praeguses olukorras minusuguse minevikuga inimest kinni ei peeta. (*Paus.*) Ei taha, et kombinaadi administratsiooni hakataks süüdistama nõrgas valvsuses.

RIINA MARIPUU: Kuulge, mis žestid need on, seltsimees Mõtus. Tahaks teada, m's selle taga seisab.

VALTER MÕTUS: Mitte midagi.

RIINA MARIPUU: Kes teie vihamehed on?

VALTER MÕTUS: Mul pole neid.

RIINA MARIPUU: Kas kuuled! No kuidas saab niiviisi elada, et pole vihamehi?

VALTER MÕTUS: On arusaamatusi peainseneriga. Kunagi ma tegin paranduse ühte projekti. Seltsimees Raag oli siis alles instituudist tulnud, arvasin, et tegi keeruliselt. Lihtsustasime ja... eksisime.

ELSA RAAG: Hiljem parandasite ära.

VALTER MÕTUS: Kuid Härm kaotas minu vastu usalduse. (*Paus.*) Täna juhtus teistlaadi asi. See segaja, mis Leinkask tellis... Ma polnud teie uuenduses veendunud. Muuta ei osanud ega julgenudki. Härm aga süüdistab mind.

(*Tuleb Jüri Toomel.*)

RIINA MARIPUU: Tal on õigus. Oleks tulnud oma kahtlustest rääkida.

VALTER MÕTUS: Mul on praegu suured objektid käes. Näete ju ise. (*Paus.*) Ja üldse, miks seotakse niisugused asjad minu... juhusliku eksimusega kauges minevikus? See häirib.

ELSA RAAG: Siis sellepärast pakkusitegi?... Kas tõesti?... Hm. Kahju.

VALTER MÕTUS: Ma ei vaja kellegi kaastunnet.

RIINA MARIPUU: See veel puuduks. Te haletsete ennast ise. Ohtuti, voodis pikali olles mida te mõtlete? Et minust ei saada aru, et mind ei sallita, kiusatakse taga. Nii vist käib see ring. Päeval kogute vaikides solvamised hingesoppi riita, öösiti aga laote neid seal ümber ja sorteerite. Igav töö.

VALTER MÕTUS: See on igav? (*Ägestunult.*) Aga mis sorti töö on siis niisugune sorimine inimeste minevikus?

RIINA MARIPUU: See on kasulikku sorti töö. Kaadriosakondi pole meil õigus likvideerida.

ELSA RAAG: Seltsimees Mõtus! Võib-olla te ei pea vajalikuks ka piirivalvureid meie maa piiridel?

VALTER MÕTUS (*vaatab tükk aega Elsale otsa, lööb silmad maha, pomiseb*): Hm-jah! Kõik see tuli rumalalt välja. (*Läheb kähku paremale.*)

RIINA MARIPUU: Vaat kus iseloomuke! Hale uhkus. Kuhu ta kavatseb sõita?

ELSA RAAG: Ei öelnud. Ta oli alguses nii rõõmus.

JÜRI TOOMEL (*on oodanud juhust, et sõna sekka öelda, erutatult*): Vabandage, aga ma pean ütlema Mõtuse kohta. Ta on kibestunud.

RIINA MARIPUU (*vaevaltmürgatava muigega*): Jah? Millest?

JÜRI TOOMEL: Härm kiusab teda isiklikel motiividel.

ELSA RAAG: Seda tuleb tõendada.

JÜRI TOOMEL (*uhkelt*): Igal ajal. Teid polnud, kui see asi algas. Mõtus oli siis meister ja Härm suhtus temasse hästi niikaua, kuni Mõtus ta ühel koosolekul läbi nüpeldas.

RIINA MARIPUU: On meeles, mille eest?

JÜRI TOOMEL: Vaadake, Härmil oli varem üks väike viga. Ta oli väga nobe ennast ratsionaliseerimisetepanekute kaasautoriks kirjutama. Natuke muutis ja ole lahke — viiskümmend protsenti endale. Mõtus kraamis selle musta pesu lagedale. Seal oli palju meie poiste ettepanekuid. Vaabel, kange asjamees, porras küll vastu, et «milleks kopikat lõhki ajada!». Aga meie pidasime Mõtuse juttu õigeks. (*Paus.*) Seda ma tahtsingi öelda. Ei saa ikka nii kergelt inimese üle otsustada. (*Läheb ära.*)

(*Tuleb Oskar Härm.*)

OSKAR HÄRM (*tahab kiiresti mööduda, märkab Riina käes tuttavat joonist, peatub*): Seltsimees Raag, millises seisukorras on massijagaja?

ELSA RAAG: Ei ole veel leidnud sobivat lahendust.

OSKAR HÄRM: Palun, kui võimalik, tuleva nädala lõpuks.

ELSA RAAG: Ma püüan väga. (*Läheb paremale.*)

OSKAR HÄRM: Tore on meie noorele kaadrile ülesandeid anda. Energia, teotahel Ja-jah! Saar tegi siiski läbimõtleमतult. Mõtust oleks pidanud karistama. (*Vaatab kella.*) Küll tahaksin sinuga mõtteid vahetada.

RIINA MARIPUU: Kas selle üle? (*Vihjab joonisele.*)

OSKAR HÄRM: Aa, ta on juba informeeritud. Väga kena. Saar on sellest lausa vaimustatud, mind ausalt öeldes tõmbab ka. Samal ajal aga — riisiko.

RIINA MARIPUU: Kuulame ära ka teiste spetsialistide arvamused.

OSKAR HÄRM: Muide, võtsin ühenduse uurimisinstituudiga. Neil aga pole teada vastavat eeskujut.

RIINA MARIPUU: Eeskujut võime ka meie luua. Ise.

OSKAR HÄRM (*mõtlikult*): Võime. (*Äkki elavalt.*) Tead, mis ma sulle ütlen, pörtorg, muidugi omavahel. Pärast Keskkomitee pleenumit on mul kogu aeg kuidagi kõhe tunne anda sellele mehele vastutavaid ülesandeid. Kas ei või tulla üks päev niisugune ütlemine, et osutasime lühinägelikkust.

RIINA MARIPUU: Ei eita niisugust võimalust.

OSKAR HÄRM: Näed siis, milles on asi.

RIINA MARIPUU (*vaatab tähepanelikult Oskar Härmile otsa*): Ei eita niisugust võimalust.

(*Aurumasina terav vile. Taga hooratuste vahel askeldanud mehed tulevad lavale ja kogunevad Jüri Toomeli ümber.*)

JÜRI TOOMEL (*vaatab mehi*): Kas kõik on siin?

(*Hääled läbisegamini: «Kõik! Kõik!»*)

JÜRI TOOMEL: Masinist! Käik sisse!

(*Taga asetsevad suured hoorattad ja transmissioonirihmad hakkavad liikuma. Vasakult kostab paberimasina rütmilist müra. Riina Maripuu jälgib tõsiselt masina tööterakendamise protsessi, hakkab minema. Oskar Härm saadab teda, ühtlasi jätkates poolelijäänud mõtete elavat arendamist.*)

TEINE VAATUS

KOLMAS PILT

Umbes kuu aega hiljem ministeeriumis. Lõik pikast koridorist. On näha nimesildiga varustatud uks. Seinal teadetetahvel, seinaleht.

Läbi ukse on kuulda Pavel Saare ettekannet, millest eralduvad üksikud rõhutatud lausekatted: «... just tehnoloogilise protsessi täiustamine...» «... eelkõige kvaliteedi lõusu...» «... peab ütleva, et ratsionaliseerimistegevus...» «... ainuüksi kõnealune ettepanek... pool miljonit rubla aastas...» «... Kõige tähtsam — me automatiseerime...» «... rakendatav ka teistes keemialööstustes...»

(Koridoris kõnnib Elsa Raag; ta on ilmselt väga rahutu, peatub aegajalt seinalehe juures, kuulab ettekannet. Temast mööduvad mõningad ministeeriumi töötajad.)

ELSA RAAG (möödaruttava naistöötaja poole): Vabandage, kas kolleegiumi istung lõpeb varsti?

NAISTÖÖTAJA: Tõesti ei tea teile öelda. Arvatavasti. (Läheb oma teed.)

ELSA RAAG (istub diivanile, tõuseb aga kohe jälle püsti).

MÖÖDARUTTAV MEESTÖÖTAJA (peatub): Te ootate kedagi?

ELSA RAAG: Jah. Kas istung lõpeb varsti?

MEESTÖÖTAJA (naeratades): Raske öelda. Meie minister on kannatliku loomuga. Keda te ootate, võib ehk välja kutsuda?

ELSA RAAG: Ei saa. See tähendab, pole vaja. Ma ootan.

MEESTÖÖTAJA: Kuidas arvate. Võib loota, et nad pärast Saare ettekannet vaheaja teevad. See on vist nõuks võtnud lõpetada. (Kuulatab.) Oh, kiitleb, kiitleb. See ei meeldi ministrile. (Heidab veel ühe pilgu Elsale ja läheb ära.)

(Veidi aja pärast kuulutatakse vaheaeg. Uks avaneb ja inimesed väljuvad. Süüdatakse suitsud. Kõlavad katkendlikud laused, millega kviteeritakse Pavel Saare kõne viimast osa: «Kui nad proovivad, tahaks pealt vaadata.» «Osavasti rakendavad oma kompressorit.» «Aga pumpa pole ju veel proovitud!» «Idee on hea.» «Ma arvan — kergemate lahuste jaoks.» «Just, just, kergemate lahuste jaoks.» «Säärase asjaga poleks mina küll tormanud.» «Oh, Saar on enesekindel poiss.» Koridori teisest otsast kostab naeru, mis kutsub esiplaanil vestlejad sinna. Mõne aja pärast tulevad Pavel Saar ja Harald Pakitsus. Viimane on suurekasvuline mõjukas isiksus kollase portfelliga, räägib rõhutatult aeglaselt ning hääldab õ asemel ö.)

HARALD PAKITSUS: Enne kui ma sõnavõetuga esinen, veel paar küsimust täpsustamiseks, kui midagi selle vastu pole.

PAVEL SAAR: Palun, palun, seltsimees Pakitsus.

HARALD PAKITSUS: Missugustel kaalutlustel te hakkasite seda pumpa — kapitaalehitust — rajama ilma projektita?

PAVEL SAAR: Mõeldud on vist ilma peavalitsuse juhtkonna allkirjadeta projektil?

HARALD PAKITSUS: Mis teeb üks välja.

PAVEL SAAR: Kogemused näitavad, et me säärase menetluse juures oleksime kaotanud vähemalt paar kuud. Nüüd on aga küsimus lahendatud.

HARALD PAKITSUS: Ühe sõnaga — seisame positiivse fakti ees?

PAVEL SAAR: Negatiivseks seda nimetada ei saa.

HARALD PAKITSUS: Te ei rääkinud fondidest.

PAVEL SAAR: Kuulge, tegemist pole ju nimetamisväärsete vahenditega. Kiiruse pärast opereerisime esialgu eksploatatsioonisummadega, millise... kõrvalekaldumise seame joonde juba selles kuus. See on ju võimalik.

HARALD PAKITSUS: Kes andis teile õiguse niiviisi talitada?

PAVEL SAAR: Kui tööliste palgad selle all ei kannata, siis peaks korras olema. Peavalitsus pole varem sellest tülikäsimust teinud.

HARALD PAKITSUS (*naerab tehtult*): Aga kui tahab, siis ka teeb. Ja veel üks küsimus. Kes esitas idee?

PAVEL SAAR: Peamehaanik Mõtus.

HARALD PAKITSUS: Ahaa, tean. Vaikne sünge punapea. Kuidas ta tundub, tubli töömees?

PAVEL SAAR: Pean teda heaks asjatundjaks.

HARALD PAKITSUS: Mis? Asendamatuks?

PAVEL SAAR: Ütlesin — asjatundjaks. Kuid ka asendamiseks ei näe ma mingit olulist põhjust. Ta on kasulik töömees.

HARALD PAKITSUS: Väga kena.

PAVEL SAAR: Või on teil soovitada kedagi paremat? (*Mutgab sarkastiliselt.*) Sel juhul muidugi mitte niisugust sõpra nagu meie endine plaaniosakonnajuhataja Kerb, kelle suhtes meie karakteristikad diametraalselt erinesid. Mul tuli ta ju joomise pärast minema ajada.

HARALD PAKITSUS (*kihvatades*): Mul on tunne, et minister peab varsti ka teie kohta karakteristikata kirjutama. Suusõnaliselt ta täna seda juba tegi. Kuulsite?

PAVEL SAAR: Kuulsin ja võtan arvesse.

HARALD PAKITSUS: Minister on teis pettunud. Me tegime vea, kui määrasime teid suure ettevõtte juhiks. Seal on vaja tegu teha, mitte ilusaid sõnu.

PAVEL SAAR: See on nüüd küll juba norimine, seltsimees Pakitsus. Norimine. Mulle tundub, et teie lihtsalt ei talu neid inimesi, kes juhivad tähelepanu peavalitsuse suurtele, tõsistele puudustele. Kas tõesti ei ole võimalik luua normaalset tööõhkkonda?

HARALD PAKITSUS: Andke meile normaalset paberit, vaat, siis ongi normaalne õhkkond. (*Tahab ära minna.*)

PAVEL SAAR: Väga õige. Seda me püüame, ja nagu näete, siin oleme me täiesti ühel nõul. Kuidas me aga selle puhkekodu asjus kokku lepiksime? Tol korral, kui ma küsimuse üles tõstsingi, vaidlesite teie selle vastu ja... olite vaele seisukohal, nagu märkis minister. Nüüd te vastu ei vaidle, aga poolt ka ei ole. Sest paar kuud tagasi me pidime saama parketti. Tänu teile seisab see praegu tikuvabriku klubi ehitusplatsil ja ei lähe veel nii pea käiku. Meil oleks aga juba hulk ruume lõpetatud.

HARALD PAKITSUS: Tehke laudpörandad. (*Tahab ära minna, siis aga üleolevalt.*) Ma näen, et teile, direktor, meeldib tegelda kõrvaliste pisiprobleemidega märksa rohkem kui suure kombinaadi juhtimisega.

PAVEL SAAR: Kes kuidas aru saab. Mina pean oma tööliste elutingimusi samuti põhiprobleemiks.

HARALD PAKITSUS (*lööb käega ja läheb ära*).

ELSA RAAG (*on koridori lõpus oodanud juhust, et pöörduda Saare poole*): Seltsimees Saar!

PAVEL SAAR: Oo! Mida teie siin teete?

ELSA RAAG: Asjad on halvad. Ma otsisin teid linnas. (*Vaatab kella.*) Mul on väga kiire, masin ootab.

PAVEL SAAR: Noh, noh? Rääkige!

ELSA RAAG: Täna hommikune esimene proov ei andnud tulemusi. Suruõhupump ei tööta.

PAVEL SAAR: Põhjus?

ELSA RAAG: Konsulteerisin praegu instituudis. Nad leiavad samuti, et meie vannid tuleb tuua allapoole.

PAVEL SAAR: Kui see oleks praktiliselt teostatav, siis oleksime me nii ka teinud.

ELSA RAAG: Jah, selles kõrguses meie küll vastavat ruumi ei leia. Oleme risti ja põiki läbi mõõtnud.

PAVEL SAAR: Oina projekti järgi ehitatud vabrik. Ja-jää! Selle

inseneri nimi olevat tõepoolest olnud Oinas. (*Pühib taskurätikuga otsmikku, ohkab.*)

ELSA RAAG: Mul on üks idee, kuid ühe väikese detaili taga seisab kogu asi.

PAVEL SAAR: Hästi. Mõtelge. Näete, kuidas minul selle viimase kuu jooksul... Rõhkem väljas kui kodus. Arutage Härmiga.

ELSA RAAG (*kõhkleb hetke*): Temaga on meil praegu väga raske.

PAVEL SAAR: Vaene mees, närveerib. Aga mis temal! Tuleb välja, tal jääb õigust ülegi.

ELSA RAAG: Seda ma tahtsingi teile öelda. Kui meie projekti esialgne variant ära keelati, siis Härm ju peaaegu keeldus edasiste võimaluste otsimisest.

PAVEL SAAR: Mäletan. Ta kirjutas mulle Moskvasse.

ELSA RAAG: Kirjutas? Kas ta ei või nüüd oma kunagiste vastuväidetega halba teha?

PAVEL SAAR: Pole midagi. Me leiame lahenduse ja õige kiiresti. (*Mõtleb.*) Enne kui keegi siit majast hakkab huvi tundma. (*Pühib otsmikku.*) Sant lugu. Aga teil endal ju mõlgub midagi meeles. Milles see mõte seisab?

ELSA RAAG: Kui vannid ülevalt hollendiruumi tuua, siis on vaja muuta nende kuju. See aga eeldab uut tüüpi segajat. Ükskord ma tahtsin seda juba saavutada, aga asi ebaõnnestus.

PAVEL SAAR (*erutatult*): Kas see oli siis, kui... kui ma selle käskkirja?...

ELSA RAAG: Jah, ma lähtusin siis küll teisest eesmärgist. Märkasin vanni põhjas sadestust. Nüüd aga selgub, et niisugusel tüübil on veel teine eelis — võimaldab ruumi üle peremeheks saada. Ma pean, pean selle lahendama.

PAVEL SAAR (*võtab äkki Elsa käest kinni, vaatab talle otsa, ohkab*).

ELSA RAAG: Mis on? Te ei looda?

PAVEL SAAR: Ei, ma mõtlen midagi muud. (*Laseb käe lahti.*) Tahaksin olla noorem, palju noorem.

ELSA RAAG (*vaatab talle otsa, punastab sügavalt*).

PAVEL SAAR: Toorust olen elus palju näinud. Nüüd aga vaatan, kasvavad uued inimesed, puhta hingega nagu allikavesi.

(*Kutsutakse nõupidamisele.*)

ELSA RAAG: Teid kutsutakse.

PAVEL SAAR (*muutub energiliseks*): Ma sõidan õhtupoolikul kombinati.

ELSA RAAG (*rõõmsalt*): Täna?

PAVEL SAAR: Jah. Kuidas teie siia saite?

ELSA RAAG: Veomasinaga.

PAVEL SAAR: Kabiinis?

ELSA RAAG: Noh... vanemaid inimesi on ka kaasas. Ei, meil on tekid ümber, väga mõnus.

PAVEL SAAR: Niisuguse ilmaga? Ei või. Teate mis. (*Vaatab kella.*) Kolm-neli tundi veel. Teil ju linnas asju ajada on? Ja siis sõidame koos.

(*Saart kutsutakse ruumi.*)

PAVEL SAAR: Jah, tulen kohe! Kas nii?

ELSA RAAG (*kõhkleb*): Ma mõtlen siiski...

PAVEL SAAR: Tehtud. Kus me kohtume?

ELSA RAAG (*otsustavalt*): Ei, mina ruttan. Teile aga soovin edu. Nägemiseni.

PAVEL SAAR: Pidage üks hetk! (*Võtab taskust kaheks murtud pliiatsi, tahab midagi paberile kirjutada, kuid jätab pooleli.*) Või veel

parem. Võtke need pliiatsijupid ja viige Maripuu kätte. Ütelge, et Saar saatis. Ja-jaa! Ta teab. Ja ütelge, et Saarel pole neid enam kunagi tarvis. Noh, sõitke! (*Surub Elsa kätt.*)

NELJAS PILT

*Mõni tund hiljem direktori kabinetis. Väljas pilvine pärestlõuna.
(Ruumis istub Oskar Härm, töötab keskendunult. Tuleb Karl Leinkask.)*

KARL LEINKASK: Kutsusid?

OSKAR HÄRM (*pilku paberitelt tõstmata*): Toetu toolile!

KARL LEINKASK (*ulatab paberossikarbi Härmis suunas, vttmane lükkab selle hoolimatu liigutusega tagasi*): Tervisega on sandisti. Sääraste ilmadega on lausa kitsas käes, nagu räägitakse. Rõhub hingamise peale ja ajab üle keha higistama.

OSKAR HÄRM (*nagu muu seas*): Tal pidi ikka päikesepaistel raskusi olema?

KARL LEINKASK (*hoogu sattudes*): Nojaa! Põhiliselt, päike, — ühe sõnaga — kõrgrõhk. Kõrgrõhu surma ma ükskord surengi. Aga praegu on südame tegevus...

OSKAR HÄRM: Selge! Tähendab selge, et sinu tervisega on segased lood. Veelgi segasem on aga lugu laboratooriumi viimaste andmetega.

KARL LEINKASK (*vaatab talle ulatatud graafikut, murelikult*): Eile oli jälle liftirike.

OSKAR HÄRM: Aga üleele? (*Paus.*) Saar ja Maripuu ei ole sinu tööga rahul. Nendest oleneb, kes tsehhi juhatab.

KARL LEINKASK: See on põhiliselt... Hm-jaa. Nendest oleneb. Aga üks ikka ka kombinaadi peainsenerist, kelle õlgadel lasub, nagu räägitakse, kombinaadi tegelik juhtimine.

OSKAR HÄRM: Räägitakse. No muidugi, arusaadav, kui inimene on haige, tuleb ravida. Aga paberi kvaliteet — see on sinu esimene mure.

KARL LEINKASK: Siin on peale liftirikke veel teisigi põhjusi. (*Irooniliselt.*) See pump, mida siin kuu aega meisterdati ja mille üle vaieldi, tegi kaoliinikandjad rahutuks.

OSKAR HÄRM (*muutub erksaks*): Nonoh?

KARL LEINKASK: Jah! Vanemad inimesed ei taha koorimishoovile üle minna. Ma tean küll. Viimastel päevadel olid päris tujust ära.

OSKAR HÄRM (*üha enam huvituses*): Ja nüüd?

KARL LEINKASK: Muigavad vargsi, kui Mõtus mõõda läheb, ja kannavad. Võtavad korralikult ämbrid täis, lust vaadata.

OSKAR HÄRM (*tõuseb püsti, mõtleb*): Nüüd ma hakkan taipama.

KARL LEINKASK: Mida?

OSKAR HÄRM: Seda juttu ei ole vaja kusagil levitada.

KARL LEINKASK: Milleks seda levitada.

OSKAR HÄRM: Kui Maripuu on huvitatud, siis ainult temale. Tege- mist on kaunis kahtlase asjaga. Siia see koer ongi maetud. Seda see Mõtus taotles.

KARL LEINKASK: No muidugi.

OSKAR HÄRM: Elu õpetab valusate vitsadega. (*Telefon. Võtab toru hargilt.*) Halloo! Ahaa, ongi! Tore! Andke kakskümmend neli. (*Ootab.*) Ei vasta? Aga kuidas ma saaksin seltsimees Pakitsuse kätte? — Sõitis «Tuleviku» kombinaati? — Noh, seda ma ju teada tahtsingi. Mis kella

ajal? — (*Vaatab kella.*) Tore! Täna väga. (*Asetab telefonitoru hargile.*)

KARL LEINKASK: Sõidab ise siia?

OSKAR HÄRM: Lubas möödaminnes sisse astuda. Hea küll, mul on kiire.

KARL LEINKASK: Jah, jah! Just nagu tellimise peale. Just nagu tellimise peale. (*Läheb erksal sammul uksest välja.*)

(*Veidi aja pärast tuleb Riina Maripuu.*)

OSKAR HÄRM: Raske päev.

RIINA MARIPUU (*tstub tugitooli, mõtleb*): Pool tundi hoidsime survet peal.

OSKAR HÄRM: Tähendab, ei tõsta nii kõrgele. Füüsika on füüsika. (*Võtab suitsu.*) Näed päris halb välja. Vähe maganud?

RIINA MARIPUU: Mis mina... Mõtust-mehikest on kole vaadata. Luba mulle ka üks suits.

OSKAR HÄRM: Palun, palun.

RIINA MARIPUU (*oskamatult suitsu süüdates*): Tuleb mõelda, kuidas ja mis.

OSKAR HÄRM: Mina pean Mõtust mehaanika alal kõige tugevamaks peaks kombinaadis. Seepärast olen tema varasematesse eksimistesse suhtunud täie rangusega. (*Paus.*) Kas ta ei võtnud nüüd nõuks mind sisse mässida?

RIINA MARIPUU: Rumalus, vabanda väga.

OSKAR HÄRM: Aga kes siis kannab selle nurjumise eest peamist vastutust?

RIINA MARIPUU: Kergelt annad alla, Härm. Nurjumine. Mehed teevad kindlaks, kui kõrgele lahus on tõusnud, ja siis hakkame uut lahendust otsima.

OSKAR HÄRM: Aga võib-olla on selle taga veel midagi. Mulle kanti ette, et pumba ehitamise ajal on kaoliinikandjate hulgas ilmsiks tulnud töömeeleolu langust.

RIINA MARIPUU: Jah, muidugi leidus neid, kes nägid selles oma töökoha kootamist. Rääkisime brigaadides. Praegu inimesed isegi ootavad, millal uutele töökohtadele üle minna.

OSKAR HÄRM (*naeratades*): Kõike sa ka märkad, igale poole jõuad.

RIINA MARIPUU: Ah, ära kiida nüüd suisa näkku tühja. Mis siis viga töötada, kui kõike märkaks. (*Surub pooliku suitsu tuhatoosti.*) Ühte asja märkasin täna küll. Mehed annavad Mõtusele nõu. Arvamusi, igasuguseid ettepanekuid — terve rägastik. Seda tuleks organiseerida. Kutsume kokku laiendatud tootmisnõupidamise.

OSKAR HÄRM: Täna?

RIINA MARIPUU: Jah, milleks venitada? Või on sul palju tegemist?

OSKAR HÄRM: Ei. Täiesti nõus. Ainuke asi, olen tõepoolest niivõrd koormatud kõige sellega siin... Kui tekib mõni idee, siis nii... lihtsalt koosoleku käigus.

RIINA MARIPUU (*tõuseb*): Oleks hea, kui sa rakendaksid selle sõlme harutamiseks kogu oma kogemuste tagavara.

OSKAR HÄRM: Tõepoolest, mispärast me peaksime seda lugema nurjumiseks? Vaata, mul oli enne nii närune tuju. Aga sinust tuleb otsekui jõud ise. (*Märkab, et Riina kortsutab pahaselt kulmu.*) Ja-jaal! Milleks ma pean seda salgama. Täpselt nii. Sest vaata...

RIINA MARIPUU: Hea küll. Ma ei sega su tööd. Mõtle. Valmista nõupidamine ette. (*Väljub.*)

OSKAR HÄRM (*tõuseb püsti, vaatab kella, muigab sarkastiltelt*):

Nõupidamine. Nüüd on teil nõupidamised. (*Istub laua taha ja süveneb dokumentidesse.*)

(*Tuleb Harald Pakitsus.*)

OSKAR HÄRM: Oo! Keda ma näen! (*Ruttab külalisele hoogsal sammul vastu ja raputab südamlikult kätt.*) Võta maha! (*Aitab kasukat seljast ära võtta.*) Külm?

HARALD PAKITSUS: Käre. (*Istub.*) Noh, mis head sa mulle pajatad?

OSKAR HÄRM: Esialgu ainult halba. Kas Saar rääkis täna aruandes kaoliinipumbast?

HARALD PAKITSUS: Tõmbas nii et saal kõmises käes.

OSKAR HÄRM (*laksatab peopesaga vastu lauda*): Ikka tormab. Pump ju ei tööta.

HARALD PAKITSUS (*naerab irooniliselt*): Aga sellest ta ei rääkinud sõnagi. Nii et rahad läksid tuulde?

OSKAR HÄRM: Peaaegu. Ja tuleb vist veel visata. Ega ta jonn ei jäta.

HARALD PAKITSUS: Ekspluatatsioonisummadest?

OSKAR HÄRM: Jah, selles suhtes... Nii ta korraldas.

HARALD PAKITSUS: Jäme finantsdistipliini rikkumine. (*Paus.*) Kes teil Leinkask on?

OSKAR HÄRM: Meie paberitsehhi ülem.

HARALD PAKITSUS: Ma küsin, kuidas ta nii... inimesena on?

OSKAR HÄRM (*otsmikku kibrutades*): Tal on terviseiga sandisti. Aga muudu väga püüdlük inimene. Milles asi on?

HARALD PAKITSUS: See on ainult omavahel.

OSKAR HÄRM (*surub vaevaltmärgatava muige alla*): Muidugi, muidugi.

HARALD PAKITSUS: Temalt on kiri Saare juhtimismeetodi kohta. Usaldusväärne kiri?

OSKAR HÄRM: Seda võib oletada. (*Võtab kaante vahelt mõned paberilehed.*) Selle pumba projekteerimise käigus tekkisid minul tõsised kahtlused. Ta ise oli Moskvas. Saatsin talle kirja. Ja siin — vastus.

HARALD PAKITSUS (*vaatab kirja*): Vaat kui nõudlik toon!

OSKAR HÄRM: Seepeale saatsin teate, et ei saa vastutada ebaõnnestumise puhul, nõudsin aega küsimuse paremaks läbitöötamiseks. Ära-kiri on siin. Ja vastuseks tuli telegramm.

HARALD PAKITSUS (*loeb*): «Mitte aega viita. Mõtuse idee ellu viia detsembrikuu jooksul.»

OSKAR HÄRM: Kas võib siis nõustuda niisuguse juhtimismeetodiga?

HARALD PAKITSUS: Me võtame ta maha.

OSKAR HÄRM: Ah? Kuidas?

HARALD PAKITSUS: Ei sobi niisugusele kohale.

OSKAR HÄRM: Hm. Siiski... ta on teenetega mees.

HARALD PAKITSUS: Kes meist ilma teeneteta on?

OSKAR HÄRM: Teda võiks isegi... edutada.

HARALD PAKITSUS: Mis veel välja mõttes!

OSKAR HÄRM: Ei, sest vaata, ta on kogemustega administraator, võiks töötada kusagil kõrgemal kantseleitööl. Nõudlik. Aga muidugi, tehase juhtimiseks puudub tal vastav elastsus.

HARALD PAKITSUS: Nüüd leiutas.

OSKAR HÄRM: Elutarkus. Saarel on tugevad kaitsjad.

HARALD PAKITSUS: Kes?

OSKAR HÄRM: Maripuu esimesena.

HARALD PAKITSUS: See? Noh, tead...

(*Tuleb Milvi Helisto.*)

MILVI HELISTO: Konstruktor Raag soovib kiire asjaga jutule.

OSKAR HÄRM: Paluge veidi hiljem.

MILVI HELISTO: Arusaadav. (*Väljub.*)

OSKAR HÄRM: Maripuu on tõsine naisterahvas.

HARALD PAKITSUS: Täpe.

OSKAR HÄRM: Ära arva. Lahke naeratus näol, imeviisakas, aga... kui hammustab, siis pääsu pole. (*Paus.*) Muidugi, nad mõlemad on ennast viimasel ajal tublisti kompromiteerinud.

HARALD PAKITSUS: Jah, jah?

OSKAR HÄRM (*võtab toimiku*): Siin on selle Mõtuse ankeet. Vaata seda kohta, mis sinise pliiatsiga alla kriipsutatud.

HARALD PAKITSUS: Mis sa tast hoiad siin?

OSKAR HÄRM: Mina olen korduvalt rääkinud — see pole õige inimene. Aga nemad... soosivad. Edutasid peamehaanikuks.

HARALD PAKITSUS: Tee ettekanne.

OSKAR HÄRM: Ma... Ma ükskord juba tegin selle valmis, meeleolu oli nii kehv, aga tead, ei taha niiviisi...

HARALD PAKITSUS: Anna siia. Kas teil teisi veel on niisuguste ankeetidega?

OSKAR HÄRM: Ei ole. Aga see iseendast on fakt. Praeguses konjunktuuris!

HARALD PAKITSUS: Mis kuradi konjunktuuris?

OSKAR HÄRM: Noh, ma mõtlen Keskkomitee pleenumi otsust...

HARALD PAKITSUS: Mis konjunktuur see on. Partei on alati nõudnud valvsust ja õpetanud, et inimesed, kes selle tunde on kaotanud, tuleb juhtivatelt kohtadelt kõrvaldada. Tema räägib mingist konjunktuurist. Aga vaat, mina tean, et seesama näitsik, kes praegu siin sees käis, ei ole ka sobiv isik kohale.

OSKAR HÄRM: Ei, see on hoopis teine asi. Tema oli sõja ajal tagalas, mees jäi maha ja sai hiljem saksa sõjaväes surma. Siin ei ole midagi.

HARALD PAKITSUS (*muigab mõistaandvalt*): Nonoh? Ei ole? Aga äkki on sul temaga nii?... Ära suigu!

OSKAR HÄRM: Ei noh, olgem asjalikud. Näed, siin on näiteks üks käskkiri. Tegin tol korral ettepaneku karistada peamehaanikut kui vilunud inimest ja sisulist süüdlast. Saar karistas eelkõige noort konstruktorit ja siis alles Mõtust. Aga pärast hakkas vist kahju ja tõmbas Mõtuse nime hoopis maha.

HARALD PAKITSUS: Anna see ka siia! Selge! Selge! Vaat, need on faktid, mis räägivad enda eest. Ja siit õieti algabki kogu kurja juur. Pime inimene.

OSKAR HÄRM: Mina?

HARALD PAKITSUS: Sina. Noh, ka sina. Oleks tulnud varem informeerida. (*Paus.*) Hea küll. Hakkan tegutsema.

OSKAR HÄRM: Kas lähme vaatame seda vaimusünnitust?

HARALD PAKITSUS: Mis ma tast vaatan. Paulson sõitis kaasa. Ta on praegu seal.

OSKAR HÄRM: Paulson ka? Nii et... komisjon?

HARALD PAKITSUS: Ah, mis komisjon. Kontrollime veidi. Ma sõidan praegu teie puhkekodu vaatama. Masinaga läbi pääseb?

OSKAR HÄRM: Miks mitte. (*Aitab kasukat selga panna.*) Autod veavad sinna praegu materjali.

HARALD PAKITSUS: Oma puhkekodu. Kah individualism kollektiivses maastaabis. (*Hakkab naerma.*)

OSKAR HÄRM (*naerab teeseldud innuga*): Jah, jah! Originaalselt öeldud.

HARALD PAKITSUS: Aga sina? Kus sa suvel puhkad? Omas või?
OSKAR HÄRM: Ära naljata. Tead mis, lähme Pärnusse. Naist ära kaasa võta.

HARALD PAKITSUS: Nojah, mis sul... Sa ju nagu pool poissmeest. Mis seal Pärnus siis on?

OSKAR HÄRM: Kenad tutvused. Ainuke asi — raha ei jõua selleks ajaks kokku roobitseda.

HARALD PAKITSUS: Noh, direktor... (*Lööb talle sõbraliku müksu turjale.*)

OSKAR HÄRM: Kuidas? Mina? Ei, ei.

HARALD PAKITSUS: Mis sa heputad! Annan sulle siia häid mehi. Lähed märke rutem kui arvad. Nägemiseni.

OSKAR HÄRM: Millal?

HARALD PAKITSUS: Sõidan veel läbi. (*Väljub.*)

(*Tuleb Elsa Raag.*)

OSKAR HÄRM (*heatahtlikult*): Õnnelikult tagasi jõudnud? Saite konsulteerida?

ELSA RAAG: Jah. Oleme arvestustes eksinud vähemalt seitsme meetri võrra, aga võib-olla veelgi rohkem.

OSKAR HÄRM: Varsti selgub, kuipalju me eksisime.

ELSA RAAG: Me lähtusime olemasolevatest ruumidest ja läksime kergema vastupanu teed.

OSKAR HÄRM: On teil ehk mingeid uusi variante nii-öelda raskema vastupanu korras?

ELSA RAAG (*kulmu kortsutades*): Tuleb leida hollendriruumis koht vanni jaoks.

OSKAR HÄRM: Noo! Jälle oleme vana sõlme juurde tagasi tulnud. Kes teda nüüd harutama hakkab? Minu pea ei küüni.

ELSA RAAG: Kui me ehitame vanni niisugustes mõõtudes. (*Esitab joonise.*)

OSKAR HÄRM (*vaatab, kortsutab kulmu, hakkab naerma*): See on ju küna, kõrge küna.

ELSA RAAG: Kuidas soovite. Selle me saaksime asetada nii, et ei takista tööd ja liikumist hollendriruumis.

OSKAR HÄRM: Ja segamissüsteem?

ELSA RAAG: On veel lahendamata. Kuid selles suhtes ma palungi...

OSKAR HÄRM: Ohoo! Nii et enne vorm ja siis sisu? Lõhnab nagu formalismi järgi.

ELSA RAAG: Teate, seltsimees Härm, teie iroonia on küll nii mõnegi meie inseneri algatusvõimet kahandanud, kuid ärge lootke, minuga seda ei juhtu.

OSKAR HÄRM: Mis see tähendab? Ärge lootke?

ELSA RAAG: Teie olite ainuke hääl selle idee vastu. Aga millegipärast mina ei imetle teie ettenägelikkust. Vastupidi — mind paneb hämmastuma teie irooniline hoiak, mis juhtivale töötajale minu arvates ei sobi.

OSKAR HÄRM (*vajutab kitrestil kellanupule*): Ärge lootke!

(*Tuleb Milvi Helisto.*)

MILVI HELISTO: Kutsusite?

OSKAR HÄRM: Võtke istet! (*Elsale.*) Palun, korrake seda, mida ütlesite.

ELSA RAAG: Kahjuks sõna-sõnalt ma seda teha ei saa. Aga ma võin öelda veel rohkemgi ja mitte üksnes sekretäri kuuldes. Ma ütlen seda tootmisnõupidamisel ja, kui vaja, parteiorganisatsiooni koosolekul.

Ütlen, et nõukogude inimene, kommunist, ei saa suhtuda tähtsate tööküsimuste lahendamisse nõnda nagu teie.

MILVI HELISTO: Mis mina siin pean tegema?

OSKAR HÄRM: Peate selle jutu meeles.

MILVI HELISTO: Ah nii? Kuu peale!

OSKAR HÄRM: Mis?!

MILVI HELISTO: Ei tunnista niisuguseid kohustusi. Elsa ei eksi iialgi, kui ta midagi ütleb. (*Läheb ruttu välja.*)

(*Vaikus.*)

OSKAR HÄRM: Minge oma töö juurde!

ELSA RAAG: Ma palun mind praegu muust jooksvast tööst võimalikult vabastada, et saaksin selle probleemi juures mõelda.

OSKAR HÄRM: Minge oma töö juurde!

ELSA RAAG (*võitleb iseendaga*): Hästi. (*Hakkab minema.*)

OSKAR HÄRM (*enesest võitu saades*): Me kutsume varsti nõupidamise kokku, hakkame ühiselt lahendust otsima. Võib-olla leiame soodsama väljapääsu sellest ummikust.

ELSA RAAG: Kui nii, siis...

OSKAR HÄRM: Just, just nii. Pakitsus on siin. Ebameeldiv olukord... (*Ohkab.*) Vaat, sellel mehel on sõnad! Teie aga... ei pea naljast lugu.

ELSA RAAG: Võib-olla ma... (*Tuleb laua juurde tagasi.*) Seltsimees Härm. Tundsin end solvatuna ja...

OSKAR HÄRM: ... andsite vastu.

ELSA RAAG: Seda kõike poleks vaja olnud. Solvasin teid kindlasti rohkem ja... palun andestust.

OSKAR HÄRM: Aga kes teeb kindlaks, kumb kumba rohkem solvas? Ai, ai, missugused apteekrid nad on. Kaaluvad. Mida? (*Naerab.*)

(*Sel hetkel tuleb sisse Pavel Saar.*)

OSKAR HÄRM: Oo! See on vast ootamatu üllatus! (*Ruttab vastu.*) Nagu koorem vajus kohe õlgadelt. Tere!

PAVEL SAAR (*mureliku ilmega*): Tere! Vähemalt seegi hea, et inimestel pole tuju langenud.

ELSA RAAG: Oi, me just tülitsetime siin ja siis leppisime. (*Härmile.*) Ma asun asja juurde.

OSKAR HÄRM: Tingimata.

ELSA RAAG (*ruttab välja*).

OSKAR HÄRM: Jaa, oleksid meil kõik niisugused entusiastid... Noh, ku'das on? Ilmake kipub kehva poole?

PAVEL SAAR: Seab tuisule. Hea, et enne tulema pääsesin.

OSKAR HÄRM: Aga tänavu talvel meil metsa pärast muret ei tule.

PAVEL SAAR: Jah, karjala veljed hoolitsevad hästi. Ku'das väävliga on? Vagunid jõudsid kohale?

OSKAR HÄRM: Öösel laadisime maha.

PAVEL SAAR: Vähemalt seegi hea. (*Istub.*) Ma vaataksin laboratooriumi andmeid.

OSKAR HÄRM: Viimaste päevade kohta.

PAVEL SAAR (*vaatab graafikut*): Näe, jälle? Hakkas kõikuma? Minu saabumise auks.

OSKAR HÄRM: Tjah, ikka see lift. Tuli remontida. Aga treppi mõõda kaoliinilahust kanda ei jõua. Andsime kuivalt hollendritesse.

PAVEL SAAR (*mõtleb*): Täna ma siis esmakordselt ei rääkinud sellest neetud liftist.

OSKAR HÄRM: Aga uus väljapääs ei ole ju veel avanenud.

PAVEL SAAR: Ma tean. (*Paus.*) Närveerid?

OSKAR HÄRM: Õigust õelda jah. Sest mina kannan selles loos ikkagi peamist vastutust.

PAVEL SAAR: Noh, mis sina... Kihutasin võib-olla liiga tuliselt takka. Kuid aseta ennast minu olukorda.

OSKAR HÄRM: Hm-jaa. Muidugi, Pakitsus on niisugune mees, kui temaga korra halva peale läheb, siis... Ei, ma ju tean teda, meie polgu staabiülema. Polnud kerge.

PAVEL SAAR: Ah, mis siin ikka norutada. Paneme pead tööle. (*Võtab telefonitoru.*) Andke mehaanika.

OSKAR HÄRM: Mõtust sealt kätte ei saa.

PAVEL SAAR (*telefoni*): Otsige Mõtus üles ja saatke minu juurde. (*Paneb telefonitoru ära.*)

(*Tuleb Riina Maripuu.*)

RIINA MARIPUU: Tagasi? (*Ulatab Saarele käe.*) Tere.

PAVEL SAAR: Tere, kallid sõber.

RIINA MARIPUU: Sa pidid ju alles homme jõudma?

PAVEL SAAR: Mure kulutab bensiini. Sõidan homme hommikul tagasi. Täna aga mõtleme, mis ette võtta selle...

(*Tuleb Valter Mõtus.*)

PAVEL SAAR: Noh, siin ta siis ise ongi, peasüüdlane. (*Muigab heatahtlikult.*) Nonoh, ei maksa kulmu kortsutada. Täna tuleb Mõtusel aru anda, ja seda tuleb tal teha konstruktiivses laadis.

VALTER MÕTUS (*suitsetab suurte mahvidega*): Idee oli õige. Ainuke, mis võin praegu õelda.

RIINA MARIPUU: Jah, idee oli õige. Lahus tõuseb täpselt nõutud kõrgusele.

OSKAR HÄRM: Selles me keegi ei kahelnudki. Aga nõutud kõrgusel pole ruumi selle vastuvõtmiseks.

PAVEL SAAR: Seepärast ma räägingi, et Mõtusel tuleb täna esineda konstruktiivses laadis. Ettepanekutega.

VALTER MÕTUS (*kortsutab kulmu, ohkab*).

OSKAR HÄRM (*nagu iseendale*): Ohkamisest siin ei piisa. (*Järsult.*) Hea küll, seltsimehed. Ma lähen vaatan, kuidas lood on. (*Ruttab välja.*)

VALTER MÕTUS: Olen igapidi mõelnud. Ei koida.

RIINA MARIPUU: Tuleks rahulikult välja puhata. Väsinud pea on vaene.

VALTER MÕTUS: Puhkamine ei tule praegu kõne allagi.

PAVEL SAAR: Te minge konstruktorite poole. Elsa Raag tegeleb praegu selle küsimusega. Tuleks koos mõelda.

VALTER MÕTUS (*tõuseb*): Jah, otsekohe. (*Seisab kõheldes, kas minna või rääkida.*) Me leiame väljapääsu. Idee on õige. Ma ei lähe siit minema ka ajades, enne kui pump on rakk. (*Paus.*) Pärast seda aga... palun, lubage mul ära sõita.

PAVEL SAAR: Miks?

VALTER MÕTUS: Nii on vaja.

PAVEL SAAR: Ah, ärge naljatage. Kuhugi te ei sõida.

VALTER MÕTUS: Sõidan küll.

PAVEL SAAR (*vihastades*): Mõtlete minuga vägikaigast vedada? Asjata. Minge oma töö juurde! Kui meil igäüks hakkaks tehases olema ja ära sõitma, kuidas ise heaks arvab, siis parem pane pood kinni. Nii tuleb välja.

RIINA MARIPUU: Tunnete, et siin on raske?

VALTER MÕTUS: Jah.

RIINA MARIPUU: Ma ei usu, et teiesugusel inimesel kusagil mujal

kergem oleks. (*Paus.*) Liigub kuuldusi, et tahate hoopis kaugele sõita — sinna suurehituste tandrile?

VALTER MÖTUS (*kulmu kortsutades*): Kuuldused vastavad tõele. RIINA MARIPUU (*muigab*): Noo?

VALTER MÖTUS: Mis siin naerda. Sõjaaegne ülemus kutsub Volga—Doni ehitama.

RIINA MARIPUU: Huvitav. Kas tõesti?

VALTER MÖTUS (*käsi laiutades*): Kiri on taskus ju.

RIINA MARIPUU (*elava huiviga*): Andke lugeda, mis ta sealt kirjutab.

VALTER MÖTUS (*annab kirja vastumeelselt Maripuu kätte*).

PAVEL SAAR: Tõmbab sinna?

VALTER MÖTUS: Näeks oma silmaga. (*Paus.*) Naisega tülid tülitsetud. Sõidaks kogu perega.

PAVEL SAAR: Ei, niikaua kui mina siin olen, — mitte kuhugi. Kül-
lap seal tullakse toime ka ilma Mõtusetä.

RIINA MARIPUU: Nõnda nad seal siis elavad. (*Loeb edast.*) Nime-
tab teid oma elupäästjaks?

VALTER MÖTUS: Liialdab. Seal edasi ei ole enam midagi. (*Tahab kirja kätte saada.*)

RIINA MARIPUU: Aga siiski, kuidas see juhtus? (*Annab kirja tagasi.*)

VALTER MÖTUS: Parandasime sideliini. Roman sai miinikillu jalga ja rindu. Tegelikult oleks võinud ka ümberpöörduvalt olla. Kui mina oleksin pihta saanud, oleks tema mind sidunud ja tagalasse rebinud. Olime kahekesi.

PAVEL SAAR (*lööb elustunult rusikaga vastu lauda*): Ja siiski, sidemees, minu pataljonist sa välja ei pääse. Mis sina arvad?

RIINA MARIPUU (*särava elurõõmuga*): Arvan ka, et Valter Mötus on siin vajalikum.

VALTER MÖTUS: Praegu ma ei mõtlegi, enne kui pump...

PAVEL SAAR: Ka pärast seda ei lahku mehed minu pataljonist.

RIINA MARIPUU: Kuule, Pavel Saar, jätame ikka pataljoni pataljoniks, tehase aga tehaseks. Muidu hakkab üks teist pikapeale segama.

VALTER MÖTUS: Mina olen otsustanud.

(*Tulevad Harald Pakitsus ja Oskar Härm.*)

PAVEL SAAR: Vaat kuidas!

HARALD PAKITSUS: Tere. Ei oodanud nii ruttu uuesti kohtuda? (*Istub tugitooli.*)

PAVEL SAAR: Ku'das võtta. Süda nagu aimas.

HARALD PAKITSUS: Ahah! Süda? Ei ole puhas või?

PAVEL SAAR: Õnneks nagu allikavesi.

HARALD PAKITSUS (*vaatab kvaliteedigraafikut seinal*): Viimasel kuul teid kombinaadis palju ei olnud ja näe graafik on enam-vähem stabiilne. Imelik küll. Ma olen toonitanud: puhkekodusid ehitada ja tänavaid asfalteerida on muidugi hea asi. Aga seda tehakse siis, kui käitis on korras. See on põhiküsimus. Miks siis olukord ei parane?

PAVEL SAAR: Siin kujuneb mingisuguseks kolleegiumi kordamiseks.

HARALD PAKITSUS: Ärge kartke. Minister saatis mind koos Paulsoniga teie tegevust kontrollima.

PAVEL SAAR: Ühe sõnaga -- komisjon?

HARALD PAKITSUS: Sedapuhku küll.

PAVEL SAAR: Aga siis, kui mind siia määrati ja kui ma nõudsin komisjoni moodustamist...

HARALD PAKITSUS: Noh, meie teame vahest ise paremini, millal

meid moodustada ja millal mitte. (Paus.) Tuleb välja — negatiivne. Seisame praegu negatiivse fakti ees.

PAVEL SAAR: Praegu küll.

OSKAR HÄRM: Me kutsume kokku tehnilise nõupidamise.

HARALD PAKITSUS: Kas kellelgi on konkreetseid ettepanekuid?

OSKAR HÄRM: Minul isiklikult veel ei ole.

HARALD PAKITSUS: Peamehaanikul?

VALTER MÖTUS: Need asjad ei sünni nii järsku.

HARALD PAKITSUS: Konstruktorigel?

PAVEL SAAR (*kutsub Milvi Helisto sisse*): Saatke konstruktor Raag kaoliinipumba projektiga minu juurde.

MILVI HELISTO: Arusaadav. (Väljub.)

(Vaikus.)

HARALD PAKITSUS (*süütab suitsu, lehitseb dokumente*): Kaks-kümmend tuhat! Nüüd, kus iga rubla tuleb hoida nagu silmatera.

(Tuleb Elsa Raag.)

ELSA RAAG: Kutsusite?

HARALD PAKITSUS: Kas teil on ettepanekuid, mis lahendaksid selle rumala olukorra?

ELSA RAAG: Ma töötan selle kallal.

HARALD PAKITSUS: Tuleb välja — ettepanekuid ei ole. Mille üle seal siis nõu hakatakse pidama?

RIINA MARIPUU: Minul on ettepanek.

HARALD PAKITSUS: No ometi ükskord ka mõistlik sõna. Kuuleme.

RIINA MARIPUU: Peavalitsusel kindlustada meie hea ürituse rahulik lõpuleviimine ning seejärel rakendada see ka teistes paberivabrikutes.

HARALD PAKITSUS: Ja see ongi?

RIINA MARIPUU: Jah.

VALTER MÖTUS: Täiesti õige.

HARALD PAKITSUS (*vaatab Mõtusele ähvardavalt otsa, siis aga Maripuule*): Ärge solvuge, aga... te valmistasite mulle pettumuse. (*Võtab telefonitoru.*) Andke hollendriruum. — Kutsuge Paulson telefonile. — Paulson, peavalitsuse peainsener. — Pakitsus räägib. — Kuidas on? — Kuule, mina ei taipu füüsilikast midagi. Ma küsin, kas on perspektiivi või pole? — Segane. Seda ma näen, et on segane. — Ahah. Nüüd on nii. — Me sõidame praegu Allikveresse, mina jään sinna päevaks paariks. Sina aga lähed linna ja võtad minu ettekande ning vastavad materjalid kaasa. — Jah, tuleb kolleegiumile ette valmistada. (*Paneb telefonitoru hargile, vajutab kellanupule. Sissetulnud Milvi Helistole.*) Võtke masin, hakkam dikteerima.

MILVI HELISTO (*vaatab ehmunult Saarele, kes seisab akna juures, väljub, tuleb hetke pärast kirjutusmasinaga*).

PAVEL SAAR (*läheb hoogsalt telefoni juurde*): Keskjaam. Võtke välkkõne Tallinna. Nelisada viiskümmend kolm nelikümmend kuus. (*Paneb toru ära.*)

HARALD PAKITSUS: Ministrile?

PAVEL SAAR: Jah, ministrile.

HARALD PAKITSUS: Siia ruumi jääb praegu kombinaadi administratsioon.

VALTER MÖTUS: Seltsimees Saar. Kui asi võtab niisuguse pöörde...

PAVEL SAAR: Ah, minge teie juba. Teil on oma töö.

(*Valter Mötus ja Elsa Raag lähevad ära.*)

HARALD PAKITSUS (*dikteerib*): Kombinaadi «Tulevik» töö kontrollimisel avastasin jämeda finantsdistipliini rikkumise fakti. Lisan selle

kohta vastava dokumentatsiooni. Arvestades Pavel Saare eelneva perioodi halba tööd ja lühinägelikkust kaadriküsimustes, teen ettepaneku tarvitusele võtta operatiivsed abinõud...

RIINA MARIPUU: Lühinägelikkuses süüdistamine vajab tõendeid.

HARALD PAKITSUS: Need on olemas. Kes selle Mõtuse peamehaanikuks edutas?

PAVEL SAAR: Mina.

RIINA MARIPUU: Ja me ei eksinud.

OSKAR HÄRM: Mis puutub finantsdistsipliini rikkumisse... Kas maksab nii... Üldse, selles loos kannan mina ikkagi peamist vastutust. Ja nii ma kolleegiumil ütlen. Mis aga puutub Mõtusesse, siis... Seltsimees Maripuu. Ma siiski rõhutasin mitmel korral... Arvestades üldpoliitilist olukorda...

PAVEL SAAR: Ah vaat siis, kuidas! Hakkan taipama. (*Telefon.*) Ministerium. Ühendage ministriga. — Noh, siis asetäitjaga. — Ka pole kohal? Hea küll! (*Paneb telefonitoru hargile, ohkab.*)

HARALD PAKITSUS: Kirjutage. Teen ettepaneku: Punkt üks. Vabastada kombinaadi direktori kohalt Pavel Saar. Punkt kaks. Määrata kombinaadi direktori kohustetäitjaks... No kirjutage, mis te seal... Kohustetäitjaks kombinaadi peainsener Oskar Jaani poeg Härm. (*Võtab ettekande, paneb selle teiste dokumentide juurde.*) Tooge mulle üks suur ümbrik.

MILVI HELISTO (*väljub*).

OSKAR HÄRM: Seltsimees Pakitsus. Kolleegium seda ettepanekut ei kinnita. Esiteks, mina pole nõus...

HARALD PAKITSUS: Seda Härmist käest küsima ei hakata.

RIINA MARIPUU: Aga minu käest? Võtke teadmiseks, et mina ei ühine teie ettepanekutega.

(*Milvi Helisto toob ümbriku ja väljub.*)

OSKAR HÄRM: Kas on siiski õige esineda niisuguse ettekandega? Ma arvan, seltsimees Saar võiks lahendada kaadriküsimuse...

RIINA MARIPUU: Mida see sisuliselt tähendaks? Mõtuse vabastamist?

OSKAR HÄRM: Seda tuleb teha niikuinii. Seda nõuab peavalitsus.

PAVEL SAAR: Noh, teate, vahel juhtub, et peavalitsus tõuseb liiga kõrgele ja kaotab õige ettekujutuse, mis maa peal sünnib.

HARALD PAKITSUS (*kleebib ümbriku, peatub korraks ja heidab ähvardava pilgu Saarele*): Võib-olla teil seal, tubakasüsteemis, kust te tulite, juhtus niisugust asja. (*Kirjutab ümbrikule aadressi.*)

PAVEL SAAR (*kutsub Milvi Helisto*): Sekretär! Poole tunni jooksul peavad minu juures olema tsehhiülemad, mehaanikatsehhi meister, konstruktorid, lukussepad Raag, Voronkov, Öunapuu, Borissoff, Tulikov, Vaabel, Laansalu... (*Milvi Helisto märgib kiiresti nimesid paberile.*)

KOLMAS VAATUS

VIIES PILT

Mõni päev hiljem Pavel Saare korteris. Ilus tuba. Seinul katab heleda-mustriline tapeet, mille taustal paistavad silma tumedad hinnalised aknaeesriided. Raamatutega koormatud kirjutuslaud. Vasakul kõrge tammepuust raamaturiist, millel näha peamiselt sõjajärgseid väljaandeid. Paremal lai kušett, selle kõrval raadiolaud vastuvõtjaga, telefoniga. Põrandal raske vaip.

(*Kušetil lamab Pavel Saar. Suitsetab. Kušeti kõrval toolil tuhatos,*

kell ja lahtine raamat. Veidi aja pärast tuleb Amalie Saar, umbes 60-aastane naine. Ta on nii väike ja kõhn, et raske on teda kujutleda selle suure ja tugeva mehe emana.)

AMALIE SAAR: Juba hommikul suits hambus! (Vaatab oma teraste silmadega kahtlustavalt poega.) Kell on veerand üksteist?

PAVEL SAAR (võtab toolilt taskukella, teeskleb üllatust): Jaa! Mis sa ütled!

AMALIE SAAR: Sa lähed täna hiljem ametisse?

PAVEL SAAR: Jah, ma... Mul vist tuleb linna sõita.

AMALIE SAAR: Jälle linna? Eile sa ju alles tulid.

PAVEL SAAR (paneב kingad jalga): Mis parata. Asjad on ajada.

AMALIE SAAR: Tule siis sööma. Mis ajal nad masina ette annavad?

PAVEL SAAR (ei taha kõnelust jätkata, tunneb ebamugavust): Noh, see on nii... (Katsub pead.) Kuule, ema, kas meil õlut on kodus?

AMALIE SAAR: Nojah, nüüd veel seda! Miks ei ole. (Võtab tuha-toosi, mis on täis paberrossikontsid, ja väljub.)

PAVEL SAAR (lehitseb korraks raamatut ja asetab lauale; läheb välja).

(Tuleb Amalie Saar õllega.)

AMALIE SAAR (aset koristades): Vähkres, vaeseke. Sõidud ja mured. (Telefon.) Näe, ei või minutikski hiljemaks jääda: juba tiriseb. (Võtab telefonitoru.) Jah. — Kodus küll. — Ärkas. Oodake, ma kutsun. (Asetab telefonitoru lauale ja väljub. Tuleb koos Pavel Saarega tagasi.)

PAVEL SAAR (käterätikuga nagu kuivatades, telefoni): Jah, kuulen. — Oo! Tere hommikut, Riina. Noh tead... (Hakkab tasakesi naerma.) Asjad vedasid natuke halvemini kui arvasin. — Hästi. Tule. — Ja-jaa! Ma ootan. Siis räägime. (Paneb toru hargile, joob õlut.)

AMALIE SAAR (on vahepeal tuba koristanud, võtab käterätiku): Sina teed ikka oma tervisele liiga. Nii ei kõlba.

PAVEL SAAR: Mis? Oh, ära karda. (Nööbib särki kinni, seab peegli ees lipsu ette.) Sa vaata, missugune purakas siit vastu põrnitseb. Istusin Tallinnas Voldemari juures.

AMALIE SAAR: Ega ma sellest ei räägigi. Vahel tuleb ikka ette, et võetakse. Aga mis sina? Tullakse öösel koju, omal silmad krillis, ja siis veel loetakse peaaegu hommikuni välja.

PAVEL SAAR: Kuule, tegin pattu küll. Eh sina, linnu unega! Kuulsid?

AMALIE SAAR: Kuulsin jah. Muudkui üks suits teise otsa. (Paus.) Mis sul siis juhtus? (Paus.) Emale ka ei või öelda?

PAVEL SAAR: Hm. Jah, vaata, ega kõike ei või rääkida. (Joob õlut.) Sulle ma muidugi ütlen. (Paus.) Tuleb aeg, ütlen.

AMALIE SAAR: Seda ma vaatan, et midagi on liimist lahti.

PAVEL SAAR (lõbusalt): Noo? Millest sa seda näed?

AMALIE SAAR: Näost näha. (Kell. Ruttab välja.)

(Tuleb Elsa Raag.)

ELSA RAAG (erutatud, tunneb ilmselt pitnlikkust, kuid silmadest võib lugeda rõõmu): Vabandage, et sisse tungisin.

PAVEL SAAR: Palun. Võtke istet. See on väga hea, et tulite. Ma... See tähendab...

ELSA RAAG: Ma tahan öelda, et leidsin lahenduse. Seda ei saa enam keegi tagasi lükata... Me viime oma asja lõpule.

PAVEL SAAR: Ainult... ilma minuta.

ELSA RAAG (vaikib veidi aega): Ma tean.

PAVEL SAAR: Teadsite? Härm ütles?

ELSA RAAG: Jah. (Paus.) Härm tahab ilmselt kogu seda ettevõtet

nurja ajada või... venitada. Sest kui kombinat hakkab sellest juba kasu saama, jäävad tema süüdistused alusetuks.

PAVEL SAAR: Noh, teate, normaalses tööõhkkonnas poleks niisugusel süüdistusel vähimatki kaalu. Mitte selles ei ole asi, et me laoruumid ekspluatatsioonisummadest ümber ehitasime. Ja ka mitte selles, et me Mõtuse meistrist peamehaanikuks edutasime.

ELSA RAAG: Ma arvan, et kõik mõistavad seda. (Paus.) Mis nüüd teha, et meie asja kiiremini lõpule viia?

PAVEL SAAR: Jah, ega ka peavalitsus sellest praegu eriti huvitatud pole. (Paus. Rõõmsalt.) Te tulite minult nõu küsima?

ELSA RAAG: Ma ... Jah.

PAVEL SAAR: Teie tulite.

ELSA RAAG (vaikselt): Oleme teiega harjunud.

PAVEL SAAR: Kui hea, et te tulite, et just teie. (Paus.) Kogu aeg mõllesin, kuidas teiega kohtuda.

ELSA RAAG: Minuga?

PAVEL SAAR: Jah. (Paus.) Võib-olla ei näegi teid enam. (Paus.) Kuidas te tol korral ütlesite: kui juba käskkiri, siis ainult minu kohta ... (Vaatab Elsale otsa.) Kuidagi ei suuda harjuda mõttega, et teid enam ei näe. Tahaks ... teid näha ... iga päev.

ELSA RAAG (tõuseb püsti, läheb kiiresti Pavel Saare juurde; ta ei lase mehel toolilt tõusta ning just nagu kartes, et viimane võib näha ta muutunud ilmet, tõmbab mehe pea enda vastu; räägib katkendlikult): Ma olen ... Ma alati ... (Vaikselt, nagu nõrkedes.) Ei. Ma ei saa rääkida.

(Kell.)

PAVEL SAAR (võpatab, vaatab Elsale otsa): Ohtul? Kas võib, ma ... tulen?

ELSA RAAG (ikka veel nagu läbi une): Ei, ei ... Ma ... ise. Ootad?

PAVEL SAAR: Vägal!

(Koputus uksele. Mõlemad eemalduvad teineteisest. Tuleb Amalie Saar, tema taga Milvi Helisto.)

AMALIE SAAR: Külalisi tuleb sulle lisaks.

PAVEL SAAR: Jah, jah. Astuge sisse!

AMALIE SAAR (väljub).

MILVI HELISTO (tuleb tuppa, väga erutatud): Tere hommikut, seltsimees direktor. Ma vist eksitasin ...

PAVEL SAAR (kulmu kortsutades): Ah, mis te nüüd ... Milles asi?

MILVI HELISTO: Ma tulin teile ütleva, et Härm on karjerist. Jah, Elsa. Meil oli ükskord juttu. Ütlesin, et lipitseb. Aga vaat mis välja lipitses.

ELSA RAAG: Ma ei kahtlegi enam selles.

MILVI HELISTO: Kujutage ette, mis ta nüüd tegi! Me läksime temaga paar päeva tagasi tülli, mäletad, Elsa? See oli siis, kui ta mind pealtkuulajaks kutsus. Ma ei teagi, mille pärast teil tol korral sõnavahetus oli ... Täna, olge lahked, kutsus mind hommikul enda juurde.

ELSA RAAG: Ma aiman.

MILVI HELISTO: Hakkas rääkima, et see koht mulle ikkagi ei sobivat. Vaadaku ma midagi muud.

PAVEL SAAR: Põhjendus?

MILVI HELISTO: Ta ei saavat mind usaldada.

ELSA RAAG: Missugune häbematus!

MILVI HELISTO: Kujutage ette! Ma olin alles tütarlaps, kuu aega saime koos elada ja ... ta jäi siia tehast evakueerima, minu mees,

tähendab. Ma ei tea, mida siin usaldada ei saa. Oh elu! Muidugi, Härmiga ma niikuinii koos töötama ei hakka. See on kindel. Seltsimees Saar. Kui te siit ära lähete, siis... Vaadake, mina ei taha ka siia jääda.

PAVEL SAAR: Noo? Mina jälle tahaksin siia jääda.

MILVI HELISTO: See, mis teiega juhtus... Mina küll aru ei saa.

PAVEL SAAR: Aga mis siin aru saada? Ei osanud, ei suutnud.

MILVI HELISTO: Ei, seda tegi Pakitsus. Mis inimene see küll on?

PAVEL SAAR: Mis inimene? (*Muigab.*) Mul on temast kahju. Ta on juba küllalt eakas mees, et olla mõistlik, kuid mis tegi tema? Võttis kätte ja armus. Harald Pakitsus on kõrvuni armunud.

MILVI HELISTO: See tõrs!? Kellesse?

PAVEL SAAR: Harald Pakitsusse. Ja ta on väga truu. Kuidas ta oma armukest igasuguste eluraskuste, igasuguste kallalekippumiste eest kaitseb! Me oleme talle mitmel korral kinnitanud, et see tema väljavalitu pole sugugi nii ilus, nii tark ja ilmeksimatu, kuid... nagu ütleb ka vanasõna: armastus teeb pimedaks.

ELSA RAAG: Jaa! Enesearmastus teeb mõne inimese väga inetuks. Äkki ta kujutleb ennast mõne romaani kangelasena, kes kõige toime tuleb, kes kõike suudab...

PAVEL SAAR: Ja kellele seepärast peaks lubatama ka kõike seda, millest lihtsurelikud üksteisest lugu pidades peavad keelduma.

(*Kell.*)

MILVI HELISTO: Näete, kõik tulevad täna siia kokku.

ELSA RAAG: Oi! Me peame minema hakkama.

(*Tuleb Riina Maripuu.*)

RIINA MARIPUU: Tere hommikut. Näed siis! Sul on külalised!

ELSA RAAG: Milvil soovitatakse juba uut kohta vaadata.

PAVEL SAAR: Härm hakkas peale ilma pikema sissejuhatusega.

RIINA MARIPUU: Tehke oma tööd. Ei pruugi uutele kohtadele veel mõtlema hakata.

MILVI HELISTO: Jah, aga... (*Vaatab Pavel Saarele.*)

RIINA MARIPUU: Minge, minge. Me räägime sellest hiljem.

(*Milvi Helisto ja Elsa Raag hakkavad minema.*)

PAVEL SAAR: Ah jaa! Seltsimees Raag. Te ütlesite, et leidsite oma segajale lahenduse? Mina olen ka nagu karu puuris tammunud ja midagi välja mõelnud. Vaadake, arutage seda Mõtusega. Pidin talle helistama, aga...

ELSA RAAG (*vaatab skitsi*): Vaheseinast osa maha lõhkuda? Kas see tõesti on nii paks?

PAVEL SAAR: Oi, härra Oinas ehitas vabriku nähtavasti miljoniks dividendi-aastaks.

ELSA RAAG: Aga see on huvitav idee. Seda tuleb tõsiselt kaaluda.

RIINA MARIPUU: Minge kohe Mõtuse juurde. Asi on kiireloomuline.

(*Milvi Helisto ja Elsa Raag lahkuvad.*)

PAVEL SAAR: Noh, räägi!

RIINA MARIPUU: Sina ise räägi, mis sa eile kolleegiumil tegid? Kui uskuda seda... Härm, siis sa ju ei kaitsnud ennast üldse.

PAVEL SAAR: Jah, ainult natuke silmapetteks.

RIINA MARIPUU: Miks sa nii talitasid? Miks sa «lahingust» loobusid?

PAVEL SAAR: Vaata, kui me siit eile Härmiga välja sõitsime, kas tead, ta ei tahtnud juhi kõrvale istuda. Et seal istuvat alati «peremees». Nägid, millest tegi küsimuse! Ja kõik see tema teeseldud mure ja nii edasi. Noh, ja mina hakkasin mõtlema karjerismist ja pugemisest

üldse. Filosoofiasõnastikus ei ole neid mõisteid — «pugemine», «karjerism». Oõsel uurisin. Ei ole antud. Aga elus nad on olemas. Kui tahad neid mõisteid tundma õppida, siis uuri lihtsalt elu, vaata inimesi, jälgi ka iseennast. Härm koht sellel peenel pugejate redelil sai mulle eile eriti nähtavaks. Ta on juba läbi käinud kaunis pika tee, on ennast parajasti siledaks söönud, kuulmenahad on muutunud vastuvõtlikuks päevakohaste loosungite suhtes, aga südametunnistus on rasva kasvanud. Võtame nüüd Pavel Saare. Kui ta oli roodukomandör, siis ta tahtis pataljoni. Anti pataljon. Tema aga mõtles õige pea, et näe, polgukomandör ei juhi andekalt. Kui polk oleks Saare käes, küll ta siis näitaks. Ja nüüd: miks ma tahan ilmtingimata suurt kombinaati juhtida, kui on olemas ka... noh, ütleme väikesed tellisetehased, lauavabrikud... Ka karjerism?

RIINA MARIPUU: Millal sa viimati puhkasid, vaeseke? Vist kaks aastat tagasi?

PAVEL SAAR: Mis see siia puutub?

RIINA MARIPUU: Sinu jutt on niisugune... (*Naerab.*) Mul tuleb meelde, kui meie hävituspataljon rõngast välja tuli. Viiskümmend kilomeetrit jalamarssi. Pärast pesime järves, hakkasime sööma. Siis oli jutt ka niisugune... kähisev, pisut haledavõitu. Väsimus on väsimus. Sellepärast on ka konstitutsioonis vastav punkt, mis garanteerib meie inimestele puhkuse.

PAVEL SAAR (*ohkab*): Jah, eks ka väsimus.

RIINA MARIPUU: See siiski sind ei õigusta. Sa oleksid pidanud talitama nii, nagu me kokku leppisime. Oli sul siis materjalist puudus?

PAVEL SAAR: Ei tea. Mõtlesin nii, et parem, kui nad mu maha võtavad. Aga siis lähen mina juba kaugemale. Nemad on asetanud end fakti ette ja saavad siis niisuguse koosa, et annab mäletada.

RIINA MARIPUU (*muigab*): Oot, oot, sa oled ju päris kaval. Ainuke asi...

PAVEL SAAR: Ainuke asi, ta trumpas mu siiski üle. Viivad Allikveresse. Väike vabrik, aga logiseb. Anti nagu kordaseadmiseks. Nägid, kuidas tegid? See mees pole loll, ja paistab, tal on ka häid nõuandjaid. Nüüd kui kerkib küsimus, miks mind maha võeti, ütlevad nad: viisime üle. Oli vaja. Oleks mind täiesti kohata jäetud...

RIINA MARIPUU: Mul on raske seda öelda, kuid sa talitasid siin ebaprintsiipiaalselt.

PAVEL SAAR: Ebaprintsiipiaalselt?

RIINA MARIPUU: Jah, nimelt. Muidugi, ma saan aru, sa oled väsinud, vajad puhkust. Puhkuse sa saad. Arvatavasti sul Allikveresse sõita ei tulegi. Viin asja, kui vaja, kuni Keskkomiteeni. Kolleegium peab oma otsuse tühistama. Küsimus on ainult ajas. Venitamine oleks meile suureks kahjuks. Seda kardan ma praegu kõige rohkem.

PAVEL SAAR: Nii et talitasin ebaprintsiipiaalselt?

RIINA MARIPUU: Läks südamesse? Hea. Vaata, mis ma sulle ütlen. Olen jälginud seda meie Mõtust. Inimene on nagu kasvanud. Ta tunneb, et ausad inimesed on tema poolt, toetavad teda. Ta hakkab oma vigadest üle saama. Mis tegid aga sina?

PAVEL SAAR (*lööb käega otsmikule*): Vaat, kellele ma ei mõelnudki!

RIINA MARIPUU: Inimene liigub edasi, areneb, sina aga lased teda avalikult mustata.

PAVEL SAAR: Jah, nii tuleb välja. Ei hakanud ju argumente esitamagi. Mõtlesin ainult enesele, enda plaanile. Kas ta teab seda?

RIINA MARIPUU: Loomulikult: Härm ütles talle otsekohe, et ka Saarel ei olnud võimalik Mõtuse kaitseks välja astuda.

PAVEL SAAR: Seda meest olen ma juba mitu korda solvanud. Kuule, aga nüüd ei teinud ma seda teadlikult.

RIINA MARIPUU: Kas teadlikult või mitte, igatahes talitasid halvasti. (Kell.) Kes seal võib tulla? Ei ole päris hea, kui...

(Tuleb Valter Mõtus.)

VALTER MÕTUS: Kas võib?

PAVEL SAAR (läheb talle hoogsal sammul vastu): Astuge sisse. (Ulatab käe.)

VALTER MÕTUS (kiirustades): Ma tulin ainult momendiks. Pump hakkab tööle hiljemalt kahe nädala pärast. Ja siis... see, kuidas teiega talitati... Nad jäävad seal peavalitsuses väga halba valgusse.

PAVEL SAAR: Kas teie siis tahate, et... hea valgus langeks minule?

VALTER MÕTUS: Jah, tingimata.

PAVEL SAAR: Miks? Teie?

VALTER MÕTUS: Ma saan aru. Mõnikord juhtus, et sain tunda teatud hoolimatust või kuidas seda öelda... Aga kes süüdi oli? Ise. Seltsimees Maripuu, taipan väga hästi. Ei või niiviisi endasse koguda neid... kuidas te ütlesite... riita. Noh, aga see pole praegu tähtis. (Näitab Saarele joonist). Näete, millele ma õigel ajal kahjuks ei jõudnud. Kui me selle vaheseina siit kohast niipalju maha rapsame...

PAVEL SAAR: Siit? Oot, pea! Vist jah, veelgi kavalam. Kas te saite Elsa Raagiga kokku?

VALTER MÕTUS: Millal?

PAVEL SAAR: Nüüdsama?

VALTER MÕTUS: Ei... ei saanud. Mis siis?

PAVEL SAAR: Siis tuleb välja — me oleme ühel ajal peaaegu ühtesedasama mõelnud. Tähendab, oleme õigel teel, Mõtus.

VALTER MÕTUS: Selge! (Süütab suitsu.) Vabrik! Paest ja raudkivimürakatest kasematt. Meil oli Härmiga juttu, kui ma pumba-idee esitasin. Kas teate, mis ta mulle ütles? Et see oleks ehitatud kohe alguses. Mina ütlesin: vabriku ehitasid aktsionärid. Tema vastas: seda enam, kas te ei leia? Ma ei saanud tõepoolest aru. Hiljem hakkasin mõtlema, milleks talle seda vaja oli? Kas tahtis mind proovida? Ehk meenutan oma endisi ülemusi ka mõne hea sõnaga? Aga niiviisi meil inimesi küll ei proovita.

PAVEL SAAR: Kes teab, võib-olla ta ise meenutab neid endisi perekohi heas mõttes. (Paus.) Kas on see siis võimatu?

RIINA MARIPUU (vaatab kella): Sõidan täna linna.

VALTER MÕTUS: Meie hakkame projekti parandama. Aga võib arvata, et ta soolab nüüd tüdrukule tööd kaela, nii et ta sellele ei saa mõeldagi.

PAVEL SAAR (vaatab Maripuule paluvalt otsa): Sina, partorg, pea silmas, et seal nii... Ja et tüdruk ise ka endale liiga ei teeks.

RIINA MARIPUU: See küsimus annab reguleerida. Lähme! Sina aga puhka välja, loe midagi. Näe, siin on sulle «Colas Breugnon»... (Näärab.) Loodan, et sa homme hommikul enam ei kähise. Nägemiseni.

VALTER MÕTUS: Nägemiseni.

(Maripuu ja Mõtus lahkuvad. Veidi aja pärast tuleb Amalie Saar, vaatab poega, kes istub mõttessevajunult laua ääres.)

AMALIE SAAR: Sa räägi nüüd kõik algusest lõpuni, millega sa hakkama said.

PAVEL SAAR (vaatab emale otsa): Jah. Sinu poeg ei ole kõige parem inimene. Temast on palju paremaid inimesi. Aga on ka halvemaid. Istu, ema. Hakkame õige selle elu üle aru pidama.

KUUES PILT

Paar nädalat hiljem puhkepäeva õhtupoolikul. Vasakul taastatava puhkekodu sissekäik, paremal suusabaasi kerge ehitus. Keskmises osas laiub vaatajate ees kaunis talvemaastik: kõrgete jalakale ja remmelgate vahelt paistab jääga kaetud järv, üle järve sinetab kuusemets, mis annab paremal pool ruumi ridastikku paigutatud tööliselamutele ja kombinaadi võimsale korpusele. Töölisasula poolt kostab muusikat, millesse aeg-ajalt lõikuvad manööverdava veduri huiked.

(Paremalt tuleb Elsa Raag, peatub helkeks, vaatab puhkekodu hoonet, kuulatab järvekaldalet kostvat suusatajate lõbusat naeru. Hakkab edasi minema. Talle tuleb vastu Karl Leinkask.)

KARL LEINKASK: Tere õhtust, seltsimees Raag.

ELSA RAAG (külmal): Tere.

KARL LEINKASK: Jalutate? Oo, värsked õhk on terviseks.

ELSA RAAG: Kahtlemata. Nägemiseni, mul on kiire.

KARL LEINKASK: Vabandage, et tülitän, aga mul on teiega üks tähtis jutt. Kui lubate?

ELSA RAAG: No rääkige!

KARL LEINKASK: Aga see on... kuidas ütelda... saladus, esialgu täielik saladus. (Vaatab vasakus suunas.) Eheel! See suusamees ju meie peainsener.

ELSA RAAG (vaatab): Minu teada on Härm praegu direktori kt.

KARL LEINKASK: Oh, mina olen teda põhiliselt kõik need kaks nädalat peainseneriks pidanud. Ükskord nimetasin teda kogemata nii-viisi. Sa püha vägi! Vihastas. Küllap see väike eksitus mõjuski põhiliselt minu saatusele.

ELSA RAAG (mutgab sarkastiliselt): Maripuu nõudis teie tagandamist, kas te ise ei tea?

KARL LEINKASK: See on... kuidas ütelda... põhiliselt muidugi nii. Aga Härmil on minu vastu ammu ajast isiklik vim.

ELSA RAAG: Ei tea. Ja miks te sellest mulle räägite? Kui Toomel teie asemele hakkas, ütlevad inimesed, et on tunda tsehhiülemat. Ma ei saa aru. Kas see oligi teie «saladus»?

KARL LEINKASK: Ah, mis te nüüd! Ma tahtsin öelda midagi muud. (Paus.) Saar sõitis täna siia. On kuuldusi, et kolleegiumi otsus tema kohta tühistatakse.

ELSA RAAG: Sõitis siia? Kus ta on? Kas te ise nägite?

KARL LEINKASK: Ma olin jaamas, kui rong sisse tuli. Seda meest juba niisama ei võeta. Sõjamees läbi ja läbi.

ELSA RAAG: Aga kes teile ütles, et ta jääb? Rääkige mulle kõik.

KARL LEINKASK: Mitte keegi ei öelnud. Aga mul on... kuidas ütelda... nina. Ohoo! Vaadake, Härm lõi vahepeal juba tiivad laiali. Hakkas siin inimesigi maha võtma, kes talle ei meeldinud ja... Minagi ju olen üks nendest. Aga üleile tuli linnast tagasi üsna mossis näoga. (Naerab.) See põhiliselt räägib iseenda eest. Pange tähele. Mina olin see, kes tõi teile esimesena selle rõõmusõnumi.

(Tulevad Pavel Saar ja Valter Mõtus.)

KARL LEINKASK: Noh, näete.

PAVEL SAAR (energiline, elurõõmus): Tere!

VALTER MÕTUS: Kas poisid on juba trampliinil?

ELSA RAAG: Mõned harjutavad. Võistlus algab tunni aja pärast.

PAVEL SAAR: Ai, Mõtus, Mõtus. Sa pole ju meie spordisündmustega kursis

VALTER MÕTUS (vaatab kella): Minu teada pidi algama kell kolm.

(*Naerab.*) Mis teha! Eksisin. Poiss jooksis kodunt välja, ei öelnud ka. Või ütles, aga ma ei pannud tähele.

KARL LEINKASK: Mõtted mujal. Jah. Eks meil Mõtusega on nüüd sandid päevad. Mina juba sain oma osa kätte. Paljukest Mõtuselgi puudub. Oi, ei ole veel igal pool seda printsiipiaalsust.

VALTER MÖTUS: Ja-jaa! (*Pilkavalt.*) Vähemalt seegi hea, et mina pole ainuke kannataja. (*Märkab, et Pavel Saar tahab Elsaga omavahel rääkida.*) Lähme, «vaene kannataja». (*Karl Leinkask ei taha tulla, annab märku, et tahab rääkida Saarega.*) Ei ole midagi. Hiljem. Lähme nüüd. Tule, tule!

ELSA RAAG (*Pavel Saarele*): Meie sportlased kindlasti rõõmustavad.

PAVEL SAAR: Jah, sport tõmbab. Maast-madalast. Ja usute või ei, seltsimehed, keskkoolis tõusin kooli jalgpallikomando kapteniks.

KARL LEINKASK: Ah sa armas aeg!

VALTER MÖTUS (*Leinkasele üsna vaiksett, aga kindlalt*): Kuule, vaene «kaaskannataja», lähme teeme ühe napsi, aga mina räägin sulle paar mõistlikku sõna.

ELSA RAAG: Aga vaadake, kes seal suusatab! See on ju meie Milvi!

PAVEL SAAR: Kas te nägite!

KARL LEINKASK: Jah, jah! Ai, ai!

VALTER MÖTUS: Aga mis ta ise siia vahib. Nii võib ju... Näete, kukkuski.

(*Kõik naeravad.*)

PAVEL SAAR: Paistab, et esimest korda suuskadel.

KARL LEINKASK: Paistab jah, jah! Kas sa näed!

ELSA RAAG: Ja Toomel pole ka sugugi tähelepanelik treener.

KARL LEINKASK: Ega jah, ega jah.

ELSA RAAG: Noo! Mis seal siis juhtus? Väänas jala välja?

VALTER MÖTUS: Paistab küll. (*Tahab sündmuskohale minna.*) Tulevad siia.

KARL LEINKASK: Oli tal siis vaja märke ronida, kui ise vaevalt lausksmaal püsti seisab.

PAVEL SAAR: Peaasi, julge noorik. Kui see väike vahejuhtum esimest hoogu maha ei võta, saab tast varsti tšempion.

(*Paremalt tulevad Jüri Toomel ja Milvi Helisto. Vitmane lonkab tublisti. Toomel kannab kahte paari suuski ja toetab kaaslast. Nende kõnelust on juba eemalt kuulda.*)

JURI TOOMEL: Sa ei võta ju kuulda, mis öeldakse.

MILVI HELISTO: Mis sa räägid! Seal oli «jõnks» sees ja sellest ei öelnud sa sõnagi. Kust ma teadsin...

JURI TOOMEL: Mingit «jõnksu» seal polnud. Sõitsin ju jäljed sisse, otsisin sinu jaoks kõige siledama kingukese.

MILVI HELISTO: Vaat siis suusad! (*Märkab Pavel Saart.*) Oh! Seltsimees Saar! Teie siin?

PAVEL SAAR: Kurvavõitu kohtumine, seltsimees Helisto. Istuge siia pingile. Ku'das on? Kas torgib või pakitseb? Mis sorti valu on?

MILVI HELISTO: Mis sorti? Torgib. Ei, pakitseb. Siit. Oh, ma ei teagi. See läheb mööda.

PAVEL SAAR: Baasis telefon on?

JURI TOOMEL: Ei ole.

PAVEL SAAR: Siis tuleb toetada kuni ambulantsini.

MILVI HELISTO: See läheb ju mööda. Peaasi, kui saaks koju. Jüri, toeta mind. Aga teie ise, seltsimees Saar? Tulete ka, jah?

PAVEL SAAR: Meie mõtlesime võistlusele minna. Sinna on veel aega ja... tahaks vaadata neid ruume, kui kaugele vahepeal on jõutud. Toomel, kange mees, aitab koju.

JÜRI TOOMEL: Muidugi.

VALTER MÖTUS: Ja minagi lähen siis korraks veel tagasi. Kuule, Leinkask. Kus see mees kadus? (*Leinkask on vahepeal teistele märkamatult suusabaasi hoone taha kadunud.*)

PAVEL SAAR: Niiviisi. Ongi joones. (*Elsale.*) Kui läheks vaataks teie tulevast puhkekodu.

ELSA RAAG: Jaa! Seal on küll vahepeal vähe tehtud. Värve ei olevat...

(*Pavel Saar ja Elsa Raag lähevad majja.*)

VALTER MÖTUS: Kuidas siis saab? Suuskadest kelk ja... nii nagu rindel?

MILVI HELISTO: Ma kogu päeva ootasin, millal hüpped algavad. Tahaks nii näha. (*Sikutab jalga.*) Läheb nagu paremaks.

JÜRI TOOMEL: Ma ju ütlesin, et on vaja sikutada. Aga sina muudkui siia pingile ja pingile. Nagu lumel ei oleks võinud istuda. (*Venitab Milvi jalga.*)

MILVI HELISTO: Kuule, sa tõmbad ju niiviisi jala otsast. Ai! Millised karukäpad!

JÜRI TOOMEL: Oled sa kuulnud operatsioonist, mis poleks valus?

MILVI HELISTO: Operatsioon! Ai! Aitab juba. Näe, saangi juba astuda.

VALTER MÖTUS (*muigab*): Siis on kõik hästi, kui jälle astuda saab. Noh, nägemiseni. Mina liigun sel juhul edasi. (*Läheb vasakule.*)

MILVI HELISTO (*vaatab talle järele*): Miks ta muigas? (*Lõõb käega.*) Ah, meie läheme ikkagi trampliini juurde.

JÜRI TOOMEL: Hull! Sa pead ju jalale kompressi panema.

MILVI HELISTO: Kompressi... (*Vaatab unistavalt puhkekodu akendele.*) Tead, Jüri, mõnikord tahaks kompressi panna... südamele.

JÜRI TOOMEL (*süütab suitsu, mõtlikult*): Selles on sul õigus. Mõnikord tahaks kompressi panna südamele.

MILVI HELISTO: Ah, mehed ei tunne iialgi...

JÜRI TOOMEL: Noh, miks sa ei lõpetanud? Mida mehed ei tunne?

MILVI HELISTO: Kuule, ütle, millest see tuleb, et vahel... hing valutab?

JÜRI TOOMEL: Hm! Hing? Noh, ta on lihtsalt edasikippuvate soovide ja paigalpüsivate võimete vahel pingule venitatud. (*Ohkab.*) Ja valutab mis hirmus.

MILVI HELISTO: Paigalpüsivad võimed? Kuule sina, poiss! Parem ütle mulle... (*Sõiduauto surin.*)

JÜRI TOOMEL: Vaata, kes sealt tuleb!

(*Paremalt tuleb Harald Pakitsus.*)

HARALD PAKITSUS: Tere. Mulle öeldi, et Härm on kusagil selles rajoonis. Olete märganud?

JÜRI TOOMEL: Näete, seal ta ongi. Lähme, Milvi.

(*Jüri Toomel ja Milvi Helisto lahkuvad.*)

HARALD PAKITSUS (*hõikab paremale*): Jäta masin sinna, keera ringi. (*Tahab minna näidatud suunas.*) Kurat, igal pool lumi ja... rahvast täis. (*Viitab paar korda käega. Süütab suitsu, vaatab tigidatt puhkekodu hoonet.*)

(*Tuleb Oskar Härm, võtab suusad alt.*)

OSKAR HÄRM: See peab küll põhjus olema, mis sind täna, kallil puhkepäeval siia meie provintsi tõi.

HARALD PAKITSUS: Kas sa Mõtuse vabastasid?

OSKAR HÄRM: Tegin kt-ks. Senikaua kuni lubatud mehe asemele saan.

HARALD PAKITSUS: Väga hea. (Paus.) Vabastada ei saa. Maripuu on asja kõvasti üles võtnud.

OSKAR HÄRM: Seda võis arvata.

HARALD PAKITSUS: Nii. Nüüd on olukord järgmine. Pump tuleb tööle rakendada. Kinnitasime projekti ära. See on väga hea lahendus.

OSKAR HÄRM: Jah, sellist lahendust ei näinud ette. Tegelikult... peaks viivitama.

HARALD PAKITSUS (*läbi hammaste*): Peaks, peaks. (Paus.) Nende päevade sees tuleb sulle külalisi rajoonikomiteest, aga võib-olla isegi Keskkomiteest. Möistad?

OSKAR HÄRM (*pühib higi*): Pole viga. Seda võis juba ette näha.

HARALD PAKITSUS: Küsimus on printsiipialne. Mõtus. Saad aru.

OSKAR HÄRM: Miks ma ei saa. Paistab, nagu oleks peamine süüdistus ära langenud. Noh, pole viga. Me leiame, me leiame talle teisi süüdistusi.

HARALD PAKITSUS: Vaata ise. Tunned paremini oma inimesi. (*Suitletab ägedalt.*) Kuidas selle sekretäriга on?

OSKAR HÄRM: Oi, Maripuu kaitseb.

HARALD PAKITSUS: Väga hea. Las kaitseb.

OSKAR HÄRM: See on tal juba mingi süsteem. Pole midagi. Tegutsen täiesti objektiivselt. Vaevalt mind keegi saaks süüdistada valvuse nürinemises. Puh! Mõtlesin, et olukord on juba tõsisem. (Paus.) Muide, ma saadan sulle maalrimehet ja tapetseerija esmaspäeval. Hankisime häid värve.

HARALD PAKITSUS: Pole vaja. Ootame praegu ära.

OSKAR HÄRM: Kas tõesti arvad, et... Siiski, kuidas sa sellest teada said?

HARALD PAKITSUS: Asi on juba kaunis suure kella küljes. Tuleks põhjalikult nõu pidada.

OSKAR HÄRM: Tead, milles on kogu konks? Maripuu tahab Saart siia tagasi tuua. Ja motiiv? Eheel! Intiimvahekord.

HARALD PAKITSUS (*hasartsell*): Noo? Vaat, see on alles motiivike! Kuule...

OSKAR HÄRM (*alandab häält*): Näe, kurat, see Leinkask luurab siin. Lähme, ma räägin sulle mõningaid lugusid nende vahekorra-st. See on väga tähtis.

(*Lähevad paremale. Tulevad Elsa Raag ja Pavel Saar, seisatavad trepil, Elsa vaatab õnneliku pilguga üle järve.*)

ELSA RAAG: Kui ilus siin on!

PAVEL SAAR: Puhast ja karge just nagu... (*Vaatab naeratades Elsale otsa.*) Oh ei! Sind ei oskaks ma võrrelda millegagi. Sina oled sina, minu kõige ilusam.

ELSA RAAG (*võtab tema käest kinni*): Ma ei ole sugugi ilus. Ah, Pavel. Ma kardan, et sa tüdined minust õige ruttu.

PAVEL SAAR: Need sõnad tulid tuulest ja lähevad tuulde.

(*Tuleb Raitk Vaabel, hüppesuusad õlal.*)

RAIK VAABEL: No vaat, siin sa meil lõpuks oled. Otsin nagu nõela heinakuhjast. Inimest edutati ja nüüd arvab, et ühiskondlikud kohustused võib visata kus kurat. Ei, poiss...

PAVEL SAAR: Kuulge, seltsimees Vaabel. Millal te olete minule ühiskondlikke ülesandeid andnud?

RAIK VAABEL: Oi, seltsimees Saar! Vabandust. Ma arvasin, et Toomel. (*Naerdakse.*) Aga sina, Elsa, kas sul pilet tänasele õhtule on võetud?

ELSA RAAG: On võetud. Ja väga hea koht.

RAIK VAABEL: Mis sa räägid! Minu käes on kõige paremad kohad. Tead, seal niisi sees. Kõik on näha ja ise jääd nähtamatuks.

PAVEL SAAR: Miks siis ise peab nähtamatuks jääma?

RAIK VAABEL: Tont teda teab, aga nii on meil kombeks. See loetakse kõige paremaks kohaks.

ELSA RAAG: Hea, et sul on niisugune pilet. Pool tundi tagasi ma kohtasin Lilli Holmi. Ta kurtis, et tal pole veel üldse kohta. Kui sa abistaksid meie tublit laboranti selles osas? (*Vaatab naeratades Pavel Saarele.*)

RAIK VAABEL (*märkab seda ja muutub kuidagi tõsiseks*): Ah Lilli? Nojah, seesamane et... Kui ta trampliinile tuleb... Aga teie... Tulete? Varsti alustame hüppeid. Mina ajan esimesed jäljed.

ELSA RAAG: Nii et lumeviirastus on taga?

RAIK VAABEL (*õhkab*): Mis viirastust seal ikka on. Viirastus oli ja kadus. Nägemiseni. (*Läheb ruttu minema.*)

ELSA RAAG: Miks ta kõrvale põikleb? Teda armastab tõesti hea, aus neiu. Tema aga...

(*Tuleb Karl Leinkask, kutsub Pavel Saare veidi kõrvale.*)

KARL LEINKASK: Kui saaks teiega mõni sõna. (*Kutsub Saare kõrvale.*)

PAVEL SAAR: Noh, milles asi?

KARL LEINKASK: Asi puutub meie peainseneri või... noh, praegu direktori kt-sse. Uhuu! See on üks peenike suller.

PAVEL SAAR: Kuulge, teie olete tõepoolest haige inimesel!

KARL LEINKASK: Jah, vaadake, mul on vererõhk...

PAVEL SAAR: Ja see tuleb teil küürus ja kükakil käimisest. (*Läheb Elsa juurde.*)

KARL LEINKASK (*alandlikult*): Kuidas soovite. (*Läheb paremale.*)

PAVEL SAAR (*vaatab Leinkasele järele*): Vererõhk. (*Paus. Vaatab Elsale otsa, silmad hakkavad taas särama.*) Nii et sa oled nõus Allikveresse tulema?

ELSA RAAG: Jaa, jaa!

PAVEL SAAR: Kui kõik jääb nii... siis kahe nädala pärast. Aga see koht ei meeldi mulle. Ja ma ei taha, et sul seal...

ELSA RAAG: Ära räägi sellest, armas. See pole üldse küsimus. Ma tulen igale poole, kuhu sa mind kutsud. Ainult tuleb mõelda, kuidas isaga... Ta jääb üksi.

(*Tuleb Riina Maripuu.*)

PAVEL SAAR: Kas sa näed!

ELSA RAAG: Riinal!

RIINA MARIPUU: Tere õhtust. Sain teada, et oled oma sammud siia suunanud. Noh, Elsa, see, mis ütlen, esialgu kaugemale ei kandu. Nii. Sina, Pavel, pead homme kella kaheteistkümneks linna jõudma. Ministri juurde.

PAVEL SAAR: Siis ikka nii?

RIINA MARIPUU: Nad arvasid, et oleme putukad. Laimavad, määrivad, ja valmis. Ei. Oled väike või suur, õigus jääb õiguseks ja see astub alati raske sammuga.

PAVEL SAAR: Mis ta siis kavatseb? Annab pataljoni tagasi?

RIINA MARIPUU: Sinu mõiste järgi... lähed arvatavasti polku juhtima. Pakitsuse peatse lahkumisega jääb koht vakantseks. Kuid ära unusta! See pole polk. Võrdlused on ju kenad asjad, aga nendel puudub üks hea omadus — täpsus.

PAVEL SAAR: Kuule, kuule. Mis puutub minusse, siis...

RIINA MARIPUU: Jaa, üks siin on sul muidugi ka oma sõna öelda. (*Tuleb Valter Mõius.*)

VALTER MÖTUS: Ei ole poissi trampliini juures. Mis sa tahad ära teha — nii kui lumi pidama jäi, läksid neljad kolmedeks. Isekas vend.

RIINA MARIPUU: Oi, neid poisse! Vist isasse läinud?

VALTER MÖTUS: Kuidas nii?

RIINA MARIPUU: Jaa. (*Teistele.*) Ammuks see oli, kui selle iseka poisi isa veel... meie kaadriosakonda kavatses likvideerima hakata. Oli nii?

VALTER MÖTUS: Noh... kui nii laias laastus...

RIINA MARIPUU: Aga kuidas nüüd on?

VALTER MÖTUS (*nätab Elsale*): Vaat, see noor inimene ütles juba siis niisuguse sõna, mida peaks teadma iga koolipoiss.

RIINA MARIPUU (*kavalalt*): Mis sa, Elsa, talle ütlesid? Mul pole meeleski.

ELSA RAAG: Tuletasin meelde piirivalvureid.

RIINA MARIPUU: Ja kõrvetas?

VALTER MÖTUS (*vaikib veidi, naeratab*): Aga kuidas siis teisiti. Mõtelge ise — noor inimene ütleb seda mulle, endisele sõjamehele... Jääme nägemiseni. (*Läheb paremale.*)

RIINA MARIPUU: Ta saab varsti sellest veelgi paremini aru. Ta saab varsti... sellest veelgi paremini aru.

PAVEL SAAR: Jaa. Veidi kinnisevõitu loomus, aga peaasi — ei kõnni kükakil.

RIINA MARIPUU: Täpselt. Mulle meeldib see, et ta oma endisi vigu ei püüa parandada koogutamise, ehkki mõni temalt seda soovis. Muuseas, ta on nüüd palju elavamaks muutunud.

(*Vasakult tulevad Oskar Härm ja Harald Pakitsus. Tekib lühtajaline pingeline vaikus.*)

HARALD PAKITSUS: Noo? Allikvere mehi ka siinkandis näha.

PAVEL SAAR: Jah, puhkuse aeg. Elamine ka veel põhiliselt siin.

HARALD PAKITSUS: Nojah. Andsime teile küll väiksema lõigu, kuid tööd on seal palju — niisugust kirvelööd, mida te meie arvates tunnete.

OSKAR HÄRM: No, milleks tüli ja sellised vihjed? Inimesed õpivad, kogemused kasvavad. Peaasi — usk inimestesse! Mina näiteks ei näinud küllalt selgesti kaoliinipumba idee rakendamise võimalusi. Ja ei uskunud, et ka teised midagi konkreetset leiaksid. Aga mis tuleb välja? Suurepärane kollektiivne loomine! Tuleb viivitamatult rakendada.

RIINA MARIPUU: Jah, ainult et ilma insener Härmita. (*Paus.*) Näete siis, Harald Pakitsus, kelle te esile nihutasite, kelle pugemine teis mingisuguseid kahtlusi ei äratanud. Kus oli teie valvsus siis, kui see petis teie ümber lipitses?

HARALD PAKITSUS: Mis see tähendab?

RIINA MARIPUU: Minus äratasid tema meelitused vastupidise reaktsiooni ja lihtsalt sundisid valvsusele.

HARALD PAKITSUS: Ma ei taipa...

RIINA MARIPUU: Tõepoolest, mulle paistab, te ei taipa veel paljutki. Noh, mis siis. Õpetame. Kõigepealt, kui te kedagi tahate juhtivale tööle edutada, siis uurige hoolega tema ankeeti. Seda tuleb osata näha.

HARALD PAKITSUS: Kas ma ei oska näha?

RIINA MARIPUU: Kui see teile isiklikult vajalik ja kasulik on, siis te... kas näete või ei näe. Härmil ankeet on ministeeriumis. Soovitasite teda direktoriks, aga lünka tema ankeedis ei näinud.

OSKAR HÄRM (*krampliku naeratusena*): Ah seel! Te mõtlete seda... väikest vahet teenistuskäigu märkimisel?

RIINA MARIPUU: Just sellel märkimata jäetud perioodil sai Härm

head palka kodanliku valitsuse ministeeriumist ja nagu selgub, jätkus tal seal energiat tegutseda ka... «kaitseliidus».

HARALD PAKITSUS: Mi-is!?

RIINA MARIPUU: Hilja hüüatasite. Nagu näete, mõned inimesed ei pea lugu täpsusest, kui see kipub pidurdama nende karjääri. Ja siit teine õpetus: peale ankeedi uurimise tuleb veel inimest tundma õppida tema igapäevases elus ja töös. Seda vana põhitõde tuletas eriti meelde ka Keskkomitee pleenum.

HARALD PAKITSUS: Noh, teate...

RIINA MARIPUU: Jaa, ma tean. Teie jaoks on see jutt juba hiljaks jäänud. (*Paus.*) Meie riik teeb kõik, et rahuldada inimeste järjest kasvavaid vajadusi. Teie vajaduste kasvu võib aga nimetada lihtsalt ahnuseks. Ja seda pole meie riik kohustatud rahuldama. Te tunnete seda isegi ja seepärast orienteerutegi Härmi-taolistele pugejatele, kes samal põhimõttel on valmis rahuldama teie ahnust ja äärmuseni arenenud enese-armastust. Vanasti öeldi: käsi peseb kätt. Aga mis pesemine see teil ikka on? Ütleme lihtsalt: käsi määrib kätt. Vana muinasjutt ahnusest lõppes lõhkise künaga. Ja lõhkise küna juurde olete jõudnud teiegi.

(*Vaikus.*)

OSKAR HÄRM: Ma... ma räägin, kuidas oli.

RIINA MARIPUU: Räägite seal, kus teilt seda küsitakse.

OSKAR HÄRM: Isa oli mul kehvapalgaline õpetaja... Ma pidin teenima ja õppima... Selleks oli ju vaja...

PAVEL SAAR: Vigurdab veel.

ELSA RAAG: Kui jäle!

PAVEL SAAR: Tuli Mõtust süüdistama. Vaadake mehe ankeeti. Juba selle järgi võib aimata, et ta on sellest räpasesest «kaitseliidust» tõeliselt välja astunud. Aga Härmi ankeet, noh, mis siin rääkida. Tuleb välja — tegelinski jäigi oma «kaitseliitu», on seal veel praegugi.

HARALD PAKITSUS: Vaat siis... konjunktuur! (*Läheb kiiresti paremale.*)

OSKAR HÄRM (*astub nõtkuva sammuga pingi juurde, jääb tühja pilguga selle ette seisma.*)

(*Eemalt kostab hüüdeid.*)

RIINA MARIPUU: Kuulake! Meie suusamehed ongi alanud?

ELSA RAAG (*nagu kiirustades*): Lähme sinna.

PAVEL SAAR: Tingimata. See on huvitav.

RIINA MARIPUU: Hea küll. Puhkame täna.

(*Auto käivitamise surin.*)

PAVEL SAAR (*vaatab paremale*): Ära sõitis, rasvunud vaim.

RIINA MARIPUU: Oli ka kunagi aus inimene. (*Paus.*) Tuleb välja — inimene kirjutab iga päev, iga tund oma ankeeti.

(*Hakkavad minema trampliini suunas, kust kostavad vaimustatud hüüded.*)

Enna

On hilissuvi, pühapäine rahu.
Noor naine õmbleb lihtsa laua ees,
soe päike sädelemas kuldses juustelahus
ja samuti tuhm-kuldseis ripsmetes.

Nüüd on ta puhkepäev nii vaikne-vaikne:
ei lükka keegi mürinal ta ust,
ei lase peegluga ta silma päikselaike,
ei hüppa asemetel, ei tee vallatust...

Ei küsi iga tunni takka süüa,
ei too kaassööjaiks kolme naabrilast.
Ka „Enna! Enna!” kordagi ei hüüa.
Ei tüüta ega sega töötamast.

Ja siiski... siiski töö ta käes ei lähe
nii nagu siis, kui tema „tüütaja”
siin tegi kõik, mis tuli talle pähe,
et täita terve maja müraga.

Mispärast siis?...

Miks istub, hoides süles
ta väikest õpilase meelespead,
ja pöörab lehti, millistele üles
poeg märkind kõike, mida tähtsaks peab.

Kõik oma unistused, kavatsused,
et ostab selle, tolle raamatu,
et nüüd on juba „Kiin” ta paleuseks,
et naabri Tiidule toob Sauelt nääripuu...

Miks loeb ta neid?...

Ja mõtleb:

„Kui pioneerilaagris
sul poleks nõnda ütlemata hea,
et parem enam olla sul ei saagi,
ja kui ma seda siin nii selgesti ei teaks —

ma sõidaksin vist praegu sinu juurde
ja tooksin su sealt ära, koju. Jaa!
Ja laseksin su käral tõusta siin nii
suureks,
et kaiguks sest või terve me kvartaal..."

Kuid ei, ta teab: seal on ju meri
ja selle laintekiiged, suvisoojad veed...
Ja miljoneid vees sädelevaid päikse-
teri...
Ja sõprus, mängud, lõkkeõhtud-ööd...

Ja nii ta kirjutab vaid kirjakese,
ses räägib linna tolmust, kuumusest...
Ja kõigepealt ning kõige esimeseks
just poja linna jäänud sõpradest.

Ning lõpetab:

„Sa puhka siis mul hästi
ja ära vähemaile haiget tee,
ja ära määri oma punast rätti
ja ... minu järel' ära igatse.”

Teevalvur

Juunikuu soojas ja hämaras öös
aeglaselt kruusasel teetammil astub,
kõlistab haamrikest rõõbaste vastu
habemik teevalvur paunaga vöö.

Kahel pool raudteed on sirtsude laul,
külake taamal veel raskesti magab,
aga seal põldude, metsade taga
taevas ju õhetab saabuvast aost.

Korraga veduri lustakas huik
kaugusest nõnda kui tervitus kajab.
Kuulatab teevalvur, sirgu end ajab,
saabuvat rongi kaeb naerusui.

„Kolmkümmend vagunit! Tubli, mu poeg!
Kihuta julgelt, tee korras on taadil!”
Ruttavaid rattaid ta pilguga saadab,
südames tunne nii koduselt soe.

Edasi astudes rongide teel
mutrit siin proovib, siin kinni taob naelu,
vähimgi poldike pilku tal paelub
päikeseküllase hommiku eel.

Noorte südamed¹

Romaan

21

Anu istus kord rehetoa hauduja kana juures, kord talu köögis, kus ta esimesi munast koorunud tibusid vakas villa sees hoidis. Ta vaatas kas ühest või teisest aknast juba ammu enne esimeste koju ruttavate kirikuliste nähtavale tulekut välja ja tegi seda tihtipeale veel nüüdki, mil maantee oli jälle tühjakaks jäänud ja vaikinud. Köögi ja rehetoa vahel pühapäevaks tuikuma jäetud tütarlaps oleks nüüd järsku nagu nutta tahtnud. Aeg jõuab üle keskpäeva, lühikesed puudevarjud kraavipervel pöörduvad maanteele ja hakkavad kasvama nagu igal pärestlõunal. Öhtu kätte jõudes on süda täis valu, nagu oleks kogu eluaeg asjata oodatud, nagu kulgeks vaikne maantee paksu tolmukorra all mitte ainult toa tagant, vaid tema elustki läbi.

Just niisugune lootusetus täitis Anu hinge, kui ta oma silmad aknast jälle välja löi ja nägi Jürit alevi poolt tulevat. Ta oli siis parajasti rehetoa hauduja juures. Mõeldes, et Jüri võib sisse astuda, läks ta kohe kööki, istus seina äärde pingile ja tardus ootusest. Kui Jüri teaks, et praegu teised kõik väljas on, siis tuleks ta kindlasti sisse! See oli ainus mõte, mida Anu mõtles kuni silmapilguni, mil Jüri kotta astus. Jüri oli uhke kehahoiakuga ja tugev noormees, kuid keegi ei tundnud sellest uhkest kehahoiakust ega tugevusest nii suurt rõõmu nagu Anu. Aga nüüd astus Jüri kööki ja Anu tõstis oma pilgu ainult hetkeks, et teda vaadata. Juba järgmisel silmapilgul pööras ta oma näo kõrvale ja vaatas maha.

«Anu,» ütles Jüri talle üsna lähedale tulles, «ma otsisin sind kirikuaiast.»

Ta tahtis Anule kätt anda, kuid Anu vaatas endiselt kõrvale. Ja nõnda kõrvale vaadates ajas ta end püstakilegi, ulatas vaka vastkoorunud tibudega toolilt ning ütles:

«Võta istet, Jüri.»

«Sa ei tulnud,» ütles Jüri püsti jäädes.

Anu hoidis vakka tibudega süles. Ta ohkas pikalt ja vastas alles siis:

«Näe, keda mina pean siin karjatama.»

Jüri oli sisse tulnud ärritatult, kuid Anu lähedus mõjus kohe talle rahustavalt.

«Kuule imet — piuksuvad juba!» ütles ta vaka kohale kummardudes.

«Võta istet!» kordas Anu.

«Sa noomisid mind Punamäel, et ma harva kirikus käin,» ütles Jüri istet võttes. «Noh, ma täna siis käisin.»

Anu pistis sõrmed vakka kanapoegade juurde villa sisse.

«Jäi sulle sealt midagi meelde?» küsis ta.

¹ Alguis «Loomingus» nr. 6, 7 ja 8.

«Miks ei,» vastas Jüri. «Praost ristas mind tütarlaste vägistajaks.»

«Kantslist?» küsis Anu väga tasa.

«Kantslist,» vastas Jüri. Ja nähes, kuidas Anu veelgi sügavamale vaka kohale kummardub, oli järsku ta süda jälle täis rahutust ning muret. Miks olid Anu silmad aina vakas? Kui hea oleks nüüd tüdrukule otsa vaadata, näha, kuidas ta pilk äkki süttib, ning sellest taibata, et ka tema mõtleb praegu Punamäel oldud tundidele. Võib olla, et Anu mõtlebki praegu sellele pärastlõunale, kuid tal ei näi sellest rõõmu olevat; ta vaatab maha ja on otsekuu häbistatud. Kas ta viimaks siiski peksu ja ähvarduste sunnil valet ei tunnistanud? Ning just selle kahtluse pärast ütleski ta Anule:

«Vaata mulle otsekohe silma sisse, tüdruk!»

Anu viivitas pisut, siis tõstis näo vaka kohalt üles.

«Hea küll, vaata siis,» ütles ta ise, ning ta naer, mis sealjuures nähtavale tuli, oli moonutatud ja kurb. Aga Jüri ei saanud ka nüüd vaadata ta silmi, sest nüüd kiskus ta pilgu endale sinendav peksujälg, mis käis pahemalt poolt põigiti üle Anu põse.

«Sind pekseti?» küsis Jüri.

«Jah, mind pekseti,» vastas Anu.

Nad vaikisid. Anu kummardus jälle vaka kohale. Ja siis ütles Jüri:

«Jah, mis seal ikka imestada, kui sa viimases hädas tunnistasid, et mina su väevõimuga metsa viisin.»

«Kes seda sulle ütles?» küsis Anu silmi tõstes.

«Praost ja sinu isa ka.»

«Nad valetavad,» ütles nüüd Anu lihtsalt.

«Nad peksid su siniseks, aga sina ei tunnistanud valet?» küsis Jüri.

«Vaata seda raudnaela seal seinapalgis,» ütles Anu. «Ma hoidsin sellest kinni ja olin vait. Kui nad nägid, et nad minult seda ei saa, mis nad tahtsid, siis läks Voldemar ja raius kase maha. Kas sa nägid, et minu kask on maha raiutud?»

«Nägin, kaske ei ole enam,» vastas Jüri.

Siis vaikisid nad jälle.

«Noh, ja nüüd sa tead, kuidas sind Toomatarel ei sallita,» ütles Anu.

«Tean,» oli vastus.

«Ja hakka siis nüüd minema, Jüri.»

Jüri ei vastanud, aga ta hingamine muutus sügavamaks.

«Hakka siis minema, Jüri,» kordas Anu.

Jüri hingamine muutus veelgi raskemaks.

«Aga kuidas on sinuga, Anu?» küsis ta viimaks. «Sinu pärast ma ju olen siin.»

«Minu pärast sa võiksid olla, kuid kes olen siis mina siin ja mis tähendab minu sallimine,» vastas Anu.

Ta tõusis püsti, ütles, et peab minema rehetuppa, ja lootis nüüd kindlasti, et Jüri ära läheb. Aga Jüri tuli temaga ühes hauduja juurde, kelle pesa oli tühjas kaerasalves, kükitas Anu eeskujul madalale salveservale ja hakkas üsna pikka juttu ajama.

«Kui ma talvel alles härjatallis olin,» algas ta, «siis mõtlesin ma tihtipeale, kuidas ka mina ükskord oma maatükki harin. Sa ehk hakkad naerma, Anu, aga

minu mõtetes olid sinagi juba seal — meie lõikasime kahekesi rukist ja meie ei tapnud seal ühtegi ussi, kuigi nad meile mõnikord sirbi ette jäid. Jah, nüüd ma näen, et tõesti ennem võib armu anda ussile kui inimesele, kes ennast teisest paremaks peab ja selle teise verd imeb. Anu, ära kardad! Rääkigu see Hoffmann siin mis ta tahab ja viibutagu Taube oma keppi kuidas jaksab, ega see nende asja ei päästa. Ma tean juba mõndagi. On olemas veel teistsugune kirjasõna kui see, millega praost kantslist inimeste silmi pimestab.»

«Isa hirmutab mind sellega, et sa mässaja oled,» ütles nüüd Anu ja tõstis pesast hauduja juurest uue vastkoorunud tibukese vakka, mida ta praegugi oma põlvedel hoidis.

«Mässajal» kordas Jüri. «Mis on mässaja? Kõik, mis on noor ja nõrk, kasvab ükskord suureks, nagu need väetid tibukesedki vakas sinu põlvedel. Juba sügiseks on nad suured linnud, tiivad seljas. Kas nad on sellepärast mässajad? Keegi ei taha kangu jääda; kõik, kel jõudu on, see kasvab.»

Anu vastas ohkega.

«Ma ei taha enam inimeste eest metsa usside juurde põgeneda,» ütles Jüri ja võttis vakaservalt Anu käe oma pihku.

«Sellest ei tea mina midagi,» vastas Anu ja vaatas kõrvale.

«Ära kurvasta midagi,» lohutas teda Jüri. «Tead, ma sain nüüd Kulinal endale tööd. Ma viin su varsti oma juurde. Mul on nüüd oma tuba, tool ja laud ka sees, voodi teen ma sepa-pajas ise . . . Anu, ma õpin sepaameti selgeks ja hiljem me kolime maalt linna.»

«Sa viid mind oma juurde — kuidas sa mind viid?» küsis Anu. «Ega siis Hoffmann meid paari ei pane.»

«No see ronk seda küll ei tee,» mõõnis Jüri. «Kuid üks siis peale tema ole veel teisigi.»

Jüri pigistas Anu kätt ja nõnda nad natuke aega vaikisidki.

«Ole ettevaatlik,» ütles siis Anu.

Aga Jüri poleks seda nagu kuulnudki; ta pigistas Anu kätt veelgi tugevamini ja küsis:

«Kas sa ikka tuled minu toa nelja seina vahele?»

«Küll kohe,» vastas Anu ja toetas sealjuures oma pea ainult silmapilguks Jüri najale.

22

Järgmise päeva pärastlõunal veeres kahe-hobuse-kaless Vöhunõmme härrastemaja ette. Oli pilvine, ent sealjuures lämmatavalt soe õhtupoolik. Kutsar, alles noor mees, rebis trepi ees hobuste pead vastu rindu ja samal ajal kallutas end vaatama tahapoole, tehes seda otsekui murest, kas ta teel oma sõitjat ehk ära pole kaotanud. Kuid sõitja — kihelkonna hingekarjane Hoffmann oli alles, ja kutsar küsis kähinal:

«Kas praostihärra mõisa kauaks jääb?»

«Mitte kauemaks kui pooleks tunniks,» vastas praost kuivalt ja astus raugaliku ettevaatuse ning aeglusega kalessist otse välistrepi esimesele astmele. Ta ei jõudnud veel ülemisele, kui sireliheki äärest noore pärnapuu alt kostis rõõmus hüüatus, mis teda üllatas ja ühtaegu hämmelduma pani.

«Oo, see on ju härra Hoffmann, meie kallis pastor!» ütles õrn naisehääl sulaselges saksa keeles.

Hoffmann kummardas, ruttas trepist alla, võttis kübara peast ja ütles pärnapuu alla jõudes:

«Tere, armuline parunipreili! Andke mulle andeks ja vabandage minu vanu silmi.»

Parunipreili Karin oli umbes neljakümne-aastane vanapiiga, kaunis pika kaelaga, kahvatu näoga ja kergelt punetava ninaga. Ta seisis püsti, kuna siinsamas aiapingil oli istet võtnud vana külanaine laias rohelistes seelikus.

«Kas härra parun on kodus?» küsis Hoffmann, kui ta parunipreili kätt juba oli suudelnud ja selle viimaks lahti laskis.

«Jah, ta on kodus; tema maks ei ole viimasel ajal päris korras,» vastas parunipreili. Ning nüüd kattis ta kahvatuid põski häbipuna, et ta oli maksast rääkinud.

Kutsar lahkus kalessiga paraadtrepist eest, hobuseid käia lastes. Perud loomad närisid kärsitult suulisi, vahtu ja ila maha pillates.

«Vaesed hobused,» ütles parunipreili Karin.

«Ilm on väga soe, armuline parunipreili,» vastas pastor.

Vana külanaine aiapingil avas hingates iga silmapilk suu, nagu oleks ümber ringi vähe õhku olnud.

«Mõtlege, härra praost,» tähendas parunipreili Karin, naeratava pilguga rauka osutades, «see vana naine oli viieteistaastane olnud, kui seda mõisa ehitati. Ja ta mäletab ikka veel, et siin olid pihlakad kasvanud.»

Vana Leenu mõistis pilkudest, et jutt oli temast, ning ta lausus oma õudsel hauahäälel valjusti:

«Kui palju olen mina selle ehituse juures lupja seganud!»

Parunipreili Karin noogutas vanale külanaisele heakskiitvalt. Praost ütles:

«Ma olen õnnelik, armuline parunipreili, et te pole heategevust jätnud, et te ka linnas olete oma südame kristlikule kutsumusele ustavaks jäänud.»

Siis ta kummardas.

«Ja nüüd, kui te lubate,» ütles ta kübarat peast võttes.

Parunipreili ulatas talle käe, seljaga ülespoole.

«Täna teid, härra praost; teie sõnad on mulle alati suurt rõõmu valmistanud,» lausus ta sealjuures. «Teie oskate nii ilusasti julgustada — ütlege siis midagi ka härra parunile, et ta meeoleolu rõõmsamaks läheks.»

Praost vaatas vana külanaist, nende pilgud kohtusid.

«Loodan, et mul on härra parunile midagi rõõmustavat teatada,» pomises ta siis, pööras end ringi ja kuulis, kuidas õudne hauahääl ta selja taga jälle midagi jutustama hakkas.

Kihelkonna praost Hoffmann oli kogu oma pika ametisoleku aja kirikukantslit täie südidusega rahva hurjutamiseks kasutanud. Ei möödunud ühtegi pühapäeva, mil ta kogudusele poleks maalinud vapustavaid pilte igavesest põrgutulest, veripunastest pattudest ja — surmast, mis on nende palk. Vana jumalasalase kogu kuulsus selles seisiski. Ta oli varemgi oma jutlustes üksikuid karjast eksinud koguduseliikmeid häbiposti naelutanud, kuid ei mäletatud, et

ta kunagi oleks seda teinud niisuguse vihaga või sealjuures vangiraudu kõlitas nagu Jüri Heina puhul. Ta kõlitas neid jutluses, mida Jüri ise pealt kuulas, ja ähvardas nendega veelgi vihasemalt järgmistel pühapäevadel.

Nüüd oli sellest juba kaks nädalat möödas. Mart Hein oma naisega ei käinud kirikus, kuid nad kuulsid teiste käest, kui kuulsaks nende poeg oli saanud. Rukkilõikuseni oli jäänud vähe aega ja varsti sai sellest kakskümmend aastat täis, kui Triinu Hein, sel ajal alles noor teomehenaine, oma teise poja Jüri mõisa rukkipõllul ilmale tõi.

Mart Heinal oli neil päevil raske oma naist vaadata. Kõik see, mis Jüriga viimasel ajal oli juhtunud ja mis temast pastori hurjutamisega seoses räägiti, vajutas ta elukaaslase tööst vaevatud õlad veelgi madalamale, pani ta muretsema ja ohkama. Noh, kes ei teaks seda, mis ütleb ema süda sees, kui ta lapsi on tabanud õnnetus või ähvardab hädaoht...

Oli juulikuu pühapäeva kõrvetav pärastlõuna, kui Jüri tuli Aadumäele vanemaid vaatama.

Ema muutus poja tulekust kohe rõõmsaks, nagu poleks ta teda mitmel-mitmel aastal enam näinud. Kõik need päevad rahutust tundnud poja pärast, keda juba kantslit vägistajaks ja mässajaks hurjutati, oli ta seda õnnelikum nüüd, mil Jüri ootamatult tuppa astus. Ta hakkas oma juukseid kohendama, vaatas toas ringi, kuhu poega istuma panna, ning jäi siis talle ainiti otsa vaatama, õnnelik sellest, et näeb teda jälle kogu ta pikkuses ja tervises, näol ikka seesama naeratus, aval ja rahulik, mida nii julgustav oli vaadata.

Vaikus, mis sel suvisel õhtupoolikul Aadumäe töölismajas valitses ja kogu aeg emale hädaohutunnet oli sisendanud, lakkas olemast halbaennustav. Ema silmad löid läikima.

«Tulid ometi viimaks!» ütles ta siis liigutatult.

Isa Mart ajas end asemelt üles, kuid ei läinud pojale vastu, vaid astus akna alla, pöörates sellega talle selja. Ta vaatas välja ja hakkas piipu toppima. Aadumäe all koplis sõid mõisa hobused. Ka neil oli täna puhkepäev. Pilt, mida Mart Hein praegu aknast välja vaadates nägi, oli täpselt samasugune nagu tundi paar tagasi, kui ta viimati enne päevast uinakut oma pilgu oli kopolisse heitnud. Kõik ligi kakskümmend mõisa tööhobust sõid suure hoolega, ainult varsaga Mann seisis paigal ja noogutas magava varsa kohal vahetpidamata pead, söödikuid eemale tõrjudes. Kaks-kolm tundi ikka üks ja seesama liigutus, suutäitki hammustamata! Kuid parmud, sõgelased ja kärbsed kippusid talle endalegi kallale ja sellepärast vehkis Mann sabaga ning trampis vahete-vahel jalgu.

«Kui paljudest siis sellest aega on, kui ma viimati kodus käisin?» küsis Jüri.

«Kui mure südant vaevab, siis on iga tund pikk,» vastas ema.

Nüüd pööras end Martki toa poole.

«Jah, sa oleksid võinud ikka varem tulla,» ütles ta etteheitvalt.

«Mis teil siin vahepeal siis juhtus?» küsis Jüri rahutuks muutudes.

«Ei meil ole siin suuremat midagi juhtunud,» vastas isa. «Meil on siin üks ümmargune kõik, aga sina, poeg, lähed ise küll väga kuulsaks. Küla räägib sinust, mõis räägib, kirik ja kõrts räägivad, kuid sina ei näita meile oma nägugi; kas sa ei tea, et sul on kodus ema, kes sinu pärast oma südant valutab.»

«Taha ju oma käimisege isale muret teha,» vastas Jüri ennast vabandades.

«Eks rääkige, kuidas teil siis mõisas läheb? Sa, vana, oled ju nüüd Taube silmis see kärnane lammas.»

«Kärnane ja must,» vastas isa. «Ja ega ainult Taube silmis — vaata et valitseja ja kubjas norgutavad veel rohkem kui Taube ise.»

«Noh, nendega sa ju puutud ka iga päev kokku,» arvas Jüri.

«Ega midagi, eks minul ole nüüd ikka eluaegne plekk küljes,» jätkas isa. «Pead ikka alati numbri peal platsis olema, ja kui öeldakse, et naine olgu väljas, ei siis ole sul enam sõnakestki vastu rääkida, olgu ilm, tervis või ka töö missugune tahes.»

«Või millal seda vasturääkimist sul siin on olnud?» küsis ema, sest ta tundis selgesti, et nendes isa sõnades peitus varjatud etteheide Jürile. «Kas oli kahekümne aasta eest lõikuse ajal — sa, vanamees, tead küll, millest ma räägin — sinust või minust mõisale vastuhakkajat. Ainult Jüri oli see, kes kohe kisendama kukkus, kui ta mõisapõllul rukkivihkude vahel ilmale tuli.»

Sel ajal kui ema seda rääkis, vaatas Miina suuri silmi vennale otsa, kuni viimaks ta näole naeratus ilmus ning ta oma pilgu süles kokkupandud kätele langetas.

«See on hea, et ma kohe kisa tõstsin,» ütles Jüri.

«Mispoolest see siis nii väga hea on?» küsis isa ja vaatas jälle aknast välja. Pilt koplis oli endine, aga alt soo poolt oli nüüd kerkimas sinkjasmust pilv, mis rühkis kiiresti päikese suunas, kumerad äärjooned nagu välgusähvastustega või hõbedaga palistatud.

«Jah, sina tõstsid kisa, aga meie Mardiga ei tohtinud mitte suudki paotada, kui mulle juba teisel päeval käsk mõisast järel oli... Muudkui ole aga vait ja võta sirp jälle kätte.»

Nõnda lausus ema ning ta kujutluses elustus möödunu kuuma lõikusekuu päikeselõõmaga, emamuredega ja vastsündinuga, kes nüüd oli küll juba meheks sirgunud, kuid sellegipärast sugugi vähem muret ei valmistanud. Ja sel kombel oma mõtetega tagasi olevikku tulnud, nägi ema uuesti ja veelgi teravamalt hädaohu, mis ta poega ähvardas, ning seekord mitte mõisa ega kellegi muu kui teise naise — Toomatare Anu — poolt. Ema ei uskunud, et Jüri oleks kedagi vägistanud. Ta ei lasknud sellist mõtet kui muret oma südame ligi, kuid ta oli kuulnud paljude teiste juttude seas, mida nüüd Jürist räägiti, et Anu oli seda ise oma isale tunnistanud. Ja sellepärast küsiski ta Jürilt nõnda, olles enne seda ohanud:

«Vasta mulle, poeg, kas see tüdruk on seda väärt, et sa tema pärast pead hukka minema?»

«Mispärast hukka minema?» küsis Jüri.

Nüüd ütles ema oma südameelt ära kõik, mis ta viimasel ajal Anust oli arvanud, ja palus, et Jüri ütleks end lahti tüdrukust, kes oma isale ja, väga võimalik, et isegi Hoffmannile on valet tunnistanud, sest mis see ronk sealt kantslist muidu kraaksugu ja ähvardagu.

«Anu ei ole seda tunnistanud,» vastas Jüri, kui ema oli lõpetanud.

«Aga kust need jutud siis tulevad?» ei jätnud ema oma muretsemist.

«Neid jutte ajab Aabram omast peast,» vastas Jüri.

«Aabram tahab omale rikast väimeest,» arvas isa, pöördudes jälle toa poole.

«Tuleta meelde, Jüri, kas ma ei ütelnud sulle seda juba talvel härjatallis.»

Isa arvas, et poja silmad on nüüd lahti läinud, kuid Jüri näis oma kangekaelset õigust endiselt täis olevat, kui ütles:

«No mis siis sellest on. Rääkigu Aabram mis ta tahab, tütar elab oma elu.»

Vaigiti natuke aega, siis küsis ema:

«Kas sa oled Anuga pärast seda jutus olnud?»

«Jah,» vastas Jüri. «Nad ei saanud talt suure peksugagi valet välja ja sellepärast nüüd ongi ronk kantslist kraaksuma hakanud.»

«Paha lugu seegi,» arvas isa ja küsis kohe, sellega nagu Jüri seljatagust uurides: «Kuidas sa seal Kulinal Babiniga läbi saad?»

«Teagi veel seda läbisaamist,» vastas Jüri. «See sõitis läinud nädala sees Peterburi, ja ei tea, millal sealt tuleb.»

«Kes siis Kulinal peremehe aset täidab?» küsis isa.

«Razinevitš.»

«Suurt see Razinevitš põllutööst teab,» hakkas vana Mart selle peale naerma. Aga niipea kui ema kuulis, et doktor Razinevitš Kulinal on, otsisid ta silmad Miina üles, kes oli Jürile üsna külje alla pugunud.

«Meie peame Miinaga ükskord nüüd ikka tohtri juurde tulema,» lausus ta.

«Ükskord!» hüüdis Jüri rahulolematult. «Tulge kohe, mis te enam aega viidate. Ma rääkisin temaga eile üsna pika jutu maha. Väike kuivanahka mees teine ja paistab päris lahke olevat. Aga pahaseks sai küll, kui kuulis, et asi on nii vanaks jäetud.»

Ning nende sõnadega oma juttu doktor Razinevitšist lõpetades vaatas Jüri oma väikesele õele väga tõsiselt, aga ühtlasi ka julgustavalt otsa.

24

Vahepeal oli kiiresti liikuv mäekujuline pilv päikese kinni katnud. Nüüd ei olnud ta äärjooned enam hõbedaga palistatud, vaid ta tormas edasi üleni mustjassinisena, ajades enda ees üksikuid räbaldunud ja otseki tahmaseid pilvekahle. Järsku raputasid suvekuumuses tardunud ja põuast loodust jahedad tuuleiilid. Tuba tõmbus hämaraks. Vastu aknaklaasi langes esimesi harvu vihmapiisku. Nüüd vaatasid kõik aknast välja ja vana Mart nägi pilku koplisse heites, et varss Manni nina ees end jalule ajas ja et Mann seejärel kohe kiiresti sööma asus. Aga varsti valgustas ikka tugevamate tuuleiilides rabelevat loodust hele välgusähvatus, millele peatselt järgnes vali kõuemürin, nagu oleks üleval pilvedes hiiglaslikke veeanumaid veeretatud. Hakkas vihma valama.

Ema, kes toa sügavusse oli tõmbunud, vaatas kohkunult akna poole ja jätkas poolelijäänud kõnelust.

«Sai ju ikka paranemist loodetud,» ütles ta, «aga ega selle vaese inimese lootused siis täide ei lähe. Näe Juhan uskus ka siimaani, et kroonust valge passiga tulema saab. Nüüd kirjutab ja ütleb, et pole enam lootagi.»

«Noo, või Juhanilt tuli kiri!» hüüatas Jüri. «Tea, kuhu see lootus tal nüüd nii järsku kadus?»

«Ma annan kirja su kätte, eks sa loe ise,» vastas ema ja avas kirstukaane.

Alles mõne päeva eest tulnud kirja oli ema kohe pannud kirstu, laekasse, kus hoiti muldavarisenud tuttavate juba koltumalöönud matuse-laululehti, mõ-

ningaid varem eluaja jooksul saadud ja samuti juba koltumalöönud kirju, päevapilte, kahte ristimistähte, kahte passi, kahte laulatusõrmust, mida kanti peamiselt kirikusse minnes, ning muid hinnalisemaid tarbe- või mälestusesemeid. Juhanilt saadud kiri oli laekas kõige peal. Seda sealt ühes ümbrikuga Jürile ulatades ütles ema:

«Kardetakse ju jälle sõda.»

Jüri läks kirjaga akna alla ja hakkas seda seal hääletult lugema. Juhani käekiri oli suur ja kiri võttis enda alla mitu lehekülge. Jüri luges:

Armsad kodused Aadumäel!

Tere, ema, isa, väike Miina ja Jüri. Mina olen siis nüüd jälle siin kaugel Baikali taga ja paistab, et ma siit enne tulema ei saa, kui mu ajateenistus läbi on. Rakvere sõjaväekamiisis olin ma vines peaga natuke suureline ja hakkasin pärast kartma, et mind pandi paika sellepärast, et oma näpsakate sõnadega tohtrihärra ära pahandasin. Inimene mõtleb, aga jumal juhib. Noh, eks tulin polku ja hakkasin jälle oma õigust taga ajama, sest igaüks võib ju arvata, et mis soldat siis mina oma vigase käega olen. Polgust saadeti mind jälle Irkutskisse, aga seal sõimati mul nägu täis ja ähvardati vangirooduga, kui peaksin juhtuma oma nägu veel näitama. Minu süda sai selle peale ka täis. Läksin linna, otsisin Stepani, oma sõbra, üles ja mängisin tema ja ta venna juures kaks päeva päriselt väejooksikut. Poisid on ametilt mõlemad lukussepad ja teevad tööd raudtee depoos. Nemad teadsid rääkida, et nüüd on siin karta sõjamüdinat Jaapaniga ja et sellepärast sõjaväekamiisis enam nii kergesti valget passi ei saa. Ei tea, kui kanged mehed need jaapanlased lahinguväljal on, aga salakuulamisega olla nad küll agarad peale punnima. Räägitakse, et nende salakuulajaid olla kõik Siberi linnad täis. Talvel tulnud hulk jaapanlasi, mõned mehed ja kari ilusaid naisi, Irkutskisse, et nemad löövad suure pesukoja lahti. Löönudki siis pesumaja lahti, aga pärast tulnud välja, et puha piinid. Eks näe, mis sest tuleb. Kui meil Vöhunõmmel ja Ridakülas poisid kaklesid, siis tegid nad seda sellepärast, et nad endid kangeteks meesteks pidasid. Küllap see asi nõnda peaks olema, aga mõned inimesed kinnitavad, et maailma kroonitud peadega olla asi mõnikord ka teisiti.

Ära sina, ema, minu pärast siis üleliia muretsema hakka. Küll mina omadega siin välja tulen, kui peaks jaapanlastega sõjaks minema. Ja ära mõtle ka seda, et mind polku tagasi minnes pokri pisteti. Minul läks selle asjaga nii hästi, et paremini ei saanudki minna, sest parajasti kui ma Sretenskisse jõudsin, seisis polgul laagrisse minek ees ja minu patt jäi sellega nagu silmapaari vahele. Ja nüüd ma siis olengi ilusti koos polguga Tšitaa linna lähedal männimetsa all laagris. Kirjutage, kuidas teie seal Aadumäel siis elate, kuidas on väikese Miina tervis ja mis Jüri teeb — kas ta on Anu juba omale naiseks võtnud või? Praegu oma kirja lõpetades tuleb mulle meelde, kuidas isa kodus mitu korda rääkis, et paber kannatab kõik välja, et paber ei kisenda. Mõnes tükis on isal muidugi õigus, aga seda võin ma päris kindlasti ütelda, et see paber, mille peale mina praegu oma varesejalgu maalin, kõike küll välja ei kannata. Lõpetan seekord. Ütelge tuttavatele minu poolt tervitusi. Ja Jüri tervitagu ka meie

talvist pilpalõikajat, kui ta teda ikka näeb, aga ma arvan, et ta näeb. Lõpetuseks peab veel ütleva, et minu kaks sõpra on siin meie pilpalõikajaga ühte masti mehed. Olgu see, Jüri, sulle soolaseks silguks hammustada, kui süda peaks orjates vesiseks minema.

Võhunõmmel räägiti Udu Indreku Kaiest, et see olla kord nädalapäevad segamini ajanud ja laupäeval kirikusse läinud. Nüüd on minul käes samasugune lugu kuupäevadega, aga ju see siis tähtis pole, et üks rädavoi peab kuupäeva teadma. Aitab sellestki, kui ta teab, missugusel päeval talle suppi ja missugusel päeval talle putru antakse.

Heinakuul Tšitaa linna all laagris.

Aastanumbrit teate ise

Juhan.

«Paistab küll, et Juhan peab sandipassist ilma jääma,» ütles Jüri, kui ta oli kirja ema kätte tagasi andnud.

«Kui see hull aga ise ei hakka omale nüüd mõnda raskemat viga tegema,» kahtles ja muretses ema.

«Ja kui teebki, mis sina siis sinna parata saad?» küsis isa pahuralt. «Sina vaata, et sa ennast siin pimedaks ei nuta ja oma vakamaad lõigatud saad, kui sind heinamaalt ükskord rukkipoollule aetakse.»

Isa ütles seda kõike sellepärast pahuralt, et temal oli vahepeal Juhani kirjale mõeldes tekkinud oma mure.

«Juhan saadab oma kirjas Oskarile tervisi,» lausus ta varsti. «Kas sa oled seda meest mõnikord ka näinud?»

Jüri vastas alles mõninga aja pärast: «Jah, paaril korral olen jutus olnud. Viimati nägin siis, kui käisin linnas rauda toomas.»

«Neid riigivastaseid on siis ikka igal pool,» arutas isa.

«Kus tuult külvatakse, seal tormi lõigatakse,» vastas Jüri. «Ega Irkutskis pole kord teisem kui siin — seesama tsaar, needsamad vägivallateod.»

«Viimaks õonestavadi teise troonialuse tühjaks,» arvas isa.

Jüri vaatas aknast välja, nägi, kuidas vesi ojadena Aadumäelt alla jooksis, ning ütles: «Pidin veel Väljaotsa Rammusate juurde minema, aga paistab, et täna ei tule sellest midagi välja.»

«Mis sinna?» küsis isa. «Asja pärast või niisama?»

Jüri kõhkles pisut.

«Tõin neile linnast mõned ehviti lauludega,» vastas ta siis. «Tahtsin need ära anda.»

«Eks seda või minagi teha,» vaatas isa Jürile küsivalt otsa.

«Tee, aga nii, et keegi ei näe,» nõustus Jüri ja võttis põuest mõned ajalehepaberisse mähitud vihikud.

«No-oh!» hüüatas isa umbusklikult. «Või laulud!»

«Laulud ja mõned lood,» naeratas Jüri.

«Kurjad laulud?»

«Ei, head laulud.»

Aga kuigi Jüri neid riigivastaseid laule headeks nimetas, raputas isa nüüd pead ja arvas, et nendega peab ettevaatlikum olema — kus nemad neid töö juures hoiavad; juhtub aga keegi nägema.

«Ei, need tuleb ikka kas kodust kätte anda või koju viia,» otsustas ta.

Kuid nüüd segas end asjasse Miina, kes kogu aeg oli vaikinud, mõteldes eelseisvale käigule arsti juurde, ja isa ning ema lausa ehmatasid kuuldes, et laps nende juttu oli nii terase kõrvaga pealt kuulanud.

«Laske mina viin need ehvtid Rammusate kätte koju,» ütles Miina ja tegi seda niisuguse õhinaga, nagu näeks ta selles endale ei tea missugust õnne.

«Parem, kui sa kõike ei kuulaks, mis siin räägitakse,» püüdis isa ta õhinat vaigistada.

Aga Miina vaatas Jürile otsa, märkas kohe ta pilgus poolehoidu ja jätkas endiselt:

«Ma võtan korvi, teen, nagu läheksin marjule. Korvi põhja panen paberi ja ehvtid selle alla.»

Jüri oli Miinaga kohe nõus, ka emal polnud varsti selle vastu midagi ja viimaks ei keelanud teda ka enam isa.

«Aga vaata, et sa sellest kusagil midagi ei hinga,» hoiatas ta ainult.

«Nagu ma ise ei teaks,» vastas Miina, pigistas kohe seejärel huuled karmilt ning uhkelt kokku, ja Jüri, vaadates teda kõrvalt, pidi lapse iseteadvust endamisi aina imestama.

25

Afanassi Matvejevitš Babin hindas Razinevitšit kui lugupeetud arsti ja haritud ning laia silmaringiga meest, ent pidas teda lapseks praktilistes küsimustes. Kõige vähem oli Razinevitšil aimu põllumajandusest. Kinkides mõne aasta eest Maiuse karjamõisa tütrele, Babin ei lootnudki, et see noorte käes võiks saada mingisuguseks tuluallikaks. Ta andis selle neile nagu mänguasja — ilutsege, olge rõõmsad ja peaasi — tundke endid varanduse omanikkudena. Aga kui ta enne Peterburi sõitu siiski väimeest ja tütart palus, et nad tema äraolekul Kulinal elaksid, ei teinud ta seda sugugi majapidamise huvides, vaid Sofia Nikolajevna pärast, kellele ta viimasest tülist saadik enam mingisuguste juttudega ligi ei pääsenud.

Razinevitš avitas hädalisi. Tal oli hea süda, ta nägi rahva viletsust, oskas käituda nii rikaste kui vaestega, oli kõnecosav ja mõjus liigutavalt eriti naiste juures, kui tõi lagedale oma alati käepärast oleva kaastunde. Kõike seda teades ei kahelnud Babin põrmugi, et Razinevitš on üks neid väheseid inimesi, kes võib ta sassiläinud perekonnaclu hõlpsasti joonde ajada. Sellist lootust avaldas ta ka väimehele, kellele ta veel enne ärasõitu isalikult õlale patsutades ütles:

«Noh, Pavel, tee siis vahepeal kõik, et Sofia Nikolajevnat mõistuse juurde tagasi tuua. Sa ju oskad igasuguseid haigusi ravida, eks ole?»

Razinevitšile tundus võõrastavana, et ta äia seni kõigile harmoonilisena paistnud abieluvanker ähvardas veel vanemas eas kraavi joosta. Aga ta surus oma imestuse peenetundeliselt maha ja lubas teha kõik, mis tema võimuses. Babin sõitis ära. Mõõdus kõigest paar päeva, kui Razinevitšile selgus, et temale usaldatud ülesanne osutub raskemaks, kui ta oli arvanud.

Alguses püüdis ta Sofia Nikolajevnat mõjutada kaudselt. Ta ahvatles teda jalutuskäikudele ja rääkis talle mitmesuguseid lugusid oma arstipraktikast. Tei-

sel päeval palus ta, et Sofia Nikolajevna talle oma mesilat näitaks, ning aeda tarude juurde jõudes hakkas jutustama mesilasema tohutust tähtsusest. See oli kõik targasti läbi mõeldud, ent ta ei teadnud, kui raske oli vanal mõisaproual üldse mõelda või rääkida oma mesilastest. Sofia Nikolajevna, kes seda isegi teadis, et ilma emata mesilasperet surm ootab, kuulas väimehe pika jutu kannatlikult ära ja ütles siis viisakalt naeratades, et peab minema karjalauta. Ja nõnda juhtus see alati, kui kari lõunale või õhtule tuli: ükskõik milline huvitav vestlus käimas oligi, lahkus Sofia Nikolajevna väimehe ja tütre seltskonnast vabandusega, et peab minema lüpsma. See mõjus iga kord raskesti.

Nüüd oli Babini ärasõidust juba pool nädalat möödunud ja Razinevitš pidi tunnistama, et ta oma misjonitööga polnud veel kuhugi jõudnud. Oli esmaspäev. Perekond istus kolmekesi mõisa alumisel korral suures saalis koos. Sofia Nikolajevna oli juba paar korda pilgu kellale heitnud, kui doktor Razinevitš hakkas rääkima arstiabi puudumisest maal, väites, et eriti kurb on see laste seisukohalt.

«Kui me mõni päev tagasi Olgaga Maiuselt Kulinale sõitsime,» ütles ta, «siis nägime tee ääres umbes kümneaastast tütarlast. Ta oli valgete juustega, valgete silmarippsmetega ja väga kahvatu näoga. Käe otsas kandis ta väikest korviket metsmaasikatega. Et ta nii kahvatu oli, siis pidasin ma hobuse kinni ja võtsin ta sõidule. «Kas sa oled verevaene?» küsisin ma temalt, kui me edasi sõitsime. «Ei tea,» vastas laps häbelikult. «Kuhu sa siis ruttad?» küsis Olga, et teda julgustada. Laps vaikis natuke ja vastas siis, et läheb alevisse. «Ja mis sa sinna lähed?» küsisin mina. «Kas sa elad seal?» — «Ei, ma ei ela seal,» vastas tütarlaps, vaatas oma maasikaid, neelatas ja ütles, suus vesi ning pilk täis kurbust: «Ma lähen sinna... ma lähen sinna maasikaid müüma.» Niisugused pildid suvise taeva all teevad hinge haigeks, panevad südame valutama.»

Kui doktor Razinevitš oma jutustusega siimaani oli jõudnud, vaatas Sofia Nikolajevna juba kolmandat korda kella ja lausus kerge ohkega:

«Ei, minul on aeg jälle minna.»

«Kas sa ei või endale aega võtta?» ütles Olga Afanasjevna emale. «Kuula ometi ära, mis Pavel edasi räägib.»

Sofia Nikolajevna, kes oli juba püsti tõusnud, võttis nüüd uuesti istet ja vastas naeratades:

«Noh, mis siin enam kuulata, see on juba teada, kuidas lugu lõppes — teie maksite maasikad lapsele välja ja käskisite tal endal marjad ära süüa. Ma juba teie tegusid tean ja tunnen.»

Doktor Razinevitš noogutas.

«Ainult teie eksite,» jätkas Sofia Nikolajevna, «et see verevaene tütarlaps nüüd maasikad ise ära söi. Küllap müüs need teist korda maha, ja ongi kõik.»

«See on küsimus, mida ka meie Olgaga edasi sõites arutasime,» ütles Razinevitš, rõõmus selle üle, et Sofia Nikolajevna nõustus uuesti istuma ja vestlusest osa võtma.

«Mina ei usu seda,» väitis Olga Afanasjevna.

«Aga minu arvamine on niisugune,» jätkas doktor Razinevitš kiiresti, «et laps enne koju jõudmist ei pistnud suhu ühtegi maasikat ja et ta koduski hakkas neid sööma alles pärast seda, kui oli need oma õega pooleks lugenud.»

Kell hakkas kaksteist saama; Sofia Nikolajevna istus nagu tulistel sütel.

«Oh seda juttu küll,» lausus ta uuesti püsti tõustes. «Mulle paistab, et te räägite seda kõike ainult selleks, et mind kinni pidada.»

«Ema, istu veel natuke,» ütles tütar. «Sa kuuled kohe, millega Pavel oma arvamist põhjendab.»

«Ei, ma ei istu enam,» vastas Sofia. «Ehk räägite oma jutu rutem ära, kui ma püsti seisan.»

«Vaadake,» ütles nüüd doktor Razinevitš. «Kui me lapsele ta marjad olime välja maksnud ja pärast seda küsisime, mis ta nimi on, siis selgus, et ta on üks Loviisa kaksikutest.»

Loviisa, lesknaine, keda Razinevitš praegu oma jutu sees nimetas, polnud mõisaprouale tundmata. Loviisa mees oli Kulinal kunagi puusepaks olnud ja siin veremürgitusse surnud. Loviisa aga ise oli kohe pärast mehe surma Maiusele läinud ja seal mõned aastad karjanaisena töötanud. Sellest Loviisast ja tema kaksikutest oligi nüüd jutt.

«Loviisa!» ütles Sofia Nikolajevna midagi meelde tuletades. «Noh, ja mis siis sellest, et see laps üks tema kaksikutest oli? Ilmaasjata ainult viidate minu aega; teate küll, et ma pean minema.»

Aga seepeale noored ainult naeratasid. Ja doktor Razinevitš, see muidu nii tähelepanelik inimene, poleks nagu Sofia Nikolajevna hädatsemist kuulnudki.

«Aastat viis või kuus tagasi,» jätkas ta, «kui Loviisa Maiusel karja talitas, haigestus üks ta väikestest tüdrukutest. Ema tõi ta minu juurde. Lapsel oli paremas peopesas roos. Ma tegin talle valu vaigistamiseks kummelikompressi. Ärge unustage, et siin on jutt ühest lapsest, kellel oli paremas peopesas roos, aga kui ma teisel päeval õues jalutasin ja kaksikud mulle vastu tulid, siis oli neil mõlemal parem käsi kinni seotud. Minu imestunud küsimusele vastasid nad häbeliku naerutusega. Hiljem jutustas Loviisa seda lugu lähemalt: ka teine kaksikuist oli endale roosi tahtnud. Minu juurde teda muidugi ei toodud, kuid ema oli pidanud viimaks ta käe ise kinni siduma. Vaadake, sellega ma põhjendangi oma arvamist, et laps ei hakanud maasikaid sööma enne, kui oli need oma õega pooleks jaganud.»

«Nüüd ma lähen,» ütles Sofia Nikolajevna, kui Razinevitš oma jutustuse oli lõpetanud. «Tehke teie, mis te tahate.» Aga nüüd hakati teda lausa keelama.

«Ema, sa oled tõesti nagu ori,» ütles talle tütar.

«Jah, olen ori, olen seda eluaeg olnud,» vastas ema.

«Teie ei hooli isegi sellest, et teil külalised on,» tähendas Razinevitš.

«Kõik teie olete nagu kokku rääkinud,» ütles Sofia Nikolajevna, «et vana-eite karjanaise ametist ära võõrutada.»

Doktor Razinevitš võttis nüüd tõsisema tooni.

«Aga kui Afanassi Matvejevitš,» küsis ta iga sõna rõhutades ja aeglaselt, «teie käitumisest oma järelduse teeb ja end Sergei koolitamisest lahti ütleb?»

Sofia Nikolajevnal oli raske doktor Razinevitši suust niisuguseid sõnu kuulda. Ta võpatas ja jäi hulgaks ajaks vait.

«Ärge nähke vaeva,» lausus ta viimaks. «Teie, doktor, teate seda paremini kui keegi teine, et küürakad parandab ainult haud. Kui meie mõisnik peaks seda tõesti tegema, siis lähen ma sinna varem kui ehk muidu.»

Tuppa tekkis raske vaikus. Olga Afanasjevna valgusid pisarad silmi ning ta pööras pea kõrvale.

«See on vana arvamine, et küberakaid ainult haud parandab,» ütles Razinevitš naist nutmas nähes. «Siin on uuemal ajal ka arstidel oma sõna ütelda. Muidugi,» parandas ta kohe, «kui õigel ajal jaole saadakse. Kahjuks aga tulevad inimesed arsti juurde sagedasti liiga hilja. Laupäeval pidas mind mõisaõuel kinni üks Kulina töolistest, noor mees, arvatavasti sepp, ja hakkas oma õe haigusest rääkima. Ma ütlesin talle, et nõnda ei saa midagi ütelda — toogu haige siia. Lubas. Eks näe. Kui nad tulevad, on lausa õnn, et Sergeid veel Kulinal ei ole.»

Kui Razinevitš sel kombel uuesti Sergei juurde välja jõudis, vajutas Sofia Nikolajevna vaikselt ukselingile ja läks toast sõnalausumata välja.

Olga Afanasjevna ei varjanud nüüd enam oma meeleliigutust. Ta päris mehelt läbi nutu ja pisarate, kas too oli isalt küsinud, mis neid nende elatanud põlves nii lepitamatult riidu oli ajanud.

«Ei, ma ei pidanud sündsaks nende perekonnaelu üksikasjadesse tungida,» vastas Razinevitš.

Nende sõnade peale tõusis Olga Afanasjevna üles ja ruttas emale järele, heites doktorile lävelt pilgu, mis oli süüdistav ja näis ütlevat: «Tobuke, kuidas sa siis lepitada oskad, kui sa tüli põhjustki ei tea.»

26

Varsti pärast seda, kui doktor Razinevitš oli üksinda jäänud, astus Heinaema Kulina härrastemajja, haige laps käe kõrval.

Miina hoidis ema käest kõvasti kinni ning ta väike peopesa tõmbus järjest niiskemaks.

«Ära kardal!» julgustas ema teda veel ukse taga, kust nad valmistusid sisse astuma. Ja sedasama ütles talle ka doktor Razinevitš, kes nad mõisa suure saalis vastu võttis. Aga sellest hoolimata higistasid Miina peopesad edasi; ta surus end vastu ema seelikut ning lahkus sellest kartlikult alles siis, kui Razinevitš talle värvipiltidega lasteraamatu ulatas.

«Istu, vaata pilte,» sundis doktor, osutades talle tooli laua ääres, millel oli muidki raamatuid.

Miina istus ja lõi põlvedel lahti pildiraamatu. Ta tahtis vaadata pilte karutantsitajast, kes oma karuga on mõisa tulnud, kuid ei võinud nägemata jätta ka doktorit. Doktoril on mustad juuksed ja piklik nägu, ta ninakühmul istuvad näpitsprillid, mille küljest ripub alla must pael, pugedes oma teise otsaga doktorile kas vesti nõõpauku või põue. Kuid pildiraamatu lehekülgedel on karu mõisas omapead uitama läinud — vist on ta mingisuguse pahandusega hakkama saanud, sest ühel leheküljel ajab teda tüdruk tulise triikrauaga taga.

«Sinu suur vend jutustas, et sa olid talvel tuisku jäänud,» ütles äkki doktor, kes vahepeal oli emaga juttu ajanud.

«Jah,» vastas Miina, «külm pidi mu peaaegu ära võtma.»

«Pärast seda jäid sa haigeks?»

«Jah.»

«Ja kus sa nüüd valu tunnend?»

«Seljas.»

«Jah-jah,» noogutas arst ning Miinale näis, et ta muutus äkki väga tõsiseks.

«Mõnikord ikka kaebab seda rinnus ka,» tähendas ema.

Miina ruttas pildiraamatut lehitsema. Seal on veel palju lehekülgi piltidega loomadest: kord keedab seal rebane mune, peopesal taskukell, kord käivad seal voltis ja kortsus nägudega koerad kahel jalal, seljas mundrid ja vööl mõõgad. See on esimene lasteraamat, mida Võhunõmme Aadumäel kasvanud moonakalaps oma elus näeb. Ja kas ta neid rohkem enam näha saabki!

Siis asus arst teda läbi vaatama, tehes seda vaikides ja põhjalikult.

«Noh, pole viga, pole viga,» lausus ta viimaks läbivaatamist lõpetades. «Nii suureks sa küll ei kasva kui su vend.»

«Ma ei tahagi nii suureks kasvada kui Jüri,» ütles Miina, tahtes sellega arsti nagu lohutada.

«Jah, aga kui sa terveks tahad saada, pead sa küll kipsist vesti kandma,» ütles Razinevitš.

«Kipsist vest?» küsis ema halba aimates.

«Ma lähen linna, ma vaatan ise,» vastas Razinevitš, nähes nõutust, mida kipsist vesti mainimine emas tekitas. Kuid ema teadis väga hästi, mida see tähendab — ei olnud Miina esimene, keda ähvardas küürakus. Sellepärast ta vaikis ja ohkas.

Rohkem kui pool lõunaega oli läbi, kui ema ja Miina Jüri juurde tuppa tagasi jõudsid. Miina näitas Jürile pildiraamatut, mille tohter oli talle kinkinud, aga ema ei saanud pealetükkivate pisarate pärast kohe jutustama hakata. Ütles sõna ja jäi jälle vait, õnnetuna kord Jürile, kord Miinale otsa vaadates.

«Nagu ma kartsin, nagu ma kartsin...» lausus ta viimaks, võttis Jüri käest kinni ja lisas: «Ole sina talle eluajal toeks, kui meie Mardiga oma silmad oleme kinni pannud.»

«Ema, noh, mis sa nüüd sellest räägid,» ütles Jüri lohutavalt. «Ehk leitakse veel abi. Mis tohter siis Miina haigusest arvas?»

Aga ema ei tahtnud lapse kuuldes sellest rääkida nõnda, nagu ta seda ise oma ahastava südamega praegu kujutles.

«Küll sa kuuled seda ta enda käest,» vastas ta sellepärast lühidalt. Ja Jüri ei pärinudki enam pikemalt, sest ta nägi, et sedagi õeldes tõmbusid ema silmad märjaks ja et ta oma niiskeid silmi Miina küsiva pilgu eest hoolega püüdis varjata. Ning vahest oli see lapse murelikult uuriv pilk ka ainsaks põhjuseks, miks ema nüüd lausa ja suure häälega nutma ei puhkenud, vaid julgustavalt tütre poole vaadates ütles:

«Noh, Miina, kas teeme Jüri toa nüüd puhtaks, nagu me tee peal kahekesi rääkisime.»

Laps oli sellega rõõmsalt nõus. Ta avas akna ja hakkas kohe tolmu pühkima, kõigepealt aknalaualt, kus seda oli üsna paks kord. Nähes, et ema ja Miina ei taha seista, käed rüpes, võttis Jüri väikese mannergu ja ütles, et läheb lüpsi juurest oma igapäevast palgapiima tooma. Kui ta karjalaudast piimaga tagasi tuli, võttis ta poissmehetuba teda vastu küürituna. Akengi oli puhtaks pestud. Aga ema istus nüüd akna all ja ajas nõõrile kahte kardinat. Need olid kodukootud linasest riidest ja lühikesed, katsid ära ainult poole aknast, nagu Aadumäelgi. Ja tuppa astudes oligi Jüril tunne, et tükike ta vanast kodust oli talle Kulinale järele rännanud.

«Vaata aga, mis teie selle lühikese ajaga ei ole ära teinud,» sõnas ta man-

nergut lauale asetades. Kartulid, mis ta lõunale tulles kohe tulele oli pannud, juba keesid. Miina kükitas pliidisuu ees ja kohendas tukke.

«Peame hakkamagi sind sagedamini vaatamas käima,» vastas ema silmi tõölt tõstmata.

«Kas sa ei arva, et ma endale varsti naise võtan?» küsis Jüri ja oleks nagu sellega ema ees meelega suurustada tahtnud.

«Kes sulle ka tuleb?» kahtles ema.

Jüri käsi läks nüüd taskusse. Juba varahommikul, kui päike oli jõest alles välja tulnud ja vasara kõlksutamine sepapajas vaevalt alanud, tõi Juuli Kritt Ridakülalt veskile sõites talle Anult kirja. Ema vastusest järeldades, et ta ikka veel kahtleb ja et selle kahtluse taga seisab juba eelmisel päeval nähtavale tulnud mure, oleks Jüri seda kirja emale hea meelega näidanud. Kuidas sai Anu oma vanematele valet tunnistada, kui ta täna kirja saatis, mille eesmärgiks oli Jürit hoiatada, andes talle nõu kodust eemale hoida ja kasvõi koguni metsa minna. Anu oli kindlasti tema poolt. Aga kodust eemale hoida? Jüri ei olnud vähematki kurja teinud. Metsa — kes mind seal ootab? Kirja hommikul läbi lüganud, hakkas ta kohe uskuma, et Anu on lasknud end isa ja Voldemari ähvardustest hirmutada. Ja mida rohkem ta oli mõtelnud kirjas leiduvale hoiatusele, seda kindlamaks oli ta muutunud, et Anu oma kartustega liialdab, ja liialdab just armastusest Jüri vastu. See mõte täitis Jüri südame selge rõõmuga, ja nõnda saavutaski Anu hoiatav kiri soovitud hoopis vastupidise tulemuse. Jüri ei muretsenud ega kartnud midagi, vaid oli lausa õnnelik, seda rohkem, et ka Juhani kirjas oli leidunud mõnda, mis tõi kaugedki kohad ja inimesed lähedale, nagu oleks määratu suur maamuna korraga muutunud väiksemaks, millele — kui aga tahad — Kulina sepapoiss võiks isegi käsivarred ümber põimida. Aga kuigi Jüri sel kombel õnnelik oli ja oleks emalegi Anu kirja hea meelega näidanud, ei sõandanud ta ometi seda teha, kartes talle sellega uut muret valmistada. Ning sellepärast tõmbas ta kord juba taskusse kirja juurde surutud käe tühjalt tagasi ning pöördus Miina poole järgmiste sõnadega:

«Ega midagi, kui kõik mind nõnda ära põlgavad, siis sina, Miina, tuled mulle ise perenaiseks.»

Laps naeratas. Ja vastküiritud tuppa tekkis otsekui sellest lapsenaerastusest raskevõitu vaikus.

27

Ei jõudnud toasolijaist keegi seda vaikust veel häirida, kui Kulina pika töölistmaja ette suure põrinaga veeres raudrehvidega sõiduvanker. Jüri vaatas aknast välja ja ütles:

«Urjadnik Pupp! Külakubjas näikse tal ka kaasas olevat.»

Ema sattus kohe suurde ärevusse. Tal ei olnud kardin veel nõõrile aetud ning ta sõrmed jäid seisma, kui ta Jürile otsa vaadates küsis:

«Ei tea, mis see siit tahab?»

«Mine sa seda tea,» vastas Jüri, tõmbus aknast eemale ja lisas: «Võib-olla on kusagil jälle hobuseid varastatud.»

Aga samal ajal tuli talle meelde Toomatare Anu hoiatav kiri, mida saatja oli palunud ära hävitada niipea, kui see on läbi loetud. Jüri oli kirja läbi luge-

nud ääsi ees, kuid ei raatsinud seda seal hõõgivatele sütele visata. Nüüd kükitas ta pliidisuu ette Miina kõrvale, võttis taskust kirja ja heitis tulle. Kirja põletades hakkas ta korraga kartma, et linnas on ehk Oskariga midagi juhtunud, ja küsis Miinalt sosinal:

«Viisid sa need ehvtilehed juba Rammusatele?»

«Jah,» vastas talle Miina samuti sosinal.

Niipea kui Jüri pliidisuu ette kükitas ja seal midagi tulle viskas, jättis ema oma töö hoopiski pooleli. Ta tõusis püsti, laskis kardina, mille nõör ühte otsa pidi oli juba akna külge seotud, põrandale langeda ja hakkas toasügavusest õue piiluma.

Sel ajal ronis urjadnik Pupp, kes end vallas kohe mõisniku järel üheks kangemaks meheks pidas, vankrist ärritatult maha, vasaku käega mõõka hoides. Pupp elas Kehalas ja Kulinale oli sealt tublisti oma viis versta. Et lõunaajaks pärale jõuda, oli ta hobuse aiste vahel vahutama ajanud. Ta kiirustas ka vankrist mahatulekuga, kuid et ta kaunis paks ja mitte enam väga noor mees oli, siis muutusid ta liigutused kiirustamisel kohmakaks. See ärritaski teda. Vankrist maha tulnud, pööras ta oma telliskivipunase näo vihaselt maja poole ja hakkas mõõgatupe ähvardavalt vastu saapasäärt peksma: katsuge te, kuradid, seal akende taga mul irvitada, et ma teie silmade all komistasin. Kuid ei aken-del, ustel ega õuel kogu pika maja ulatuses olnud näha ainsatki inimest. Urjadnik lõi mõõgatupega veel paar korda vastu saapasäärt ja astus siis tähtsalt rinda paisutades maja poole.

Ta sattus keskmisele koridorile, ajas maja selles osas elutsevad mõisatöölised lõunauinakust üles, sai kuulda, kus Jüri Hein elab, võttis paar meest kaasa ja läks nüüd juba neljamehelise väega «seda kardetavat lindu» tabama, nagu ta ise ütles.

Heina-ema kavatses oma poolelijäänud tööd maast üles võtta, kui urjadnik manukate ja külakupja saatel sisse astus. Näis, et väikeses toas ei olnud nüüd enam mujal ruumi kui nurgas, kuhu ema ja Miina taganesid. Urjadnik vaatas toas ringi.

«Võõrad välja!» tegi ta siis käskiva liigutuse ukse poole.

«Siin ei ole võõraid,» vastas ema, tõmbas Miina tugevasti enda vastu ja hakkas värisema. See värin tekkis ehmatusest, vihast ning sellest peaaegu seletamatust hirmust, mida ema alati urjadnikuid nähes oli tundnud seitsaadik, kui Pupp ta vanemat poega pärast õnnetut oravajahti käis üle kuulamas.

«Pea suu, vanaeit, kui sa ei taha oma kortsus nahka parkimisele anda,» ütles Pupp ja tuletas sellega Heina-emale veelgi rohkem ta Juhanist poja ülekuulamist meelde.

«Jäta mu ema rahule ja räägi, mis tuuled sind minu juurde töid?» küsis Jüri.

Aga nüüd alles vaatas Pupp Jürile esimest korda otsa ja käratas ähvardavalt, nagu ta alati oli ähvardanud ja nagu ta ikka oli harjunud käratama:

«Ahaa, poiss, nüüd oled sa mul peos! Ütle, kus sa oma püssi hoiad?»

«See on minu mure,» vastas Jüri.

Urjadniku telliskivipunane nägu tõmbus pilve. Ta lükkas tabureti ahju äärde, ronis sellele jälgupidi otsa ja silmitses teraselt ahjulage.

Aga Jüri naeris.

«Hiljaks jäid,» lausus ta.

«Mis? Kuidas?» hüppas urjadnik maha. «Sa, kuradinahk, näitad veel hambaid! Kas sa mind ei tunne, kas sa ei tea, kes ma olen?»

«Sa arvad, et ma hambaid näitan, kui ma sulle sulaselget tõtt räägin,» vastas Jüri. «Eile oleksid sa ahju pealt mõne ämblikuvõrgu leidnud, aga täna seal neid enam ei ole. Tuhni niipalju kui tahad, ei sa leia siit, jah, midagi, ei võrku ega ämblikku, kes kärbest imeb.»

Seda öeldes ei pööranud Jüri pilku Miinalt. Ja kui ta lapse hirmunud silmades äkilist rõõmusähvatust nägi, oli talle kõik selge: Miina oli juba lugenud seda lendlehte, mis vihikute vahel oli ja milles mõisnikke ja kapitaliste võrreldi ämblikuga — vereimejaga. Kuid samal ajal jätkas urjadnik kärkimist, käies Jürile aina vihasemalt peale, et ta oma püssi välja tooks. Aga kui ta viimaks nägi, et ta Jürit mingisuguste ähvardustega hirmutada ei saa, pöördus ta ema poole, kes Miinaga endiselt toanurgas seisis. Ta ütles:

«Et sa, vanaeit, oma pojast niisuguse pujäani oled kasvatanud, siis tee nüüd ise suu lahti ja ütle heaga, kus su poja püss on.»

«Temal ei ole püssi,» vastas ema pead väristades ja Miinat endale veelgi lähemale tõmmates.

«Vaata,» hüüdis nüüd Pupp, mõõga käepidemest kinni haarates, «mina olen mees, kes nõelast kangi ja kangist nõela võib teha! Mina võin kõik! Värisege minu ees! Ja kui sina, vanaeit, oma poja püssi välja ei too, siis lasen ma siiasamasse maja ette õuele lõkke teha ja panen su sellest üle hüppama, kuni su kuradi kaltsud kõrbevad ja su keel liikuma hakkab.»

Jüri silmade ees läks kirjuks. Ta hakkas nüüd tõepoolest kogu kehast väri-sema, kuid mitte hirmust Pupi kanguse ees, vaid suurest vihast, mis Pupi sõnad ta südames mässama panid. Kui ema, kes oma poega kogu aeg silmas pidas, Jüri juures niisugust moondumist nägi ja teadis, mis see tähendab, pööras ta näo seina poole ning tõstis käed silmade ette.

«Jüri, hoia ennast!» hüüdis ta nõnda, nagu seina poole pööratud. Aga sel silmapilgul seisis Jüri juba väljakutsuvalt urjadniku ees ja karjus Pupile otse näkku:

«Kui sa peaksid mu ema külge sõrmegi panema, siis ei jää sinust järele ei kangi ega nõela, vaid käputäis sodi. Saagu siis mulle rauad või lauad.»

Niisuguseid sõnu Jüri suust kuuldes ei jäänud urjadniku nägu endiselt telliskivipunaseks, vaid kahvatas ja tõmbus siis laiguliseks.

«Külakubjas! Mehed!» hüüdis ta. Ning Jürile huulte vabisedes:

«Seekord ma sinuga ei naljata, poiss.»

«Või sina oled mõnikord ka naljatanud,» ütles Jüri imestunult, kuid hambad veel praegugi vihast risti. «Millal siis niisugune imelik päev oli?»

«Ma ei tahtnud sind õrnemast kohast pigistada, kui ma sulle salaküttimise pärast protokollini tegin,» ütles Pupp. «Seekord valetasid sa mulle suud ja silmad täis — tema olevat metsavahi käest püssi saanud. Oled sa selle kõik juba ära unustanud, mis?»

Nüüd puhkes Jüri suure häälega naerma, kuid vaatas urjadnikule põlastavalt otsa.

«Mis sa unustamisest räägid,» vastas ta. «Mulle on vahepeal isegi uus sõrm kasvanud, selle asemele, mis ma oravajahil koerusega metsa lasksin.» Ja

urjadnikule oma mõlemaid käelabased nina alla tõstes: «Vahi! Loe sõrmed üle, kas mõni puudub.»

Urjadnik heitis Jüri kätele pilgu, nägi kõik ta sõrmed alles olevat ja sai aru, et oli vennad ära vahetanud. Ta ei saanud tükil ajal sõna suust. Aga Jüri andis talle nüüd järgmist nõu, öeldes:

«Kui sind Juhani püss nii kangesti huvitab, siis sõida mõõka kolistades oma setukaga Baikali taha, otsi Juhan Tšitaa linna alt laagrist üles ja küsi, mis ta püssinumber on. Mina seda ei tea, kuigi ta talvel kodus käies seda mituga korda nimetas.»

Vahepeal oli õue ja Jüri toauksele tihedasti rahvast kogunenud. Kuuldes sõnu, mis Jüri urjadnikule ütles, puhkes nii mõnigi mees ja naine heakskiitvalt naerma. Ja kuigi Pupp omateada ei olnud päris lihtne, vaid kangemat seltsi urjadnik, nagu see ta enda sõnadest tihtilugu selgus, tundis ta nüüd ometi piinlikkust ja häbi. Aga kui sagedasti ei ole maailmas juba juhtunud ja kui sagedasti ei juhtu seda veelgi, et just kangete ning end tähtsaks pidavate inimeste häbi juba järgmisel silmapilgul pärast selle tekkimist muutub hirmsaks vihaks, nõnda et ta selle vihaga kas purustaks või lõhuks kõik, mis aga ette satub. Seesama lugu juhtus nüüd ka Pupiga. Et aga temale ei sattunud ette midagi muud kui laual asetsev pildiraamat, mille Miinale oli andnud doktor Razinevitš, lõi ta selle keskelt lahti, ajas silmad suureks ning karjus oma häbist ja piinlikkusest üle.

«Mis raamat see on? Mispärast kannavad siin koerad mundrit? Ja mispärast on koertel nii hirmsad näod ees?»

«Need ei olegi koerad, need on urjadnikud,» naeris Jüri.

«Külakubjas, too vankrilt kõis,» kisendas urjadnik. «Me seome ta kinni!»

«Jüri!» karjatas ema.

Ta tungis Miinat kaasa tõmmates urjadniku ja Jüri vahele, haaras poja kätest kinni, hädaldades:

«Nad tahavad sind siduda, poeg — sinu käsi.»

«Ole, memm, üsna rahul,» ütles talle Jüri. «Ma ei lase.»

«Tal on mõök.»

Jüri naeratas.

«Olgu,» ütles ta. «Ma teen ta mõõgast äkkepulki.»

Külakubjas ei pääsenud lahtisel uksele seisvast ja Jürit mitmeti oma hüüetega toetavast rahvasummast läbi.

«Kas saab juba?» hüüdis urjadnik kannatust kaotades. «Ja mis see rahvas siia ronigu? Mitte seal ukse suud matta. Kas kuulete, kuradid!»

Aga nüüd trügis jõugust välja õõvaht Jaan, kes ütles:

«Pupp, me teame kõik, et sa kange urjadnik oled ja ennegi ausast inimesest hobusevarga ja hobusevargast ausa inimese oled teinud, kuid praegu ei jätku sinu kangusest ega sinu väest, et seda poissi kinni siduda. Jäta need mõtted kohe heaga järele, sest sina külakupjaga seda ei tee ja rahvalt ei ole sul selle töö juures vähematki abi loota. Kui sul kõrvad on, siis kuuled sa isegi, kuidas nad sind seal lahtise ukse vahel põhjavad ja naeravad.»

Sel ajal kui õõvaht Jaan seda rääkis, hakkasid inimesed ukse vahelt julgemini tuppa pressima. Toas jäi kitsaks ja urjadnik kuulis ümberingi aina kasvavat nurinat. Ei tea, kas mõjusid Pupile niimoodi habemiku sõnad või rahva

nurin, kuid äkki kiskus ta oma mõõga tupest, ajas rinna ette ja kisendas kogu kõrist:

«Ärge segage mind ametikohustuste täitmisel. Mina täidan käsku. Jüri Hein, ma vangistan su valla täiskogu otsuse põhjal. Noh, mis te jõllitate ja näitate mulle oma hambaid. Vald saadab inimese välja, aga teie olete nagu roojane seakar, kes ei oska tänulik olla, et kuradist lahti saate.»

«Kurat just sellega meie sisse lähebki!» hüüdis nüüd keegi inimestest, ja nagu mitmedki hiljem kinnitada teadsid, polevat hüüdja olnud keegi muu kui Iisak.

Aga öövaht Jaan naeris kõige kibedamat naeru, mis ta oma eluajal kunagi oli naernud, pööras halli habeme inimeste poole ja hüüdis:

«Kas te kuulete — vald! Ehk on ka teist keegi selle otsuse teinud?»

«Ärge segage,» kisendas urjadnik teist korda. «Jüri Hein, hakka astuma. Eest ära! Saadan teid kõiki Siberisse. Lajatan mõõgaga lagipähe!»

Jüri, kes oli vahepeal mitmesuguseid tundeid üle elanud ja sealjuures mitugi korda ka oma linnas elutseva seltsimehe pärast muretsenud, sai nüüd täielikult aru, et valla otsusel ei võinud vähematki ühist olla Oskariga või tema mässulauludega. See teadmine tekitas tas ootamatu kergendustunde. Ja sellepärast võttis ta üsna rahuliku südamega mütsi, kaisutas tugevasti oma ema ja õde ning pöördus siis Pupi poole järgmiste sõnadega:

«Noh, kas lähme nüüd.»

Urjadnik käis paljastatud mõõgaga tema kannul ja rahvas andis nurinaga talle teed.

«Vaadake, inimesed!» hüüdis ema, kui ta poega sel kombel välja viidi. «See on mõisa ja kiriku viha, mis mult poja riisub!»

Jüri vaatas künniselt tagasi. Ta nägi ühte otsa pidi põrandale langenud kardinat nagu oma ema katkiraiatud armastust, ja see pilt jäi talle kauaks silmade ette, saates teda ta pikal ning raskel vangiteekonnal Siberi tühja.

28

Nädalapäevad pärast Jüri vangistamist sõitis Afanassi Matvejevitš Babin Peterburist koju. Et ta oma kojusõidust ette oli teatanud, ootas Iisak teda rongi saabumisel kahe-hobuse-tõllaga Rakvere jaamaesisel platsikesel. Ta oli vara, juba öösel linna jõudnud, oli kaua oodata saanud ja hobused tõlla ees trampisid kärsitult jalgu, kui Peterburi poolt tulev rong pisut pärast päikesetõusu pikalt vilistades jaama ette sõitis.

Juba sügisesse kalduva hilissuve varahommik oli kaste- ja udurikas. Räästad ja puud tilkusid, nagu oleks öösel vihma sadanud, kuid kõik märgid rääkisid selle poolt, et päev ise tuleb soe ja päikesepaisteline. Ilusat ilma ennustas kaugelekajav vedurivilegi. Juba praegu rebenes vahete-vahel udu siin-seal, andes üürikeseks maad selgele taevale, mis oli sinine ja puhas. Oli siiski jahedavõitu. Ja härra Babin istus tujutuna kalessi, võbistas õlgu ning käskis tusaselt:

«Noh, lase käia!»

Iisak viivitas. Viimaks vaatas ta üle õla tagasi ning ütles:

«Härra, kui sõidaksime täna õige Mõdriku kaudu.»

«Mis kurat sind sinna ajab?» küsis Babin.

«Varjulisem sõita,» kostis Iisak. «Vaatan, et härra üsna lõdiseb kohe.»

Mõisnikul oli tööpoolest külm, aga restoranid olid kinni ning sellepärast ütles ta kiirustades, vasturääkimist kannatamata:

«Supperi tänavale Supperi juurde.»

Sellega oli kutsarile niisama hästi kui öeldud, et Kulinale tuleb sõita ikkagi suurt Venevere maanteed kaudu, läbi Viru-Jaagupi alevi.

Iisak solvus, et Babin tema nõu kuulda ei võtnud. Ja nõnda sõideti läbi linna vaikides, nagu poleks tahetud häirida seda omapärast muusikat, mis tekkis kabjaplaginast ja rataste mürinast munakivisillulisel. Kuid Supperit ei olnud kodus; öeldi, et ta juba õhtul teise aktsiisihärra — Nikolai — juurde oli läinud.

«Lakuvad kuradid,» ütles Babin, kui see teatavaks sai.

«Tea, kuhu härra nüüd sõita laseb?» küsis Iisak külmalt ja väga ametlikus toonis.

«Sõida Kulinale,» vastas mõisnik.

«Mõdriku kaudu on tee hoopis siledam, põrutab vähem,» katsus kutsar veel kord oma õnne. «Kui keeraksime, härra, siit läbi Lilleoru?»

«Piira kaudu,» käskis Babin järsult. Iisak oli hellitatud teistsuguse kohtlemisega kui see jahe käsutamine, mis talle sel hommikul osaks sai. Ta pillas mõned rängad vandesõnad ja ajas hobused jooksmas, kogu aeg nende kohal piitsa keerutades.

Piira sillal tuli päike välja. Kastest särav maailma löi helendama ja Iisak nägi, et marjad pihlakatel olid omandamas juba sügise jumet. Sinisel taeval punetasid nad nagu veri. Nagu veri! Ja korraga tundis Iisak selles heledas päikesepaistes vajadust oma käsi vaadata. Ta heitis pilgu üle öla tagasi, veendus, et Babin tukkus, ja hakkas pärast seda hoolikalt oma kutsaririietelt ja kätelt verelaike otsima...

Babin tukkus veel Vilgul, tukkus Pajustiski. Ta ärkas alles natuke aega enne Kehalasse jõudmist, ringutas ning alustas siis Iisakuga juttu nagu alati, koduselt ja lihtsalt.

«No kuidas on?» küsis ta. «Kuidas te seal Kulinal siis ilma minuta elasite? Kas Razinevitš on ikka mõisas?»

«Mõisas,» vastas Iisak.

«Ja kuidas vana proua tervis on?» jätkas Babin oma pärimist. «Kas sa oled teda mõnikord ka näinud?»

«Vanaproua tervisel ei ole viga midagi,» vastas Iisak. «Iga päev teda karjalaudas näha, lüpsavad hoolega.»

See oligi küsimus, mis Babinit sel kojusõidu-hommikul Kulina asjadest kõige rohkem huvitas, kuid mida ta otseselt kohe ei tahtnud küsida.

«Hm!» häälendas ta Iisaku vastuse peale rahulolematult ja küsis: «Ega studentid pole Kulinal näha olnud?»

«Sergeid, noorhärat?»

«Studentid,» vastas mõisnik jonnakalt.

«Ei,» ütles nüüd kutsar ja pööras end pukis peaaegu ringi, jätkates: «Elame muidu kõik vanaviisi, ainult Jürit ei ole meil enam.»

«Jürit ei ole enam!» hüüatas Babin. «Ära sa aja neid hobuseid nii palju

taga, las nad käivad ka natuke. Noh, räägi nüüd, kus siis Jüri on? Ega ta ometi ära ei surnud — niisugune mehemürakas.»

«Ei, surnud ta just ei ole, aga ega seal palju ka ei puudu,» ütles Iisak piitsa ära pannes. «Vald tunnistas inimese kõlvatuks, saatis välja; meie silmad teda siinmail enam ei näe.»

«Saatis välja!» imestas Babin. «Mispärast siis?»

«Talle pandi mitut asja patuks,» hakkas Iisak jutustama, «aga süüd ennast mehel ei olnud olemaski. Taheti lahti saada ja muud midagi, sest poisil oli nuppu ja omajagu ikka kangust ka, võib olla, et jäi mõnele tee peale ette. Räägitakse, et parun, see Vöhunõmme Taube, ja praost Hoffmann olla need kõige suuremad pealekaebajad olnud. Kuradid jah, nahka panid selle mehe elu. Kui Ridakülast läbi sõidame, siis ma näitan härrale talu, kuhu Jüri pruut maha jäi. Nägin ühel päeval tüdrukut — närtsinud mis närtsinud, nagu murtud lilleõis. Võib-olla hiljem kosub.»

Parun Taube nime kuuldes tõmbus Babin tusaseks.

«Ja kas polnud siis vallas kedagi, kes Jüri oma käe peale oleks võtnud?» küsis ta.

«Käe peale!» kordas kutsar põlastavalt. «Küllap oleksid seda kõik sulasepoisid ja teomehed kogu hingest teinud, aga mis käe peale võtjaid siis niisugustest on — varanduseta ja hääleõiguseta inimestest. Niisuguseid pane kümme tükki punkti, siis saad alles ühe hääle... Noh, arvake ise, härra, kuidas siis sulane, rentnik või üleüldse inimene, kellel varandust pole, vallavolikogusse pääseb; seal on kõik puha peremehed, ostukoha omanikud. Ja mis tahtmist on nendel vaese inimese eest seista; tee veel ennast Taube silmis vastikuks.»

Uesti Taube nime kuuldes hüüdis Babin kutsarile:

«Anna hobustele valu!»

Iisak ei lasknud seda endale korrata. Pea kohal piitsa keerutades ajas ta hobused traavima ja varsti oldigi Viru-Jaagupi vahel. Iisak kavatses alevist suure ajuga läbi kihutada, kuid ta lootused ei läinud täide. Varasest ajast hoolimata seisis kirikumõisa plangu taga trobikond inimesi, ja nende seas näis platsis olevat isegi urjadnik Pupp, mis tegi asja veelgi kahtlasemaks. Ta seisis kirikumõisa aeda viiva jalgvärava vahel, uudishimulikke eemale tõrjudes.

«Pea kinni!» hüüdis Babin, niipea kui ta urjadnikut silmas. «Vaatame, mis siin lahti on?»

Ei tea, kas Iisak või hobused ei tahtnud sõna kuulata, kuid Babin pidi oma käsku kordama, enne kui tõld viimaks peatus.

«Küsi, mis seal tehakse,» käskis ta Iisakut.

«Kurat ma seda küsin,» vastas kutsar vihaselt.

Babin oleks pidanud ka seekord oma käsku kordama, kuid niipea kui hobused seisma jäid, lähenes urjadnik tõllale. Ja nüüd alustas temaga juttu Babin ise. Ta küsis:

«Kas alevis peetakse täna laata, et sa juba varahommikul väljas oled?»

«Andke andeks, härra Babin, aeg ei ole naljatamiseks kohane,» ütles Pupp. «Vaadake, kuri käsi on öösel praosti teise ilma saatnud. Ootame Rakverest kohtu-uurijat.»

«Aa! Täna öösel?» küsis Babin.

«Ptruu! Kurat te keksite!» vandus kutsar pukis hobuseid.

«Jah,» vastas Pupp, «mõrtsukas on aknast sisse roninud. Suured pastla-
jäljed veel praegugi selgesti akna all mulla peal näha.»

«Ptruul Ptruul!» kähistas Iisak hobustele. «Ega's nüüd veel parmud väljas
ei ole.»

«Proua oli tapetul linnas ja on praegugi seal,» jutustas urjadnik edasi.
«Hoffmann magas üksinda toas. Teenijatüdruk vannub jumalakeeli, et pole
midagi kuulnud. Magas nagu patuund — ruut löödi sisse, aga tema ei tea
maast ega ilmast. Noh, kui uurija tuleb, eks siis vaatame. Rumal lugu ainult,
et mõrtsukas pole midagi kaasa võtnud.»

«Ei hoolinud mammonast,» naeris Babin. «Võttis ainult hinge ja aitas sel-
lestki. Noh, kutsar, lase käia.»

Nüüd sõideti tükk maad vaikides. Juttu alustati uuesti alles Ridaküla vahel,
kui Iisak Babinile oli näidanud talu, kuhu Jüril pruut maha jäi, nagu ta ütles.

«Mis sa arvad, kes võis Hoffmanni ära tappa?» küsis Babin varsti pärast
seda, kui oli Toomatarelt mööda sõidetud.

Iisak kehitas õlgu.

«Mine tea, missugune kontsukaupmees või mustlane võis seda teha,» arvas
ta viimaks.

«Heel!» naeris Babin. «Seda tegi mõni Jüri sõpradest; arvad sa, et mustlane
või kontsukaupmees oleks ainult praosti hingega leppinud. Ja missugune must-
lane maailmas on pastlaid kandnud! Ei, see on kindlasti kättemaks.»

Iisak heitis pilgu üle õla tagasi ja vaikus.

«Jah, nahka panid selle mehe elu,» kordas ta alles tüki aja pärast oma
endist arvamist. «Tubli mees oli, aga sõbraks ma teda küll ei saa pidada.»

«Miks?» küsis Babin.

Iisak ei vastanud kohe.

«Pintsakuhõlmad, kurat, rebis katki,» vastas ta siis ja äigas piitsuga hobus-
tele, kes vahepeal olid käima jäänud.

Babin naeris vankrimürina ja kabjaplagina sekka, aga kutsaril oli tunne, et
tema selja taga tõllas istub inimese asemel vanasaatan ise ning naerab tema
kord raageva, kord viimase kraadini tõusva ärevuse üle.

Vöörmünder Karl Aabram sai praost Hoffmanni tapmisest teada siis, kui
talle samal hommikul varsti pärast Babini külast läbisõitu toodi kutse alevisse
kohtu-uurija ette ilmuda. Ta tuli põllult koju ja oli nii kangesti ärritatud, et
ei saanud hobustki aiste vahele, nõnda et Voldemar teda sealjuures pidi aitama.
Teel alevisse katsus ta oma erutatud mõtteid koguda ning ühtlasi selgusele
jõuda selle üle, missuguseid küsimusi kohtu-uurija talle võiks esitada. Aga hoo-
limata kogu oma vaevast ei jõudnud ta kaugemale nendest, mida küsitakse iga
kohtuliku uurimise algul ja mis tahavad teada nime, sünniaega, rahvust, usku ja
kõige viimaks ka seda, kas ülekuulatav on kohtu poolt varem karistatud. See
viimane küsimus tegi vöörmünderile suurt peavalu. Niipea kui ta kujutles, kuidas
ta uurijale ütleb, et teda noores põlves on pussi- ja kaikalahingutes ligimesele
tekitatud kehavigastuste pärast koguni kaks korda karistatud, asus ta südamesse

tõsine kartus, et teda ennast võidakse hakata praosti tapmises kahtlustama. See rumal kartus kadus küll kohe, kui ta kirikumõisa jõudes kuulis, et mõrtsukatöö ei olnud toime pandud röövimise otstarbel. Seda ütles talle väljas valvet pidav urjadnik, kes teda käskis minna kirikukantseleisse, kus uurija teda ootavat.

Karl Aabram astus sisse vagalt kõhatades. Ta oleks hea meelega palunud, et tal lubataks üle magamistoa läve haledusega vaadata oma hingekarjast, kes kurja käe läbi oli otsa leidnud, kuid et uurija oli noor ja järsu moega inimene, ei söandanud ta selle palvega välja tulla. Tal oli südames küll väga kahju, sest ta oli kavatsenud sealjuures oma silmi vesistada, et sellega kohtu-uurijale tõendada, mil määral ta hing selle kurva sündmuse puhul vapustatud on. Kuid paistis, et uurija ei ole huvitatud Karl Aabrami pisaratest ega tunnetest.

Algas ülekuulamine.

Kirja pannud kõik, mis puutus ülekuulatava isikusse, pistis kohtu-uurija paberossi suhu, kuid ei saanud seda läita, kuna tal puudusid tikud. Neid ei olnud ka Karl Aabramil.

«Kas te ei ole suitsumees?» küsis nüüd uurija ja laskis sisse kutsuda väljas valvet pidava urjadniku, kes talle paberossi peale tuld andis.

Karl Aabram, kes nägi selles ainult kohtusaksa vigurit, millel tema arvates pidi sees olema mingi salakaval konks, jäi üsnagi segaste tunnetega ootama järgnevaid küsimusi. Ning see oligi põhjuseks, miks vöörmünder kogeleva löi, kui uurija kohe pärast urjadniku lahkumist küsis, millal oli ülekuulatatav tapetud viimati näinud. Karl Aabram, kelle tahtmiseks oli anda hästi kindlad vastused, ei teadnud nüüd korraga isegi seda, missuguse nädalapäevaga tal tegemist on. Uurija pidi talle selles asjas appi tulema.

«Täna on esmaspäev,» ütles ta kärsitult ja kordas oma küsimust senisest veelgi järsemalt: «Tuletage meelde, millal te tapetud viimast korda nägite?»

«Noh, kui täna esmaspäev on, nagu härra kohtu-uurija ütleb,» vastas ta ennast kogudes, «siis nägin ma kadunut alles eile pärast lõunat.»

«Kuspool see oli?» päris uurija oma haukuval moel edasi.

«Siinsamas kirikukantseleis, kus me kohtuhärraga praegu istume,» vastas vöörmünder nüüd juba täiesti kindlalt ja vaatas kardkarpi laululehtede müügist saadud vaskmüntidega, mis seisis lauaotsal ja justament samal kohal, kuhu ta selle eile oli asetanud. «Ma müütan igal pühapäeval kirikuvärvavas laululehti,» jätkas ta siis käsi süles risti pannes ning kurvalt ohates, «ja tulin siia ka eile pärast jumalateenistust, et kiriku raha ära tuua.»

Kohtu-uurija tõukas nüüd sulevarrega kardkarpi lauaotsal ja küsis:

«Sedasama vaskraha?»

«Jah, justament sedasama vaskraha,» vastas vöörmünder.

«Ja kas te mäletate, kui palju seda raha oli?» küsis uurija end laua taga sirgu lüües.

«Numbri pealt,» vastas vöörmünder. «Seda oli kuuskümmend kolm kopikat.»

«Kõik vaskraha? Hõbedat ei olnud?»

«Kõik vaskraha.»

«Kas te lugesite raha üle ja mäletate selgesti, et seda rohkem ei olnud?»

«Jah, ma lugesin raha üle ja mäletan seda selgesti.»

«Hml!» tegi nüüd kohtu-uurija ja küsis siis äkki ootamatu lahkusega: «Kas te alati peale laululehtede müümist raha üle loete?»

«Ei,» vastas võõrmünder pead raputades.

«Ja miks te seda eile tegite?»

«Eile, jah eile,» lõi Karl Aabram uuesti kogeleva. «Kui ma eile selle karbi siia lauale panin, siis kadunud praostihärra kurtis, et rahvas otab vähe laulu-lehti, ja käskis mul need kopikad üle lugeda. Aulik kohtuhärra, ma võin vande all kinnitada, et siin ei olnud kopikatki rohkem ega vähem.»

«Siin on praegugi kuuskümmend kolm kopikat,» ütles nüüd kohtu-uuriija. «Ja kõik see näitab, et tapjal ei olnud rõõvimise eesmärki. Ta ei võtnud kaasa isegi kulduuri, mis oli tapetu voodi kõrval öölaual. Sellepärast, kui te tahate, et kurjategija üles leitaks, tuletage hästi meelde, kas Hoffmann ei juhtunud teile mõnikord kurtma, et tal vihavaenlasi on? Kas ta kunagi ei kartnud oma elu pärast või ei nimetanud kellegi nime, kellega tal halb vahekord oli?»

Kuidas Aabram tahtiski kohtu-uuriijale abiks olla, ei mäletanud ta ometi, et Hoffmann oleks midagi selletaolist temaga rääkinud. Jah, iseasi, kui Jüri oleks veel vabaduses olnud! Siis oleks ta kõhklemata ütelnud, et see on Jüri tegu, ja oleks valmis olnud sedagi vande all kinnitama, nagu ta alles natuke aega tagasi seda kuuekümmend kolme kopika puhul oli töötanud. Kuid sellest hoolimata ruttas ta nüüd uuriijale jutustama, kuidas truu jumalasalane nii mõn-dagi meest oli kantslist hurjutanud ja sellega võib-olla endale vihavaenlasigi soetanud.

«Mina ja koguduse kõik vagad hinged,» lõpetas ta kätt südamele pannes, «oleksime aulikule kohtuhärrale väga tänulikud, kui see hirmus kurjategija peaks üles leitama ja oma teenitud palga saama.»

Nähes, et kohtu-uuriija teda enam ei umbusalda, rääkis võõrmünder kõike seda omapoolse usaldusega ja sooja tundega. Aga vaevalt oli ta viimase sõna suust välja ütelnud, kui uuriija tema arvates jälle uue lehekülje pööras. Ta nimelt ei vastanud võõrmündri pikale jutule sõnakestki, vaid nihutas selle asemel laual enda ees asuvaid pabereid ja tõi nähtavale luust nõõbi, mis oli viie-kopikasest vaskrahasst pisut suurem ja mida võõrmünder väga hästi tundis. Ta vaatas nõõpi nagu lummutust, tõmbus näost punaseks ja tundis end süüdlasena. Kuid oma hämmeldusest hoolimata ei jäänud talle märkamata, et samal ajal peatusid uuriija silmad tema kuue nõõpidereal.

«Kas te tunnete seda nõõpi?» küsiti talt jälle järsult.

Karl Aabram pidas tükk aega aru, kas rääkida õigust või öelda, et ta seda nõõpi ei tunne.

«See peaks olema kasuka või lambanahast vesti nõõp,» vastas ta.

«Jah, aga kas te ei tea, kelle oma see on?»

Endal uuriija teravat pilku märgates otsustas Karl Aabram kogu loo puht-südamlikult üles tunnistada.

«Aulik kohtuhärra,» algas ta kogelemisi, «seda nõõpi tunnen ma küll, aga ma ei tea mitte tunnistada, missugune nurjatu seda oma vesti või kasuka küljes on kandnud.»

«Noh, siis ütlen ma teile: see on tapja nõõp. Ma leidsin selle rohu seest, mitte väga kaugel aknast, kust kurjategija oli sisse roninud. Rääkige, miks te nii ehmatanud näo tegite, kui te seda nõõpi minu ees laual märkasite?»

Kuid Karl Aabram ei saanud mahti veel jutustama hakata, kui uuriija oma toolilt püsti kargas ja urjadniku väljast sisse kutsus, et talt oma paberossi peale

uuesti tuld paluda. Seekord jäi urjadnik tupp ja vöörmünder hakkas oma lugu jutustama, Pupile kogu aeg abiotsiva ilmega näkku vaadates.

«Kui ma eile laululehtede müügi olin lõpetanud,» ütles ta hädiselt, «ja oma silmad rahale lõin, siis märkasin ma kohe, et keegi nurjatu oli mulle laululehe eest selle nõõbiga tasunud. Ning siis võtsin ma selle nõõbi ja viskasin ta rohu sisse maha, sest ma ei tahtnud kadunud praostihärrat selle nurjatusega kurvas-tada ega pahandada. Sellepärast ma esmalt ka kokkusin, kui ma täna seda korraga auliku kohtuhärra ees laual nägin.»

Pupp hakkas kohe naerma ja lõbusaks muutus vöörmündri kergenduseks varsti ka kohtuhärra, kuigi teda teisest küljest valdas tusk, et pidi end lahti ütleva sellest rohu seest leitud nõõbist kui seni ainsast asitõendist, mis oleks võinud kurjategija jälgedele juhatada.

Karl Aabram tuli kohtu-uuri ja juurest välja nagu saunast, ja see oli olulisem, mis talle ülekuulamisest meelde jäi.

Kui ta hiljem kogu seda lugu kodus jutustas, kargas perenaise süda täis, kuuldes, et uuri oli julgenud tema meest tapmises kahtlustada. Aga kuna tal seda viha mujale ei olnud valada, siis tühjendas ta oma südametäie elukaaslase kaela. Ta nimetas teda tossikeseks ja ütles:

«Kus su, kurjavaimu suu oli, et sa ei osanud ütelda, kelle töö see on.»

«Ah praostihärra tapmine või?» küsis Karl Aabram.

«Nojah!» lainetas perenaine Mai vihast. «Kas seda on siis raske arvata, et see Jüri töö on.»

Voldemar hakkas suure häälega naerma.

«Noh, nüüd sa küll teed Jürile liiga.»

«Või liiga!» pahandas ema. «Kui ikka hakkad Jüri tegudele mõtlema... Keda see Hoffmann siis kantslist ähvardas ja noomis?»

«Aga Jüri on kindlas kohas,» ütles Voldemar. «Kuidas tema siis ikka praostit tappa sai.»

«Ega teist, kui tema viha ässitas inimesed üles,» ei osanud ema selle peale muud vastata.

«Jah, kui just sedamoodi,» oli Karl Aabram oma naisega kohe nõus.

Kogu see nädal aega, mis Jüri vangistamisest oli möödunud, polnud Toomatarel Anu kuuldes targu sõnakestki Jürist lausunud. Sellega nagu taheti Anule aega anda toibumiseks oma kurvastusest ja ahastusest, mida kardeti muutuvat meeltesegaduseks. Ka Anu ise oli seitsaadik rahule jäetud. Kuid nüüd mõjus Hoffmanni tapmine ja Karl Aabrami ülekuulamine nõnda, et see tark ettevaatus unustati. Ja niipea kui Anu kuulis, et ta vanemad Jürist jälle halba räägivad, jättis ta piimapüttide küürimise kus seda ja teist, läks istus seina äärde, kus isa oli teda peksnud, ja võttis raudnaelast kinni. Nõnda toetas ta oma pea vastu seina ja jäi nagu tukkuma, või nagu oleks hing ta kehast kuhugi kaugele rännanud.

Kõik jäid vait, ja siis ütles ema, kes perekonnaliikmeist praegu kõige vihase-
sem oli:

«Noh, mis tükke sina, tüdruk, seal teed?»

Anu vaikis.

«Vaata kangust!» põlastas isa. «Ma olen juba nädal aega kannatanud ja oodanud, millal see kangus sinust ometi välja läheb.»

«Seda saad sa veel kaua oodata,» vastas Anu.

Aga isa poleks seda nagu kuulnudki, vaid ütles:

«Võtad sa suhu kas jumala nime või loed söögipalvet millal tahes, ei ole temal muud kui kõksti sinna seina äärde ja silmad kinni, nagu hakkaks hinge heitma.»

«Jah,» pahandas ema omalt poolt. «Kilkasid siin ikka, et oma Jürist kinni hoiad. Eks sa hoi a nüüd veel! Kus see Jüri sul on?»

«Nüüd hoian sellest raudnaelast kinni,» vastas Anu, pea vastu nõgist seinapalki ning silmad suletud.

«Mis sulle praegu sai tehtud?» käratas Rikas Aabram.

Kuid Anu vastas talle üsna vaikselt:

«Sulle ei meeldi see, et ma siin istun, ei meeldi sellepärast, et see tuletab sulle meelde seda, kuidas sa mind sellesama seina ääres sedelgarihmaga peksid. Vaata ja kannata siis, kui sul veel vähegi isasüdant sees on.»

Aga kust võttis Toomatare Aabram selle isasüdame, mis oma tegude pärast oleks valutama hakanud, kui tal nüüd omagi elu pärast muret oli, sest ööd muutusid järjest pimedamaks ja praosti tapja jäi Pupi suurest kangusest hoolimata saladuseks.

Kuigi Pupp kuulas üle terve hulga inimesi, kelledest võis vähegi arvata, et nad Jüri sõbrad on, ei sattunud ta ometi kurjategija jälile. Teiste seas kutsus ta Kehalasse ka vennad Rammusad. Kartes, et urjadnik on saanud haisu ninna mässulauludest ja lendlehtedest, milledes kapitaliste ämblikuga võrreldi, olid vennaksed ülekuulamise algul nagu kohkunud, kuid hiljem aru saades, et ülekuulamine praosti tapmisele sihib, muutusid täiesti rahulikuks ja hakkasid isegi naerma, nagu rõõmustades, et neid selles hirmsas kuritöös kahtlustatakse. Seda sama veidrat lugu märkas urjadnik ka Ronk Madise ja veel mõne teisegi ülekuulatava puhul. Urjadnik Pupi auks peab ütleva, et ta oli isegi nii kange ja katsus sellele nähtusele mõelda, kuid tundus siis iga kord endale millegipärast totrana ja — jättis järele.

Šanghai hommik

Aprillihommik Šanghai kohal tõuseb,
 veel mürgitamata on ta gasoliinist.
 Palja jalu ma ristatud kätega lähen,
 uhkelt lähen ma puude varjus,
 mis kasvavad kõnnitee serval.
 Oo, kui lähedased on mulle
 Šanghai töölised, kes ruttavad tööle!

Vennad, selge on meile me tee!
 Rikkad kihutavad keset tänavat,
 aga kerjused, paludes almust,
 sammuvad puude all kõnnitee serval.
 Teineteisele anname käe nagu vennad,
 vennad, me kõvasti surume üksteisel kätt.
 Meie paljad jalad võivad
 märke tõusta ja põllule minna,
 tee on nende jaoks kõikjal hea.
 Aga rikaste masinad kõlbavad ainult
 tee sileda asfaldi jaoks.

Kuid sel teel pole asfaldi ega betooni,
 seal on meie poolt valatud veri ja higi,
 meie kibe, verine elu
 lebab rikaste autode all.
 Kuid ma usun, vennad,
 et tänava keskel,
 Tsõn-ansõlu tänava keskel
 purskab välja vulkaani võimas laava!

1. IV 1923

SÕBRAD VAEVLEVAD KONGIDES

Sõbrad, me vaevleme teiega kongides —
kas ei meenuta melle süngemaid vanglaid
meie korterid suures Šanghais?
Puude rohelist pole me näinud ammu,
ammu pole me kuulnud lindude laulu,
vanglamüürid on endasse sulgenud meid
ja ei jõua siia ka tuule hingus.

Sõbrad, me vaevleme teiega kongides —
kas siis selline hale elu
ei meenuta häbistavat vangistust?
Me oleme lõpmatute kannatuste
kammitsais,
meie arvatute eksimuste udus
meid kägistab kuldne saatan,
kuid meie ei julge sõnagi öelda.

Ei!
Me ütleme oma sõna,
me läheme oma rahvaga ühes,
oma rahva sõduritega ühes,
ja kurbust ei vaja me enam, sõbrad,
ega sõnaohtrust me ka ei vaja!

27. V 1923

LAULUD JA NAER RIKASTE AIAS

Laulud ja naer on rikaste aias,
kirjute lindude laulud.
Ent kui mulle antaks terav nuga,
ma lõikaks neil kõrid läbi.

Laulud ja naer on rikaste aias,
puude ja lillede ilu.
Ent kui mulle antaks terav nuga,
ma lõikaks neil juured läbi.

Loodus, vaid rikkaid meelitad sa,
nii häbitu oled kui teener!
Ma armastasin nii väga su ilu,
kuid teda ma vihkan nüüd.

27. V 1923

KANNATUSTE KOBARAD

On paljas küngas keset haljast põldu,
poet ei tohi peibutada ennast,
et parem silm jääks põldu imetlema
ja vasaku ta kinni kataks käega.

On sõnniku sees ussid roosi all,
poet ei tohi peibutada ennast,
et lõhna tundes ühe sõõrmega
ta käega teise kinni pigistaks.

On vastuolusid nii palju looduses,
kuid nende ees ei sule silmi ma —
ma mõistan: kannatuste kobaradki
kord humalateks käärivad ja viinaks.

27. V 1923

KURJA PURAMIID

Kas teate?
Seisatas Hiina süda.

On ainult raev, pole kurbust,
on ainult leek, aga pole vett,
isegi võimsaimad Hiina jõed
muutusid üleni leekide vooks
ja see leek —
kas ei tuhasta ta püramiidi,
mis on kuritegudest laotud?

Udude aeg on möödunud ammu,
leegitseb päike mägilinna kohal
ja hõõguvad kivid näevad vist praegu
pimestav-heledat und:
vist meenub neile jahedus merest,
mis laius selsamal kohal
mitme miljoni aasta eest.

Kuid kustpoolt sõuab siis raske udu,
nii paks, et hingata pole kerge?
Ta tõuseb tuhandest kaljukoopast
ja tuhanded inimesed katavad silmi
oma mustade kätega.

Ja kas siis
on pime ja udune praegu,
sel selgel ja kuumal päeval?

Kuritegudest laotud püramiid
on nüüd
täiesti selgesti nähtav.

27. VI 1940

Tõlkinud V. Beekman

Go Mo-žo

Go Mo-žo on tänapäeva Hiina nimekamaid kirjanikke. Oma ulatusliku kirjandusliku ja ühiskondliku tegevusega on Go Mo-žo võitnud laialdase kuulsuse mitte üksnes Hiinas, vaid ka kogu maailmas. Silmapaistva võitlejana rahu eest on Go Mo-žo'd autasustatud kõrge autasuga — talle on määratud rahvusvaheline Stalini preemia «Rahu kindlustamise eest rahvaste vahel».

Go Mo-žo sündis 16. novembril 1892 Setšhuani provintsis jõuka talupoja perekonnas. Varasest lapsepõlvest alates tutvus Go Mo-žo klassikalise hiina luulega. Tema loomingule osutas varasemal perioodil suurt mõju Whitman'i luule, milles on kujutatud inimest, tema tööd ja optimistlikku ellusuhtumist, samuti loodust. Juba noores eas tutvus Go Mo-žo suure huviga ka hiina ajaloolise kirjandusega.

Lõpetanud keskkooli Tšengtus, astub kirjanik 1918. aastal Kiusiu keiserliku ülikooli arstiteaduskonda Jaapanis, mille lõpetab 1923. aastal.

1921. aastal asutab Go Mo-žo kirjastuse «Looming», mille ümber grupeeruvad romantilise suuna esindajad hiina kirjanduses. «Loomingu» pooldajad kuulutasid sõja feodaalsele kultuurile ja klassitsistlikule kirjandusele. Vaatamata mõningaile välismaise dekadentsi mõjutustele arendas kirjastus «Looming» võitlust kaasaegse progressiivse kirjanduse loomise eest Hiinas.

Hiina antifeodaalse ja antiimperialistliku revolutsiooni päevil (1924.—1927. a.) asub Go Mo-žo lõplikult «Loomingu» progressiivse tiiva etteotsa ja sealt algabki tema kui revolutsioonilise kirjaniku tee.

Alates 1924. aastast tutvus kirjanik marksismi klassikute teostega ja omandas marksistliku maailmavaate. Go Mo-žo oli üks esimesi kunstnikke, kes ühines imperialismivastase võitlusega, mida juhtis Hiina Kommunistlik Partei.

Peale arvukate kirjanduslike teoste kõigis žanres on Go Mo-žo kirjutanud terve rea ajalooteaduslikke ja kirjandusteaduslikke monograafiaid, mis on asetanud ta hiina progressiivsete teadlaste esiridadesse.

Rahvarevolutsiooni võidu tulemusena Hiinas edutati Go Mo-žo reale tähtsaile ametikohtadele Hiina Rahvavabariigis. Ta on Riikliku Administratiivnõukogu aseesimees, Hiina Teaduste Akadeemia president, Nõukogude—Hiina Sõpruse Ühingu esimees jne. Ka praegu ühendab Go Mo-žo edukalt ühiskondlikku tegevust kirjandusliku tegevusega.

Põrgupõhja uus Vanapagan

Teatavasti on A. H. Tammsaare viimane romaan «Põrgupõhja uus Vanapagan» (1939) ideoloogiliselt kõrgeimaks saavutuseks autori kriitilis-realistlikus loomingus, sest selle teose lõpus jõuab kannatav ning meeletehetele viidud peategelane viimaks arusaamisele, et ilma võitluseta julma kurnaja vastu pole tema elujärjes paranemist loota.

Üheaegselt teosega on autor kirjutanud sellele ka proloogi ja epilooži, mis teataval määral osutuvad võtmeks teose mõistmisel, milles kohati fantastilised elemendid segunevad realismiga. Kuid autor on jätnud need lisad avaldamata — et saagu igaiüks teosest aru, nagu ise tahab. Kodanliku riigi viimasel, rangeima režiimi perioodil oli sellise ähmastamismõtte tekkimine mõistetav.

Praegu siin esmakordselt avaldatav proloog ühes epiloožiga selgitab kõigepealt teoses fantastiliste elementide esinemise põhjuse; teiseks aga kõvendab romaani ideelist jõudu. Selgub nimelt, et kurnatava popsi ja kiskja Antsu vahekordades pole meil tegemist lihtsa väljalõikega tegelikkusest, vaid et vanajumal on teinud põrgu peremehele ülesandeks inimesena maa peale minna ja end maksimaalselt kokku võttes järele proovida, kas maailmas üldse on võimalik nõnda, nimelt alandlikult ja ilma kurjale vastu panemata elada, et inimene võiks õndsaks saada.

Selgub, et isegi säärase vana ühiskonna subjektide nagu taeva ja põrgu peremehe «lepingu» puhulgi ei suuda inimene seda ülekohut taluda, mida ta kapitalistlikus ühiskonnas leiab, ammugi siis veel ilma selliste müstiliste jõudude toetuseta. Niisiis: absoluutselt võimatu kõike taluda ja «õndsaks saada» — see on peamine mõte, mille kõnealused lisandid romaani üldiselt realistlikule kirjeldusele juurde annavad.

PROLOOG

Taevas oli harilik aastane hingede-päev: tehti üldist kokkuvõtet, kui palju hingi pääseb paradiisi, kui palju läheb põrgu. Vanapagan ootas juba hommikul vara ukse taga, et olla valmis sisse astuma, kui ilmub ingel-käskjalg. Aga täna pidi ta kaua ootama, ingel ei tulnud ega tulnudki. Keskpäev oli juba ammugi möödas, kui Vanapagan viimaks südame rindu võttis, ukse juurde astus ja

koputas, esiteks tasa, siis kõvemini. Ja lõpuks, kui keegi avama ei tulnud, hakkas ta rusikaga kõigest jõust taguma, nii et kogu taevalune kõmises, nagu ähvardaks kõu siniselgest õhust. Nüüd ilmus Peetrus, avas vaatepilu, ja nähes Vanapaganat, küsis asjalikult, nagu oleks tegemist võhivõõraga:

«Mis teie soovite?»

See küsimus ärritas ootamisest niikuinii kohevile aetud Vanapagana meeli veel enam ja sellepärast vastas ta teravalt:

«Uksehoidjad on ikka suuremad isandad kui härrased ise. Mis ajast saadik sa mind enam ei tunne?»

«Tänasest päevast saadik mitte enam,» vastas Peetrus endise ükskõiksusega rahulikult ja tahtis vaatepilu sulgeda. Kuid Vanapagan oli kärmem ja pistis sõrmed klapi vahele, nii et vaatepilu muutus küll veel kitsamaks, aga päris ära ei kadunud ta ometi mitte.

«Pea nüüd ikka, pea, Peetrus, täna on ju hingede-päev,» rääkis Vanapagan läbi kitsa pilu, mis oli pealpool sõrmi ja kust paistis ainult parem Peetruse silm.

«Pole enam mingit hingede-päeva,» ütles Peetrus. «See on ära muudetud,» lisas ta seletuseks juurde.

«Kuis nii ära muudetud!» hüüdis Vanapagan imestanult. «Mul on ju leping.»

«See ei maksa enam,» ütles Peetrus.

«Kuis nii ei maksa enam?!» karjus Vanapagan kord-korralt ikka suuremas imestuses, mis muutus juba ärevuseks. «Ta on ju kahe poolt alla kirjutatud, üksi ei saa ometi niisugust lepingut muuta.»

«Aga ometi on leping muudetud,» kinnitas Peetrus. «Hingede-päeva ei ole, aruannet ei ole, hingi ei ole.»

«Ära räägi rumalust, Peetrus,» ütles Vanapagan nüüd sõbralikult. Aga Peetrus vastas talle külmalt ja tõrjuvalt:

«Palun oma familiaarsused jätta, me pole enam tuttavad.»

«Tohoo tont ja põrgul!» hüüdis Vanapagan nüüd, sest tal kippus arust nappus kätte. «Mina tunnen sind ja sina tunned mind juba sest ajast saadik, kus sa oma isanda ära salgasid, kuidas me siis tuttavad pole! Oleme ju!»

«Ei ole,» kinnitas Peetrus. «Niisugune on käsk, muud ma ei tea. Palun võtke sõrmed klapi vahelt, et ma võiksin selle sulgeda.»

Neist sõnust ja Peetruse hääletoonist taipas Vanapagan lõpuks, et taevas puhuvad tõepoolest mingisugused uued tuuled, ja murelikult lausus ta endamisi: «Mis hakkab ma küll põrguga ja oma poistega peale, kui hingi enam ei saa! Milleks mulle see põrgu oma tahma ja tossuga?»

«Külamees, koristage heaga oma näpud taevaklapilt,» ütles Peetrus Vanapagana mõtiskelu vahele, «muidu pean ma uued vahendid tarvitusele võtma.»

«Kallis sõber Peetrus...» algas Vanapagan paluvalt.

«Meie ei ole enam teie sõber,» ütles Peetrus vahele.

«Aga teie olite kord,» vastas Vanapagan, «ja selle olnud sõpruse nimel palun ma sind, paota üks silmapilgukski ja lase mind sisse, et võiksin õieti kuulda, milles on asi.»

«Mul ei ole enam luba teid sisse lasta,» ütles Peetrus nüüd pisut sõbralikumalt.

«Aga ehk võid sa ise üürikeseks välja tulla, et paar sõna mõistlikku juttu vesta, nagu oleksid alles endised õndsad ajad?» küsis Vanapagan. «Saa ometi

aru, kallis vana sõber, ma ei julge nõnda kojugi minna. Sest mis ütlen ma eidele, mis poistele, kui lähen tagasi tühjade kätega.»

Peetrus mõtles natukene ja ütles siis:

«Hea küll, ma tulen välja, aga võta sõrmed enne klapi vahelt.»

«Tuled sa ikka tõesti?» küsis Vanapagan usutades.

«Tulen,» vastas Peetrus lühidalt ja otsustavalt.

Vanapagan võttis oma sõrmed klapi vahelt ja see klõpsatas kinni. Aga kulus enne tükk aega, kui ilmus Peetrus, nii hirmus pikk tükk, et Vanapagan mõtles juba uuesti hakata rusikatega vastu taeva-ust põristama, sest ta lõi Peetruse lubaduses kahtlema.

«Küll venib täna taevas kõik hirmsasti,» lausus Vanapagan ohates, kui Peetrus lõpuks ilmus.

«Ma tahtsin paberi kaasa võtta, ootasin seda, aga ikkagi ei saanud,» seletas Peetrus, istus taevatrepi ülemisele astmele ja palus ka Vanapaganal enda kõrval istet võtta.

«Mis paberist sa räägid, kui hingi ei saa?» küsis Vanapagan.

«See on see paber, kus kirjalikult teatatakse uuest korrast ja tingimustest hingede saamisest.»

«Ah siis ikkagi võib saada?!» rõõmutses Vanapagan.

«Aga muidugi, sest leping jääb jõusse, ainult et . . .»

«Mis siis veel, kui leping jääb jõusse?» hüüdis Vanapagan kärsitult. «Jääb jõusse, aga teda ei täideta, mis?!»

«Täidetakse, kuid ainult ühel tingimusel: sa pead inimesena maa peale minema ja . . .»

« . . . ja naisest sündima, eks?»

«Seda tingimust ei ole,» ütles Peetrus asjalikult. «Võid sündida naisest või ükskõik kellest, aga võid ka muidu niisama minna, nagu oled seal käinud tänini.»

«Ma ei saa millestki aru,» lausus Vanapagan. «Mis uus tingimus see on, et ma pean maa peale minema, kui olen käinud seal täninigi.»

«Tänini oled käinud Vanapaganana, aga nüüd pead minema inimesena, mõista ja pane õieti tähele — i-ni-me-se-na, su-re-li-ku i-ni-me-se-na.»

«Ja pean surema ka?»

«Pead surema ka.»

«Ei, seda ma ei tee.»

«Hea küll,» lausus Peetrus rahulikult, «tee, nagu arvad, keegi ei hakka sind sündima.»

«Aga kuis jääb hingedega?» küsis Vanapagan.

«Hingi enam ei saa, kui maa peale inimeseks ei lähe.»

«Aga kui lähen?»

«Siis võid ehk saada,» vastas Peetrus.

«Mis «ehk» see seal siis veel on?»

«See «ehk» ongi see peaasi,» seletas Peetrus. «Kui elad maa peal inimesena nõnda, et saad õndsaks, siis on sul õigus hingede saamiseks igavesest ajast igavesti. Aga kui sa inimesena surres lähed põrgu, siis kaotad hingede saamise õiguse igaveseks ajaks. Veel enam: sinult nõutakse isegi varemalt saadud hinged tagasi, nii et põrgu jääb täiesti tühjaks inimhingedest.»

«Siis oleks juba õigem ja kavakindlam, kui taevas võtaks kogu põrgu üle,» arvas Vanapagan.

«Esiotsa me seda ei tee,» ütles Peetrus.

«Või ainult esiotsa,» muigas Vanapagan endamisi. Natukese mõtlemise järel pöördus ta aga sõbralikult Peetruse poole ja küsis:

«See on kõik väga huvitav, mis sa räägid, aga asjal peab ometi mingi tuum, mingi eriline tagamõte olema, heast peast ei koorita oma häid sõpru maa pealgi paljaks, ammuigi siis mitte taevas. Miks mõtlete rüüstata mu koja? Milleks kõrvaldate põrgu maailmamajandusest? Mina omateada pole selleks mingit põhjust andnud.»

«Põhjused peituvad sügavamal,» lausus Peetrus.

«Sa tahad öelda — kõrgemal.»

«Olgu või nii.»

«Kas sa ei võiks asja lähemalt seletada?»

«See on saladus,» ütles Peetrus.

«Armuline aegl!» hüüdis Vanapagan. «Mina pole veel ühtegi taevasaladust enneaegu välja lobisenud ja ei tee seda ka tänapäev. Kuigi enam ükski oma sõna ei pea, Vanapagan teeb seda siiski, sest see on tema loomus. Sellepärast, oh Peetrus, miks tahab jumal mu inimeseks teha ja maa peale saata?»

«Jumal on hakanud inimeses kahtlema, sellepärast,» vastas Peetrus.

«Aga inimene on ju jumala enda loodud.»

«Seda muidugi, kuid . . .»

«Kuid siis on hakanud jumal ju iseoma kätetöös ja iseendas kahtlema.»

«Olgu või nii. Taevas on nimelt hakanud kahtlema, kas inimene üldse on nõnda loodud, et ta võiks õndsaks saada. Ja kui ta ei ole, mis õigusega saadetakse ta siis pärast surma põrgu?»

«Tähendab, kõik röövlid ja mõrtsukad taeva, mis?» küsis Vanapagan.

«Seda mitte, vaid . . .»

«Kolmat pole ju,» rääkis Vanapagan vahele, «inimene läheb kas taeva või põrgu.»

«Taevas on tulnud kolmandale mõttele.»

«Missugusele?» küsis Vanapagan ärevalt.

«Et kui inimene on ehk tõesti nõnda loodud, et ta üldse ei või õndsaks saada, s. t. kui inimese loomine on äpardunud, siis tuleb see tagasi võtta,» seletas Peetrus.

«Mis tuleb tagasi võtta?» küsis Vanapagan arusaamatuses.

«Inimene.»

«Mis see tähendab?»

«See tähendab seda, et inimsugu, nagu ta on, lastakse hävineda ja olnud inimeste hinged kogutakse taevast ning põrgust kokku ja saadetakse sinna tagasi, kust nad on tulnud.»

«Teed sa nalja või?» küsis Vanapagan. Kuid Peetrus vastas endise tõsidusega:

«Taevas ei heideta nalja.»

«Siis tähendaks see kogu seniste ürituste, pingutuste ja saavutuste hukku,» lausus Vanapagan natukese mõtlemise järel.

«Nii see oleks,» nõustus Peetrus vaikselt ja lisas: «Sellepärast olekski nii

tähtis, kui sina läheksid inimesena maa peale, et katset teha, kas ehk ometi pole võimalik õndsaks saada. Teiste sõnadega: sa peaksid inimesena tõendama, et mitte jumal oma loomisega pole äpardunud, vaid et inimesed äparduvad oma eluga ja et nõnda on õigus ning kohus, kui nende hinged lähevad põrgu.»

«Ja sa arvad, et uusi tingimusi hingede saamiseks ei tule?» küsis Vanapagan tungivalt.

«Seda pole karta.»

«Siis lähen ma maa peale inimeseks,» otsustas Vanapagan.

«See on rõõmuks minule ja kogu taevale,» ütles Peetrus kergendatult ja tahtis tõusta, aga Vanapagan pani oma käe tema põlvele ning palus:

«Üks silmapilk veel. Väike praktiline küsimus: kas ma võiksin ka oma vanamoori maa peale kaasa võtta?»

«Kui ta sul seal tüliks ei jää,» kahtles Peetrus.

«Ma ei usu mitte. Aga kui see nõnda oleks, siis saadan ta kohe põrgu tagasi.»

«Hea siis küll, ma arvan, sellega nõustutakse.»

«Veel midagi: mis sa arvad, kelleks peaksin ma õige maa peal hakkama — talupojaks, kaupmeheks, töösturiks, tööliseks, diplomaadiks, teadlaseks, kirjanikuks, kunstnikuks või vaimulikuks? Kellena saab tänapäeval kõige kergemini õndsaks?»

«Raske öelda, väga raske,» lausus Peetrus mõttes. «Mina olin omal ajal kaluriks, aga sa tead isegi, kuidas olid minu lood. Maaharimine on hea asi, ja kui tuleksid sõjad, mis rüüstavad põllud, põletavad hooned ja hävitavad loomad ning tapavad su naised-lapsed, siis saaksid sa kindlasti taeva, sest sul poleks siis kellelki muult halastust ja armu, kui aga ainult jumalalt. Kui aga sõda ei tule ja sa lähed aina jõukamaks igasuguste riiklike ligimaksudega, siis tahad sa elada nagu mõni tööstur või kaupmees, keda soodustavad kõrged tollid isamaa pärast, ja nõnda oleks vaevalt loota, et sa mõtleksid oma hingeõndsusele, kuigi käid kirikus ja laual, nagu nõuab hea komme, ning tasud ilma politseita kirikumaksud. Tööliseks ei soovita ma hakata, sest see tõug on tänapäev liiga suureline oma suure hulga pärast, kui et ta tahaks taeva saada. Diplomaadiamet oleks väga sobiv, kui sa tahaksid ainult rääkida, sest asju ajavad maailmas börsimaaklerid ja relvavabrikandid. Vaimsete aladega on tänapäev täbar lugu. Millalgi vaim mõjutas võimu, nüüd sünnib vastupidi. Kuidas tahaksid sa teadlasena, kirjanikuna või kunstnikuna jumalale läheneda, kui võimu juhib mammon ja sind juhib võim! Jääb järele veel vaimulik seisus. Aga sa tead isegi, see on ammust ajast endale kilbiks võtnud kombed, palved ja kullatud risti, mitte teod. Sina peaksid vastupidi tegema, kui mõtleksid õndsaks saada. Aga ma kardan, sind visatakse kividega surnuks, kui teeksid vastupidi. Nõnda arvan mina.»

«Aga kas ma võiksin soovi korral elukutset vahetada?» küsis Vanapagan.

«Võid,» vastas Peetrus. «Võid isegi mõne uue sobiva elukutse endale luua, kui tahad.»

«Hea siis küll,» lausus Vanapagan otsustavalt. «Algan maaharimisega, eks pärast näe, mis saab.»

«Pea ainult ühte meeles: sa lahkud maa pealt õndsalt, või sa ei saa enam ainustki hinge põrgu.»

«Pean meeles, et mul on kõik kaalul.»

«Mitte ainult sinul, vaid ka meil taevas,» parandas Peetrus ja tõusis. «Millest täna siin suusõnal räägitud, sellest mõne päeva pärast kirjalikult, et oleks kõik täpne ja selge.» Ütles ja kadus taeva-ukse taha.

«Täpne ja selge,» kordas Vanapagan üksi trepiotsal seistes. «Mis nad küll kõik välja mõtlevad! Vanapagan inimeseks ja maa peale. Ah, rasked ajad, rasked ajad!»

EPILOOG

Vanapagan on juba mitmendat-setmendat voozu taeva-ukse taga, sest ta tahaks teada, on ta inimesena maa peal elades õndsaks saanud või mitte. Kaua peab ta koputama, enne kui Peetrus avab.

«Sada aastat on täis, tulin jällegi,» ütleb Vanapagan Peetrusele.

«Nii ruttul!» imestab see.

«Ootajal on aeg pikk.»

«Jumal on pika meelega.»

«Nii et otsust pole ikka veel tehtud?»

«Veel mitte.»

«Kas ei saaks seda kuidagi kiirustada?»

«See on ainult maa peal võimalik, kus loevad «pistmised» ja suhted.»

«Nõnda võib see viimsepäeva laupäevani kesta,» lausub Vanapagan lootusetult.

«Pole parata. Korjatakse sinu maapealse elu kohta täiendavaid andmeid.»

«Aga mis saab seni põrguga?»

«Peab kuidagi edasi kikerdama. Kas ei peaks menetlust kuidagi uuendama?»

«Igavusest on poisid vahetpidamata katsetanud. Viimaseks moeuudiseks on põrgus, et daamid pesevad ise oma lapse pesu või et värv aetakse ihult maha ja iluraviga varjatud voldid lastakse välja. Minu vanamoor ütleb, et nõnda paistab hing nagu soolasilgu niisk ja keha nagu kortsus kõrend. Peeglid on igal pool maksuta, nii et kel süda kutsub, see vaadelgu end.»

«Aga mis tehakse meestega?»

«Need pannakse lõbu pärast kõndima ja asja pärast sõitma. Nõnda on põrgutee korrashoiukulud langenud 75%. Peale selle katsetame, kuis mõjub, kui poksijad, tõstjad ja teised rammumehed õpivad käsitsi naiste siidsuka silmi üles võtma. Pole veel kindel, misukese vabriku sukad on kõige lirimad, et neid siis meie katseis kasutada, igatahes asi areneb. Kavas on veel: mootor hakkab inimest juhtima, mitte vastupidi. Nõnda loodame pääseda krematooriumi ülekoormatusest ja hauaplatside hinnad alla viia, muidu pole vaesemaid kuhugi panna. Veel mõtleme, et kui...»

«No näed, kallis Vanapagan, ka vanast asjast võib uut toota, kui aga õigest otsast peale hakata,» rääkis Peetrus siinkohal vahele.

«Aga seda kõike on vähe, kui ei saa uusi hingi. Ja ma hoiatan veel kord, et kui laostub põrgu, siis on ka paradiisi päevad loetud, sest inimene huvitub rohkem hirmust kui õndsusest.»

«Seda minagi, ja sellepärast arvan ma, et meie peame kokku hoiduma ja käsikäes minema.»

«Selleks peab taevas oma poliitikat revideerima. Õieti öelda polegi see raske.

Sest te ju ometi näete, mis sünnib maa peal: usk, mis peab õndsaks tegema, on saanud vaeste ja viletsate sääsekurnaks ning rikaste ja vägevate rasvumisraviks.»

«Kulla Vanapagan, võib-olla on jumal selle asja oma armunõus just nõnda seadnud. Ja kas võib kedagi sellepärast hukka saata, et ta elab jumala seadmist mööda. Pealegi, ärgem mõistkem kohut, et meie eneste üle kohut ei mõistetaks.»

«Minu üle mõistetakse niikuinii kohut, pealegi veel sajad aastad.»

«Sa oled Vanapagan, sellepärast.»

«Maa peal olin ma inimene.»

«Sellepärast ongi nii raske otsustada sinu õndsuse üle.»

Vanapagan tegi minekut, aga ta pöördus veel kord ümber, vaatas oma sõbrale Peetrusele otsa ning lausus siis nukralt:

«Tunnen, et olen asjata maa peal elanud.»

«Nüüd on sul lootuski.»

«Mis lootus?»

«Ehk saad ometi õndsaks, nii et võid põrgut edasi pidada.»

Patriarhaalse talurahva ideoloogia väljendus L. N. Tolstoi ilukirjanduslikus loomingus

Neil päevil tähistab kogu maailm, kogu eesrindlik inimkond Lev Nikolajevitš Tolstoi 125-ndat sünniaastapäeva.

Lev Tolstoi on kallis maailma rahvastele kui kirjanik, kelle tööd Lenini sõnade järgi on «samm edasi kogu inimkonna kunstilises arenemises»¹. Selle «sammu edasi kogu inimkonna kunstilises arenemises» suutis Tolstoi teha sellepärast, et tema loomingus leidis geniaalset väljendust ajajärk Venemaa elus, mis on tähtis kogu maailmale — esimese Vene revolutsiooni ajajärk.

Esimene Vene revolutsioon oli Venemaa ajaloos rohkem kui ainult masside relvastatud väljaastumiste periood 1905.—1907. aastal; esimene Vene revolutsioon määras tegelikult Venemaa elu kogu sisu pärast 1861. aastat.

Juba Engels osutas kogu käsitletava ajajärgu ajaloolisele mõttele, sellele, et 1861. aasta reform ei loonud «mitte midagi muud kui ainult tulevase revolutsiooni kindla aluse ja absoluutse paratamatuse»². «1861. aasta sünnitas 1905. aasta,»³ kirjutas Lenin.

Tolstoi kõige tähtsamad teosed on loodud ajajärgul 1861. ja 1905. aasta vahel. Need teosed andsid Tolstoile kui kunstnikule ülemaailmse tähtsuse, töid talle ülemaailmse kuulsuse.

Marksistlik-leninliku esteetika vaatekohalt tähendas see seda, et neis leidsid väljendust kasvõi mõningadki olulised küljed tollest ajastust, mis neid oli sünnitanud.

Kogu ajajärgul 1861.—1905. aastani oli ühtne ajalooline sisu. Just selle Venemaa elu ajaloolise sisu mõningad küljed määrasidki Tolstoi loomingu kogu mõtte. Niiviisi tekkis kogu Tolstoi loomingus see ühtsus, millest kõneles Lenin oma artiklites Tolstoi kohta. Kallis ja tähtis on meile kogu Tolstoi looming. Tolstoi kogu loomingust, igast tema teosest õpime tundma üht kõige tähtsamat ajajärku meie ajaloolisest minevikust.

Kuid 1861.—1905. a. ajajärk oli oma ajaloolise sisu poolest veel ka midagi muud kui ainult ühtne. See oli samal ajal Venemaa ebatavaliselt kiire edasi liikumise periood. Juba 1859. aasta detsembris kirjutas Marx Engelsile, et «Venemaal edeneb liikumine kiiremini kui kogu ülejäänud Euroopas»⁴. Kahekümne aasta kestel, 60—70-ndate aastate jooksul elas Venemaa kaks korda läbi revolutsioonilise situatsiooni, kaks korda seisis ta revolutsiooni lävel ja liikus üha otsustavamalt 1905. aasta masside relvastatud väljaastumise poole.

¹ V. I. Lenin, Teosed, 16. k., Tallinn 1953, lk. 296.

² K. Marx ja F. Engels, Teosed, XV k., lk. 408, v. k.

³ V. I. Lenin, Teosed, 17. k., Tallinn 1953, lk. 96.

⁴ K. Marx ja F. Engels, Teosed, XXII k., lk. 468, v. k.

Seepärast ka Tolstoi looming, mis on küll igati ühtne, tolstoilik, jaguneb samal ajal üksteisest oluliselt erinevatesse etappidesse. Ka Tolstoi loomingulises arenemises oli oma «murrang».

Vene elu arenemine 1861. aastast 1905. aastani väljendus Tolstoi loomingus kahel teel.

Uhelt poolt näitab Tolstoi iga suurem teos kunstilises kujus Venemaad juba mingisuguses teises, uues ajaloolise arenemise faasis, võrreldes eelmiste teostega. Venemaa, keda on näidatud «Ülestõusmises», pole enam see Venemaa, keda me näeme «Sõjas ja rahus» või isegi «Anna Kareninas». Ja asi ei seisa siin selles, et iga niisuguse teose tähelepanu keskuses on erinevad probleemid. Isegi nende raamatute probleemistiku erinevus seletub tunduval määral sellega, et igas neist raamatuist kujutab Tolstoi Venemaad ajaloolise arengu uuel astmel. Kui me «Sõjas ja rahus» näeme Venemaad veel mitte «pea peale pöördununa», näeme Venemaad, kes pole veel läbi elanud kõikide vanade alustugede «kiiret ja otsustavat purustamist», siis «Anna Karenina» on pühendatud just niisuguse Venemaa kujutamisele. Ja «Ülestõusmises» on näidatud Venemaad, kes asub juba kogu ekspluataatorliku ühiskonnakorra hukkumise lävel, kuigi Tolstoi selle hukkumise teid kujutles omamoodi, eitades nimelt revolutsioonilise võitluse teed.

Teiselt poolt muutus ja arenes Venemaa ühiskondlik-ajalooliste tingimuste muutumisega vahetpidamata ka Tolstoi maailmavaade, tegid muutusi läbi ka tema ühiskondlikud seisukohad. Igas oma suuremas teoses näitab Tolstoi Venemaad mitte ainult teistsugusena kui varem, vaid väljendab ka enda uusi vaateid oma kaasaegse elu ühiskondliku korralduse olemusele, mitmesugustele ühiskonnakihtidele ja inimese seosele ühiskondlike tingimustega. Vastavalt sellele näeme igas Tolstoi uues teoses mitte ainult vene tegelikkuse uusi ajaloolisi tingimusi, vaid tajume ka vanu tingimusi, mida Tolstoi oli kujutanud juba varem, uues valgustuses.

Tolstoi tabas ajaloolisi muutusi oma loomingu objektis, ja vastavalt neile muutustele kasvas ka ise, muutis ja arendas edasi oma loomingu ideelisi ja kunstilisi printsiipe — valitsevate klasside paljastamise, karakterite ülesehitamise ja oma teoste žanrilis-kompositsioonilise struktuuri printsiipe.

«L. Tolstoi alustas oma kirjanduslikku tegevust pärisorjuse eksisteerimise ajal, kuid juba niisugusel ajal, kui see ilmselt elas viimaseid päevi,» kirjutas Lenin⁵. Kui Tolstoi kirjandusse astus, olid 60-ndad aastad juba küpsemas. Tolstoil endal tekkis 50-ndate aastate jooksul korduvalt ja muutus järjest tugevamaks teadvus halvast olukorrast vene tegelikkuses ja tõsiste muudatuste paratamatusest.

3. augustil 1852. aastal kirjutas Tolstoi päevikusse oma kavatsusest «Vene mõisniku romaani» kohta: «Oma romaanis kujutan ma Venemaa valitsemise pahesid...»⁶

23. novembril 1854, viibides Krimmi sõja ajal Sevastopolis ja olles suundumas positsioonidele, tegi Tolstoi oma päevikusse järgmise sissekande: «Sellel sõidul veendusin ma rohkem kui varem selles, et Venemaa peab kas langema või

⁵ V. I. Lenin, Teosed, 16. k., Tallinn 1953, lk. 303.

⁶ L. Tolstoi, Täieliku teoste kogu juubeliväljaanne, 46. k., lk. 137. Edaspidi tsiteeritud: Juubeliväljaanne.

täielikult ümber kujunema. Kõik käib pahupidi, vaenlast ei takistata oma laagrit kindlustamast, kuigi see oleks väga kerge, meie ise aga, väiksemate jõududega ja ilma et meil kuskilt oleks abi oodata, nüisuguste kindralitega nagu Gortšakov, kes on kaotanud mõistuse ja tundmuse ja energia, ei kindlusta ennast, seisame vaenlase vastas ja ootame tormi ning halba ilma Nikolai Imetegijalt, et vaenlast välja ajada... Kurb olukord — niihästi sõjaväele kui ka riigile.»⁷

Muudatuste vajadust Venemaa ühiskondlikus elus sidus Tolstoi eelkõige vajadusega kaotada pärisorjus, mis oli ilmutanud oma täielikku kõlbmatust. Kuid Tolstoi pärisorjusevastastel meeolekul, tema rahulolematusel isevalitsusega oli 50-ndatel aastatel alles väga omapärane iseloom.

Sel ajal arvas Tolstoi alles esiteks, et tema aja ühiskonnakorralduse kõlbmatuse põhjus ei seisa mitte selles tõsiasjas endas, et ühiskond on jaotatud töötavaks massiks ja jõudeelu elavaks koorekihiks, vaid on tingitud ainult «härraste» ringi kuuluvate inimeste moraalsest alaväärtuslikkusest. Tolstoi juba kritiseeris ja paljastas ühiskonna «härraste»-sfääri selle pahede pärast, kuid ei näinud nende pahede põhjust — kogu «härraste» elu parasiitlikku olemust.

Teiseks arvas Tolstoi, et aadliseltskonnal võib-olla õnnestub veel leida isendas, ilma rahvale lähenemiseta, kõlbelise enesetäiendamise allikaid ja koos sellega ka võimeid elu poolt ülestõstetud ühiskonna ümberkorraldamise probleemide lahendamiseks. Tunnustades ühiskondlike ümberkujunduste vajalikkust ja paratamatust, «härraste» elu paljude külgede muutmise paratamatust, ei loobunud Tolstoi oma loomingu algperioodil veel usust sellesse, et aadliringidel enestel on olemas potentsiaalseid võimalusi nende ümberkujunduste teostamiseks. Kuid Tolstoi arvates oleks aadel võinud nende keeruliste ajalooliste ülesannete lahendamisega hakkama saada ainult tingimusel, et ta võidab ära oma pahed, tingimusel, et ta t õ e s t a b oma võimet lakkamatuks moraalseks kasvuks.

Nii tekkis Tolstoi varajases loomingu ühelt poolt kriitiline suhtumine tema aja ühiskondliku elu vormidesse, teiselt poolt kurja juurte, kurja sügavuse ja kurjast võitusaamise teede mittemõistmine. Eitades «härraste» oleviku paljusid külgi, ei eitanud Tolstoi veel võimalust «härrade» olemasolemiseks, vaid arvas, et peatumatu kõlbelise enesetäiendamise eeldusel võib just nimelt aadel kujuneda ühiskonna juhtivaks jõuks.

Tolstoi kunstilise meetodi iseärasused tekkisid vahetult tema ühiskondliku asendi olemusest. Tolstoil oli vaja võtta kriitika alla «härrade» keskkonna inimesi nende oleviku eest ja samal ajal, analüüsides inimeste iseloomude keerulisust, selgitada nende tulevikuväljavaateid, nende võimalusi vaimseks tõusuks. Sellega sidus Tolstoi sel ajal oma kujutlusi tuleviku ühiskonnast ja ühiskonna arenemisteedest. Inimeste kujutamine nende hingede «dialektika» kaudu (Tolstoi loomingu iseärasus, mida noore Tolstoi juures märkis ära juba Tšernõševski) oli Tolstoi jaoks kõige käepärasem viis ühiskondliku elu tähtsaimate probleemide kohta käivate küsimuste ülestõstmiseks ja lahendamiseks, nii nagu tema neid mõistis. Juba Tolstoi esimeste teoste sügav kunstiline novaatorlus oli põhjustatud otsustavate sündmuste valmimisest Venemaa elus, selle valmimise mõistmisest ja mõtestamisest (kuigi väga omapärasest ja sügavalt vastuolulisest) Tolstoi poolt.

⁷ L. Tolstoi, Juubeliväljaanne, 47. k., lk. 31.

Tolstoi «hinge dialektika» toetus vene tegelikkuse ajaloolisele pinnale ja Tolstoi maailmavaate iseärasustele. Seepärast erines see põhimõtteliselt Tolstoi eelkäijate kirjanike psühholoogilise analüüsi meetoditest ja vormidest.

Nii näiteks Sterne, kuigi ta kujutas karaktereid nende vastuolulisuses, nende eri külgede kokkupõrgete kaudu, ei näidanud selle juures karakterite komplitseeritust nende ajalises arengus, ei sidunud karakteri kujutamise ja vastuolude probleemi ühiskonna elu ajaloolise arengu põhiliste küsimuste lahendamisega.

Suur prantsuse kirjanik Stendhal, kes samuti kujutas oma peategelaste iseloomusid nende vastuolulisuses ja keerulisuses, tuletades nende iseloomude põhilisi jooni ühiskondlike olude olemusest, ei sidunud siiski oma kangelaste «hinge dialektikat» ennast kogu ühiskondliku elu käiguga. Oma ajajärgu põhilisi ühiskondlikke probleeme ei lahendanud Stendhal oma kangelaste «hinge dialektika» kujutamise kaudu.

Nimelt Tolstoi juures, tänu vene elu iseärasustele ja Tolstoi omapärasele lähenemisele sellele elule, sai karakterite kujutamine kogu nende seesmises keerukuses ja vastuoludes, nende hingede «dialektikas» esmakordselt maailma kirjanduse ajaloo kõige tähtsamate ühiskondliku elu probleemide püstitamise ja lahendamise kunstiliseks printsübiks.

60-ndail aastail algas Venemaal vabastusliikumise teine periood. 60-ndate aastate algul läbis Venemaa revolutsioonilise situatsiooni, elas üle tunduva demokraatliku tõusu, rahvamasside aktiivsuse tõusu.

Just sel ajal, nende aastate sündmuste vahetul mõjul jõudis Tolstoi järeldusele rahva otsustavast osast ajaloos ja elus. Tolstoi poolt 60-ndate aastate algul kavatsetud ja alustatud romaani «Dekabristid» kangelane, väljasaatmiselt tagasi saabunud aadlik-dekabrist Pjotr Ivanovitš Labazov lausub ilmselt Tolstoi mõtet väljendades otseselt: «Mina aga pean ütleva, et rahvas huvitab ja huvitas mind kõige rohkem. Mina olen arvamisel, et Venemaa jõud ei ole mitte meis (s. t. aadlikes — J. B.), vaid rahvas.»⁸

Tolstoi poolt alustatud romaan dekabristide liikumisest, s. t. üksikute inimeste liikumisest, kuigi rahva nimel, kuid ilma rahvata, muutus 60-ndate aastate jooksul pikkamööda grandioosseks raamatuks rahva jõust, selle rahva jõust, kes purustas Napoleoni sissetungijad ja päästis Venemaa. «Sõja ja rahu» loomise protsessis muutus raamatu peategelaseks rahvas, rohkem kui ainult selles mõttes, et Tolstoi näitas romaani lehekülgedel Napoleoni vastu sõdivaid vene talupoegi, hüiglasuurt rahvamassi, et ta tõi romaani palju üksikuid episoodilisi kujusid rahva hulgast ja andis vene sõjamehe kollektiivse kujud.⁹

Sedamööda kuidas Tolstoi töötas «Sõja ja rahu» kallal, muutus Tolstoile rahvalähedus, rahva elu mõistmine, rahva iseloomu mõistmine põhiliseks kriteeriumiks kõikide romaani tegelaste, nii väljamõeldute kui ka ajalooliste hindamisel. «Sõja ja rahu» kõikide väljamõeldud tegelaste hulgas saab Tolstoi kõrgeima positiivse hinnangu osaliseks Pierre Bezuhhov. Just nimelt teda juhib Tolstoi läbi kõikide sõja ja rahu kõige keerulisemate sündmuste ja katsumuste, just nimelt tema jätab Tolstoi elusse ning õnnistab abiellu Nataša Rostovaga.

⁸ L. Tolstoi, Juubeliväljaanne, 17. k., lk. 30.

⁹ Vt. selle üle üksikasjalisemalt A. A. Saburovi artikkel «Vene sõdalase kujud «Sõjas ja rahu»», raamatus «Lev Nikolajevitš Tolstoi. Artiklite ja materjalide kogu», NSVL Teaduste Akadeemia väljaanne, Moskva 1951.

Tema, ja mitte vürst Andrei Bolkonski või kellegi teise. Seesugune Pierre'ile antud hinnang on seotud Tolstoil sellega, et Pierre mõistis rahva hinge, rahva iseloomu olemust (nii nagu seda Tolstoi tookord kujutles) ja jõudis rahvale lähedale. Rahvaläheduse alusel hindab Tolstoi ka kõiki teisi oma tegelasi, paljastades tingimata kõiki neid, kes on rahvale võõrad, ja hinnates teisi suuremal või vähemal määral positiivselt, sõltuvalt sellest, kui lähedal nad seisavad rahvale ja rahva elule.

Just eelkõige Kutuzovi läheduses «rahva arvamisele», selles, et maatütarlaps Malaša teda heaks kiidab, näeb Tolstoi selle allikat, mis tõstab Kutuzovi kui väejuhi ja riigitegelase kõrgemale Napoleonist, kes esindab Tolstoil kodanlik-individualistliku teadvuse ja riikliku tegevuse tüüpi.

60-ndail aastail jõudis Tolstoi arusaamisele, et otsustav ja määrav osa ajaloos on rahval. Kuid Tolstoi tegi siit siiski veel ka selle järelduse, et kõikide ühiskonnasfääride inimestel on vajalik otsida rahva elu mõistmist, rahvale lähenemist, rahva maailmavaate mõnesuguste külgede omaksvõtmist. Tolstoi arvas, et lähenemine rahvale on igale inimesele «härraste» ringkondadest mitte ainult hädasti vajalik, vaid et see on ka põhimõtteliselt võimalik, kuigi vaevarikast teed mööda, pärast keerulisi, pikki ja pingutavaid otsinguid, et see on võimalik, ilma et inimene tarvitseks ennast lahti ütelda «härraste» leerist. Jätkaes elamist oma endises sotsiaalses keskkonnas, muutmata oma eluviisi, kokku sulamata rahvaga, saavutab Pierre oma teekonna lõpul romaanis Tolstoi järgi vajaliku moraalse arenemise taseme, mis võimaldab temal õieti lahendada kõige tähtsamaid elu probleeme, mis võimaldab tal elada õiglaselt ja ausalt. Igati rõhutades «Sõjas ja rahu» rahvamasside otsustavat osa 1812. aasta Isamaasõjas, ei olnud Tolstoile siiski võõrad kujutlused sellestki, et 1812. a. sündmused oleksid nagu näidanud, nagu oleks võimalik ühendada kõiki seisusi ühise eesmärgi saavutamise jaoks, et aadlil oleks nagu võimalik täita ühiskonna elus erilist osa, kui ta tunnetab rahva «peamist jõudu» ja kui ta võtab omaks mõningaid jooni rahva suhtumisest tegelikkusesse. Mitte juhuslikult ei arva Nataša Rostova, kuulates köstri palvelugemist kirikus ajal, mil levivad ärevad kuuldu- sed sõja käigu kohta: «Kogu kogudusega, kõik koos ilma seisuse vaheta, ilma vaenuta, vaid vennalikus armastuses — palugem.»¹⁰ Ja «Sõja ja rahu» lehekülgedel otsime asjata «härraste» seisuse, nimelt kui seisuse huvide ja rahva huvide põhilist vastandamist. «Sõjas ja rahu» paljastatakse üksnes mõningaid rahvast kaugel seisvaid «härraste» maailma sfääre, kuid veel mitte selle ühiskondliku korra aluseid, kus on võimalik mingi säärase elu olemasolu, mis erineb rahva töökast elust.

60-ndate aastate demokraatliku tõusu mõjul tunnustades, et rahvas on «peamine jõud», ei jõudnud Tolstoi 60. aastatel ometi veel selleni, et asuda eitama kõike, mis pole töötav rahvas, see töötav rahvas, kes Tolstoi arvates omas teadmist millestki eluks paratamatult vajalikust.

70-ndate aastate jooksul sammus Venemaa peatumatult nuele ühiskondlikule tõusule. «... maaks, mida on vaja kõige tähelepanelikumalt jälgida, jääb Venemaa...» märkis 1875. aastal Engels. «Paistab päris kindlasti, et sel korral läheb tants lahti kõigepealt Venemaal»¹¹.

¹⁰ L. Tolstoi, Juubeliväljaanne, 11. k., lk. 73.

¹¹ K. Marx ja F. Engels, Valitud kirjad, Gospolitizdat 1947, lk. 304.

Tolstoi nägi 70-ndail aastail, et «pea peale pöördunud» pärisorjuslike suhete asemel hakkasid kujunema uued, kodanlikud suhted, millede vaenulikkuses inimesele Tolstoi ei kahelnud, kuid millede tekkimise paratamatust Venemaal Tolstoi eitas. Aga ühtlasi nägi Tolstoi, et aadli enamus oli kohanemas uue majandusliku ja sotsiaalse korraga, oli omandamas elu kodanlikke norme ning põhimõtteid.

«Anna Kareninas» näitas Tolstoi, kuidas hakkasid töötama «uuel tegevuspõllul», aktsiaseltsides ja agentuurides, «Rjuriku järglased» — vürstid Oblonskid, kuidas aadlikud hakkasid arendama oma mõisades «agronoomilist töödust», kuidas kodanliku «isikuvabaduse» loosungi varjus õitses kõlvatus ja laostumine aadliperekondades. Tolstoi veendus ikka enam ja enam selles, et aadli kui seisuse tee ja rahva tee lähevad lahku. «Härraste» ringkond ei liikunud rahvaga lähenemise teed, vaid rahva uue orjastamise, uute ekspluatatsioonivormide õppimise teed. «Anna Karenina» kangelasel Levinil tuli selleks, et leida teed vastastikuse arusaamise juurde rahvaga, otsida juba mingisuguseid erilisi viise oma mõisade majapidamises, eralduda oma sisemaailmas teda ümbritsevast aadlingkondade elust, muutuda kogu sellele ringkonnale teataval määral võõraks. Ja Levin tundis alatasa, et «tema huvid olid neile (talupoegadele — J. B.) mitte ainult võõrad ja arusaamatud, vaid fataalsel viisil ka vastukäivad nende kõige õiglasematelegi huvidele»¹². Anna aga ei suutnudki oma seltskonnaringi piirides leida võimalusi oma tõeliselt inimlike vajaduste realiseerimiseks, ei suutnud leida inimestevaheliste suhete norme, mis poleks olnud rajatud valele ning pettusele, vaid austusele ja usaldusele inimese vastu, inimese hingeliste vajaduste mõistmisele ning austamisele.

Kuid ka Levin lõpetab Tolstoil alles sellega, et leiab siiski võimaluse, jäädes oma sotsiaalselt seisundilt isandaks, mõista rahvast ja hakata elama «õiglaselt», Anna eluloosse aga mahutab Tolstoi kangelase hukkamõistmise selle eest, et tema teed tõeliselt inimlike inimestevaheliste suhtumisnormide otsimiseks olid väärad; Tolstoi kinnitas, et Anna hädad ei seisnud ainult teda ümbritseva keskkonna, tema aja seltskonna elu põhimõtetes, vaid ka selle tee ekslikkuses, mille Anna oli valinud vale ning pettuse äravõitmiseks. «Anna Karenina» loomise ajajärgul ei pidanud Tolstoi veel võimatuks kuulumist «härraste» ringkonda ja ühtlasi kinnipidamist tõeliselt moraalsetest normidest ning kujutlustest.

Samal ajal «kogu «Anna Kareninat»... läbivad piinavad elu mõtte otsingud, kogu see raamat ja peaaegu kõik tema tegelased on täis rahutust, mida «Sõjas ja rahus» võis mõnede tegelaste juures ainult aimata...» kirjutas ajaleht «Naš Putj» artiklis «Lev Nikolajevitš Tolstoi» samas 1910. aasta 7. numbris, kus ilmus V. I. Lenini artikkel «Tolstoi ja kaasaegne tööliikumine».

«Anna Karenina» oli viimane Lev Tolstoi teos, mis oli kirjutatud veel usus «härraste» maailma kuuluvate inimeste kõlbelse ümbersünni võimalusse ka ilma lõpliku ja täieliku lahkulöömiseta sellest maailmast, ilma niisuguse ühiskonnakorra enda kõrvaldamiseta, milles «härrased» võisid eksisteerida kui eri elusfäär. Kuid juba «Anna Karenina» väljendas Tolstoi sügavat kahtlust ühiskonna ümberkorraldamise niisuguse tee võimalikkuses.

Vastuolude kasvamine Venemaa elus, asjaolu, et aadel ei olnud võimeline ja

¹² L. Tolstoi, Juubeliväljaanne, 18. k., lk. 340.

ei tahtnud otsida teid ja abinõusid nende vastuolude lahendamiseks, viis Tolstoid üha sagedamini mõttele, et ekspluataatorliku ühiskonnasüsteemi alused ise on põhiliselt kõlbmatud.

9. augustil 1877, Vene-Türgi sõja ajal, kirjutas Tolstoi N. N. Strahhovile: «Niihästi heas kui ka halvast meeleolust matavad mõtted sõja üle minus kinni kõik. Mitte sõda ise, vaid küsimus meie küündimatusest, mis nagu peaks nüüd kohe lahenema ja selle küündimatuse põhjustest, mis muutuvad mulle üha selgemaks... Mulle paistab, et me seisame suure pöörde lävel.»¹³

Nähes rahva õnnetut elu ja samal ajal aadli rõhuva enamuse iseteadvust ning enesega rahulolu, aadli enamuse täielikku rahulolemist olemasolevaga, kirjutas Tolstoi 25. märtsil 1878. aastal A. A. Fetile, et valitsevate ringide esindajad on «rumalad» ja et «hoolimata puhtaist riideist nad laskuvad loomade tasemele», ja et see on temale, Tolstoile, «hirmus raske»¹⁴.

Sel ajal äratas Tolstoi intensiivset tähelepanu narodovoletsite tegevus. Ta sidus neid üldise olukorraga Venemaal, nägi neis mingisuguste vene elus toimivate tähtsate protsesside väljendust. Pole juhuslik, et juba mõni päev pärast seda, kui vannutatud meeste kohus tegi Veera Zassulitsi kohta õigeksmõistva otsuse, kirjutas Tolstoi (6. aprillil 1878) N. N. Strahhovile, et Zassulitsi protsess «pole naljaasi. See mõttetud, hullus pole inimesi haaranud kogemata. Need on esimesed liikmed reast, mida meie veel ei tunne; kuid see asi on tähtis... see sarnaneb revolutsiooni ennetega»¹⁵. Pärast 1881. aasta 1. märtsi sündmust kirjutas Tolstoi Aleksander III-le, pöördudes tema poole palvega tsaari tapjaid mitte hukata, ja tundis sügavat meelepaha, kui Pobedonostsev keeldus tema kirja keisrile esitamast. Hiljem, kirjas P. I. Birjukovile 1906. aasta 3. märtsil, meenutas Tolstoi oma tundmusi pärast 1. märtsi sündmusi: «Sellest, kuidas minule mõjus 1. märts, ei või ütelda midagi kindlat, erilist. Kuid kohus tapjate üle ja ettevalmistused hukkamiseks jätsid mulle mulje, mis oli üheks tugevamaks muljeks minu elus.»¹⁶ Reaktsiooni märatsemise ajal 1881. aasta juuni algul kirjutas Tolstoi N. N. Strahhovile, kes võttis osa klaperjahist narodovoletsitele: «Inimene on alati hea, ja kui ta teeb halba, siis on tarvis otsida kurja allikat neis kiusatustes, mis teda kurja teele on tõmmanud, mitte aga halbades omadustes nagu uhkus või harimatus. Ja selleks et ära näidata kiusatusi, mis revolutsionääre tapmisele kihutasid, pole vaja minna kaugele. Täidetud Siber, türmid, sõjad, võllad, rahva vaesus, võimude irvitamine rahva üle, ahnus ja julmus — need pole ettekäänded, vaid kiusatuse tõeline allikas.»¹⁷

Revolutsiooniline võitlus oli Tolstoile vastuvõtmatu, seda ta ei pooldanud, seda ei pidanud ta päästevahendiks õnnetust tegelikkusest, mis oli ennast tema ees avanud. Kuid ta nägi, et 70-ndate aastate revolutsiooniline liikumine ei olnud pinnatu ses mõttes, nagu oleksid puudunud põhjused, mis seda tekitasid, ja ta sidus neid põhjusi üldise olukorraga Venemaal. Jälgides Venemaa elu arenemist ja liikumist 70-ndate aastate jooksul, jõudis Tolstoi järeldusele,

¹³ «Literaturnoje nasledstvo», 37.—38. k., NSVL TA väljaanne, Moskva 1939, lk. 176.

¹⁴ «Petšatj i Revoljutsija» 1927, nr. 6, lk. 57.

¹⁵ L. N. Tolstoi kirjavahetus N. N. Strahhoviga, St.-Peterburg 1914, lk. 159.

¹⁶ P. I. Birjukov, L. N. Tolstoi elulugu, II k., GIZ 1923, lk. 171.

¹⁷ L. Tolstoi, Juubeliväljaanne, 63. k., lk. 68.

et isevalitsus ja õigeusk kui olemasoleva korra alus on ebainimlik ning kõlbmatu ja et muutused on paratamatud.

Oma mõtte selle kohta avaldas Tolstoi lõplikul kujul kirjas N. N. Strahhovile 28. maist 1881. Selles kirjas ütles Tolstoi: «... isevalitsus... pole muud midagi kui teatav vorm, täiesti väline, milles vene rahvas on lühikest aega tegelekult elanud. Kuid mil viisil võiks vorm, pealegi halb vorm, pealegi vorm, mis ilmselt on paljastanud oma kõlbmatuse, olla ideaaliks — seda on tarvis küsida temalt (Aksakovilt, kes jutlustas isevalitsuse ja õigeusu kõigutamast — J. B.). Mil viisil võiks väliselt religioosne kreeka-vene-jossifljaani usutunnistuse dogmade vorm, pealegi väga halb vorm, olla ideaaliks — rahvale? ... See on ju nii rumal, et piinlik on vastu vaielda.»¹⁸ Samal 1881. aastal kirjutab Tolstoi oma päevikusse: «Majanduslikust revolutsioonist ei maksa rääkida, et ta võib tulla. Ta ei saa tulemata jääda. Imelik, et teda veel ei ole.»¹⁹ 1882. aastal kirjutab Tolstoi kirjas Strahhovile: «Seni on selgunud, et inimeste orjus ja ebavõrdsus on jõledus, ja inimkond on neist vabanenud, ja nüüd hakkab selguma, et riiklus, sõjad, kohtud ja omand on jõledused, ja inimkond aina töötab, et vabaneda neist pettustest.»²⁰

Lükudes vene elu sündmuste mõjul isevalitsuse ja õigeusu eitamise poole, selle mõistmise poole, et kõlbmatu oli kogu elukorraldus, mis oli rajatud masside nälgjale ja laostumisele, mis kutsus paratamatult esile rahutust ning võitlust ja saatis surma neid, kes soovisid rahvast aidata, kes tahtsid, kuigi Tolstoi arvates ekslikul teel, rahva olukorda kergendada, ei saanud Tolstoi paratamatult teisiti, kui pidi jõudma täieliku lahtiuitlemiseni oma klassist, kes oli jäänud olemasoleva korra toeks, pidi paratamatult ja lõplikult üle minema uutele klassipositsioonidele.

1880. aasta septembris kõneles Tolstoi kirjas Strahhovile, et ta ei mõista «nende inimeste elu Moskvas, kes ise oma elu ei mõista», kuid et «enamiku maameeste, palverändurite ja veel mõnede inimeste elu, kes ise oma elu mõistavad», ta mõistab ja armastab «hirmsasti»²¹.

11. juunil 1881. aastal kirjutab Tolstoi naisele teelt Optina kloostrisse, kui tähtis on «elust arusaamiseks» käia läbi «suure, tõelise maailmaga, ja mitte sellega, mille me ise endale oleme ehitanud ja millest me ei saa välja ka siis, kui sõidaksime läbi kogu maailma»²².

Niiviisi kaotas «häraste» elu Tolstoile igasuguse mõtte, igasuguse olemasolu õigustuse. Tolstoi oli omandamas uut vaadet elule, ta hakkas vaatama tegelekusele patriarhaalse talupoja silmadega, tema loomingus tekkisid uued ideelised ja kunstilised iseärasused. Teise revolutsioonilise situatsiooni tingimustes Venemaal 70-ndate aastate lõpul ja 80-ndate aastate algul jõudis lõpule Tolstoi üleminek laiade talurahva-hulkade positsioonidele.

«Sünnilt ja kasvatuselt kuulus Tolstoi Venemaa kõrgemasse mõisnike-aristokraatiasse, — ta katkestas sidemed kõigi selle keskkonna harjunud vaadetega ja tormas oma viimastes teostes kirgliku kriitikaga kogu tänapäeva riikliku,

¹⁸ L. Tolstoi, Juubeliväljaanne, 63. k., lk. 64.

¹⁹ Sealsamas, 49. k., lk. 50.

²⁰ Sealsamas, 63. k., lk. 95.

²¹ Sealsamas, 6. k., lk. 24.

²² Krahy L. N. Tolstoi kirjad naisele. 1862.—1910. a., 2. väljaanne, Moskva 1915, lk. 132.

kirikliku, ühiskondliku ja majandusliku korra kallale, mis on rajatud rahvahulkade orjastamisele, nende viletsusele, talupoegade ja üldse väikeomanike laostamisele, vägivaldale ja silmakirjatsemisele, millest kogu tänapäeva elu ülalt alla on läbi imunud.» (Lenin.)²³

Tolstoi viimastes teostes on kogu ühiskonna elu avanenud uues aspektis, uue vaatenurga all. Talurahva positsioonidelt näitas Tolstoi, et ekspuataatorliku ühiskonnakorral alused ise on rahvale vaenulikud ja võltsid.

80-ndail aastail tegi Tolstoi ümber ja avaldas 1885. aastal jutu «Holstomer», mille ta oli kirjutanud juba 1863. aastal. Jutu tekst, nagu see oli kirjutatud 1863. aastal, kõneleb Tolstoi püüetest analüüsida Holstomeri elamuste psühholoogilist olemust, ära märkida seda, et Holstomer ei mõista inimliku elu mõningaid jooni, mis ka Tolstoile endale paistsid «kummalistena». Esialgse kavatsuse järgi, mis Tolstoil oli 60-ndail aastail, polnud «Holstomeri» ideeliseks sisuks paljastamine, see ei moodustanud jutu alust.

«Holstomeri» lõplikus tekstis teenib see, kuidas hobune tajub inimeste elu, Tolstoil igasuguse ekspuataatorliku korra peamise majandusliku printsiibi — eraomandi — kõlvatuse ja valelikkuse paljastamise eesmärgi, eraomandi printsiibi just nimelt kui ühiskonna elu printsiibi paljastamise eesmärgi. «... ma ei suutnud kuidagi viisi mõista,» ütleb Holstomer, «mida see tähendas, et mind nimetati inimese omandiks. Sõnad: minu hobune, mis käisid minu kui elava hobuse kohta, paistsid mulle niisama kummalistena nagu sõnad: minu maa, minu õhk, minu vesi.

Kuid need sõnad avaldasid mulle hiiglasuurt mõju. Ma mõtlesin lakkamatult nende üle järele, ja alles pärast väga mitmekesist suhtlemist inimestega mõistsin ma lõpuks tähendust, mida omistasid inimesed nendele kummalistele sõnadele.»²⁴

Niiviisi Tolstoi ise «mõistis lõpuks», et ühiskondliku kurja ja ühiskondliku ebaõigluse allikaks pole mitte «härraste» sfääri kuuluvate inimeste moraalne küündimatus, vaid ekspuataatorliku ühiskonna alused ise. Ja õpetlik on see, et just 80-ndail aastail omistab Tolstoi oma Holstomerile «maamehe esmasünnioiguse», teeb temast «Maamehe, Armsama I-se ja Eide» poja. Oma uut tege-
likkuse käsitust ja hinnangut tunnetas Tolstoi ise kui talurahva vaatekohta ja talurahva hinnangut.

Põhjalik ning otsustav muutus Tolstoi ühiskondlikes vaadetes andis ennast tunda mitte ainult selles ja isegi mitte niivõrd selles, et ta hakkas tunduvalt rohkem ja sügavamini kui varem kujutama rahva elu. Elu kõik tahud said Tolstoil pärast «murrangut» tema maailmavaates uue valgustuse. Igal pool hakkas Tolstoi nägema sügavamaid juuri kui varem.

1886. aastal kirjutas Tolstoi jutustuse «Ivan Iljitši surm». Tolstoi esitab selles jutustuses kõige tavalisema, kõige keskmisema «härraste» maailma kuuluva inimese eluloo, meelega andes talle laialt levinud nime. Ivan Iljitš pole roimar ega kurjategija. Tal pole mingisuguseid erilisi pahesid ega isegi puudusi. Ta on lihtsalt tavaline inimene «härraste» ringkonnast. «Ivan Iljitši elulugu,» ütleb Tolstoi, «oli kõige lihtsam, kõige tavalisem ja kõige kohutavam.»²⁵ Tolstoi selleaegselt vaatekohalt ei sünnitanud seda «kohu-

²³ V. I. Lenin, Teosed, 16. k., Tallinn 1953, lk. 304.

²⁴ L. Tolstoi, Juubeliväljaanne, 26. k., lk. 19—20.

²⁵ Sealsamas, 26. k., lk. 68.

tavat» mitte ühe või teise «härraste» ringkonda kuuluva inimese moraalne kõlbatus, vaid ümbritseva elu alused ise. Mida tavalisem ning igapäevasem Ivan Iljitš oli, seda tavalisem ning loomulikum oli tema ajal ja tema ühiskonnas tema olemasolu ja seda kohutavam oli kogu selle ühiskonna elu ning alused.

Ivan Iljitš arvas ise (ja sedasama arvasid ka kõik tema ümber), et ta on elanud kõige õnnelikumat ja normaalsemat elu. Nii püüdis elada ja nii elas kogu «härraste» maailm. Kuid surma palge ees tunnetas Ivan Iljitš, et selles tavalises ning «eeskujulikus» elus kõik oli olnud võlts: tegevus ametialal, perekond, suhted sõpradega, ja et elades seda elu ta järk-järgult kaotas kõik inimliku oma hinges. Lootusetult haigeks jäänuna näeb Ivan Iljitš, et «härraste» eluprintsiibid teevad inimesed üksteisele võõraks ja sügavalt ükskõikseks kõige selle vastu, mis elus peaks olema kõige tähtsam. Ja Ivan Iljitš hakkab mõistma, et kõik, mida ta näeb, pole mitte normist kõrvalekaldumine, pole mitte juhus, vaid on elu seaduseks niisuguses ühiskonnakorras, kus eksisteerib kõige suurem vale — kus ühiskond on jagunenud töödtegevaks massiks ja ilma tööta elavateks, teiste töö arvel elavateks «härradeks».

Mõistnud oma elutee valet ning võltsi, seda eitades ja hukka mõistes leiab Ivan Iljitš oma maailmakäsitusele lähedase inimese talupoeg Gerassimis. Tolstoi on Ivan Iljitši kodakondsed saatnud teatrisse ja Ivan Iljitš kutsub Gerassimi enda juurde. Ta ütleb enda lahti «härraste» elu põhimõtteist ja püüab omandada teistsuguseid vaateid elule.

Tolstoi märkis ära, et talurahva sügav moraalne üleolek «härrastest» on tingitud talurahva elu töökast olemusest. See pole juhuslik, et tööprotsessis oma «Holstomeri» kallal tegi Tolstoi oma Holstomeri päritolult «maameheks» ja tegi nimelt temale ülesandeks väljendada oma sügavat rahulolematust ühiskonna majandusliku korraldusega. Pole juhuslik, et oma elutee valet tunneta des kutsus Ivan Iljitš enda juurde just Gerassimi.

Kuid samal ajal nägi Tolstoi ka seda kõlbeliselt laostavat mõju, mida avaldas kehtiv ühiskondlik kord talurahvale. «Pimeduse võimuses» näitab ta, kuidas «härraste» kombed, «härraste» ellusuhtumine avaldab oma mõju ka talurahvale. Talurahva hulka kuuluvad tegelased «Pimeduse võimuses», kes teevad halbu tegusid, pole hoopiski mitte kurjategijad. Tolstoi ise rõhutab seda oma märkustes näidendi «Pimeduse võimuses» lavastuse puhul Moskva Väikeses Teatris, kui ta ütleb: «Matrjonat pole sugugi vaja mängida kurjategijana, mingi lady Macbethina, nagu paljud arvavad; see on tavaline vanaeit, tark inimene, kes omamoodi soovib oma pojale head. Tema teod pole mitte mõnesuguste tema iseloomule omaste kuritegelike kalduvuste tulemuseks. Ta arvab siiralt, et kõik, mis hõlpsalt ja teistele inimestele märkamatuult aitab elus paremale järjele pääseda, on võimalik ja lubatav. Tumedaid tegusid teevad tema arvates kõik, ilma selleta oleks elu võimatu...»²⁶ Kogu elu «tume» korraldus tõukas Tolstoi arvates ka talupoega aututele ning ebaõiglastele tegudele.

Sel kombel tõi Tolstoi päevavalgele neid sügavalt negatiivseid tagajärgi, mis tulenevad ekspluataatorlikust ühiskonnakorras niihästi ekspluateerijate kui ka ekspluateeritavate elulaadile ja maailmavaatele, ilma et ta ometi oleks tähele panemata jätnud põhimõttelist erinevust kummagi klassi moraalses tasemes. Seda-

²⁶ Vt. L. Gurevitši artiklist «L. Tolstoi õpetused kunsti kohta» — «Russkaja Mõsl» 1911, nr. 4, II osa, lk. 152.

viisi võttis Tolstoi kriitika ja paljastamise alla kogu ühiskondliku elu süsteemi.

Kuid Tolstoi, kes seisis, nagu ütles Lenin, «patriarhaalse, naiivse talupoja» vaatekohal, ei teadnud, mis oli temale nii silmanähtavaks saanud kurja algpõhjuseks.

Kogu selle pildi ekspluataatorliku ühiskondliku korra kõlbmatusest, mille ta oli avanud, taandas Tolstoi olemise «põhialustele» — ühiskonna poolt vastu võetud vaadete, arusaamade ning kujutluste süsteemile, mis Tolstoi arvates oleks nagu igakülgsest pidanud määrama kogu ühiskonna elu, kõigi klasside ja ka üksikute inimeste asendi elus. Kurja väljajuurimise vajalikuks ja piisavaks tingimuseks pidas Tolstoi seda, et kõik ühiskonda kuuluvad inimesed, et iga inimene omandaks «tõelise» arusaamise maailmast, «tõelised» vaated elule. Selles nägi Tolstoi teed, mida mööda minnes saab ületada inimeste ebavõrdsuse igas mõttes. Kuid pärast «murrangut» oma maailmavaates sai Tolstoi aru ja näitas, et «härraste» maailma kuuluvate inimeste jõudmine «tõelisele» maailmamõistmisele on võimalik ainult sel eeldusel, et nad eelkõige täielikult ütleavad ennast lahti oma klassist ja liituvad rahva vaatekohtadega.

Kui Ivan Iljitš enda oma kodakondsetest vabaks tegi ja Gerassimi enda juurde kutsus, siis polnud ta veel jõudnud elu olemuse mõistmisele tolstoilikus mõttes. Kuid ta oli juba lahti ütelnud «härraste» elukäsitusest, ta juba tundis oma lähedust rahvale, ja see lähendab teda tõele, nagu mõistis seda Tolstoi.

Tolstoi väljendas patriarhaalse talurahva meeolusid. Kuid talurahvas tervikuna polnud ainult patriarhaalne. Talurahva hulgas andsid ennast tunda ühelt poolt ekspluataatorlike ühiskondlike süsteemide kõlbeliselt laostavad mõjud ja teiselt poolt uued meeolud, mis kuulutasid talurahva tulevikku. See pärast arvas Tolstoi, et rahva vaatekoht üksi ei suuda veel anda täit «tõde». See on võrreldamatult lähemal «tõele» kui «härraste» elu ja vaated. «Härraste» ringi kuuluval inimesel on vaja teel «tõe» juurde teha läbi lahtiütlemine oma ringkonnast, sulada ühte rahvaga, ja siis alles seisab tal ees lõpliku «tõe» teada saamine jumala enda käest. Kõige täielikum ja juba kaheldamatu elu mõistmine saabub Ivan Iljitšile alles pärast seda, kui ta Gerassimi on enda juurde kutsunud, tema elu viimsetel silmapilkudel, äkilise «kirkastumise» kujul. «Kirkastuda» tuleb ka Nikital «Pimeduse võimusest», kuigi temale, talupojale, on tee «tõele» lühem kui «isand» Ivan Iljitšil: temal ei tule enne läbi teha lahtiütlemist «härraste» eluviisist ja mõtteist rahvaga ühtesulamise kaudu.

Täiel määral on aga Tolstoi järgi «tõe» saavutanud ning elab õiglaselt patriarhaalne talupoeg Akim, kes seisab kõrval kõigest, mis toimub ühiskonnas. Tema eitab kogu olemasolevat ühiskondlikku elu kui kurja, ja samal ajal kehistab oma käitumisega «kurjast» võitu saamist kurjale vägivallaga «mitte-vastupanemise» teel.

Kuid näidata, kuidas võiks «mitte-vastupanemise» teel kurjast tegelikult võitu saada, kuidas «kirkastus» lahendab kõik elu vastuolud, seda Tolstoi ei suutnud. Tolstoi ei saanud Ivan Iljitši pärast tema «kirkastumist» ellu jätta ega jätkata «Pimeduse võimuses» tegevust pärast Nikita «silmade lahtiminemist», kuna elu reaalne käik oli vastuolus patriarhaal-talupoeglike kujutlustega elu väljavaadetest. Probleemid, mida Tolstoi oma viimastes teostes üles tõstis, ei

võinud leida tõelist lahendamist tema poolt. Ja iga teost, mis Tolstoi kirjutas pärast «murrangut», iseloomustab sügav sisemine vastuolulisus: ühelt poolt on neis jõulist ning siirast olemasoleva paljastamist, ja teiselt poolt on neis jutlustatavad teed kurjast võitu saamiseks ning vastuolude ületamiseks kõlbmatud.

See sügav sisemine vastuolulisus on võrdsel määral omane niihästi Tolstoi filosoofilis-publitsistlikele kui ka ilukirjanduslikele teostele, kuna niihästi ühed kui ka teised väljendavad tema patriarhaal-talupoeglikku maailmavaadet, tema patriarhaal-talupoeglikke seisukohti, mis on täis seesmisi vastuolusid juba oma olemuselt.

«Ühelt poolt,» ütles Lenin patriarhaal-talupoegliku ellusuhtumise kohta, «kuhjasid sajandid pärisorjuslikku iket ja aastakümned reformijärgset forsseeritud laostamist terved mäed vihkamist, viha ja meeleheitlikku otsustavust.»²⁷ «Teiselt poolt suhtus ühisele uute vormide poole püüdlev talurahvas väga ebatraditsiooniliselt, patriarhaalselt, kohtlaselt sellesse... missuguse võitlusega tuleb endale kätte võita vabadus, missugused juhid võivad tal olla selles võitluses, kuidas suhtub talurahvarevolutsiooni huvidesse kodanlus ja kodanlik intelligents, miks on mõisnike maavalduse kaotamiseks vajalik tsaarivõimu vägivaldne kukutamine.»²⁸

Asunud 70-ndate aastate lõpul ja 80-ndate aastate algul patriarhaal-talupoeglikele seisukohtadele, jäi Tolstoi neile truuks kuni oma elu ja koos sellega ka loomingulise teekonna lõpuni. Kuid 90-ndail aastail algas Venemaa elus uus ajalooline etapp, mida Lenin nimetas «tormiks... masside eneste liikumiseks». 90-ndaist aastaist peale astus Venemaa oma revolutsioonilise vabastusliikumise kolmandasse perioodi. Taluraha mass tundis sel ajal oma aktiivsuse tõusu. Ja Tolstoi, säilitades oma juba omandatud seisukoha, tegi samal ajal siiski teatava sammu edasi.

See Tolstoi edasine samm seisis selles, et kui ta 80-ndail aastail paljastas niisuguse ühiskondliku korra põhilist õiglusetust ja kõlbmatust, milles on võimalik eksisteerida tervel inimeste klassil, kes elab parasiidielu, elab paljumiljonilise rahva töövaeva arvel, siis 90-ndail aastail läbib kõiki tema avaldusi ja kunstilist loomingut mõtte sellest, et olemasoleva ühiskondliku korra hukkimine ja uue elu tekkimine on lähedal, kuigi selle uue elu tekkimise teid ja selle olemustki kujutles Tolstoi endiselt patriarhaal-talupoeglike ideede vaimus.

13. septembril 1891. aastal märkis Tolstoi oma päevikusse: «Kas inimesed, kes praegu elavad teiste turjal, ise tõesti aru ei saa, et nii ei tohi, ja ei roni vabatahtlikult maha, vaid ootavad veel ära selle, et nad maha heidetakse ja puruks tallatakse.»²⁹ 9. novembril 1891. a. kirjutas Tolstoi V. G. Tšertkovile: «Võib-olla ma eksin, kuid mulle paistab, et on toimumas midagi tähtsat, et miski on lõppemas ja miski on algamas.»³⁰ Pärast kokkupuuteid nälgivate talupoegadega kirjutas Tolstoi 31. mail 1892. a. G. A. Russanovile, et «tuhnides rahva sisemuses» on ta «palju... teada saanud, ümber mõtelnud» ja on näinud, et elu ei saa jätkuda endiselt «niisugustes vormides» ja et «asi läheneb

²⁷ V. I. Lenin, Teosed, 15. k., Tallinn 1953, lk. 183.

²⁸ Sealsamas, lk. 183—184.

²⁹ L. Tolstoi, Juubeliväljaanne, 52. k., lk. 51.

³⁰ Sealsamas, 87. k., lk. 108.

lahendusele», kuigi — «missugune see lahendus tuleb», Tolstoi «ei teadnud»³¹. 24. detsembril 1893. a. ütleb Tolstoi kirjas kunstnik N. N. Ge'le otseselt välja: «Mulle paistab, et selle elu lõpp läheneb ja on algamas uus; ja seoses sellega, et ka minu elu siin lõpeb, ja saabub uus, on tahtmine kiirustada seda saabumist, vähemalt teha kõik, mis on olemas minust, selle saabumiseks. Meil kõigil, kõigil inimestel maailmas, see ainult ongi tõeline ülesanne.»³²

Juba 90-ndate aastate lävel, «Hariduse viljades», ilmuvad Tolstoi teostesse maamehed, kes on saanud mitte ainult teadlikuks ekspluataatorliku ühiskonnakorra ebaõiglusest ja «härraste» olemasolu enda mõttetusest, vaid kes on tulnud «härraste» juurde nõudma maad ja õiglust. 90-ndate aastate lõpuks aga saab Tolstoi valmis suurima ja tähtsaima oma hilisemate teoste hulgas, romaani «Ülestõusmine», mille kallal ta töötas kogu XIX sajandi viimase aastakümne jooksul.

«Ülestõusmise» kompositsioonilise struktuuri aluseks on rahva elu ja «härraste» elu järjekindel ning igakülgne vastandamine. Juba raamatu esimestel lehekülgedel, tutvustades romaani peategelasi Katjušat ja Nehljudovit, näitab Tolstoi nende saatuste vahelise seose otseselt sotsiaalsele iseloomule.

Katjuša Maslova, «inimene rahva hulgas» (nagu seda rõhutab Tolstoi ise), armus omal ajal Nehljudovisse, nende mõisaprouade vennapojasse, kellede juures Katjuša elas pooleldi toatüdruku, pooleldi kasulapse seisundis. Tema armastus oli siiras ja sügav. Kuni Nehljudov oli alles nooruk, kuni ta ei liikunud veel seltskonnas, armastas temagi Katjušat, tundis tema vastu helgeid ning õilsaid tundmusi. Aga kui ta hakkas tegema oma esimesi samme kõrgemas seltskonnas ja sidus oma saatuse «härraste» ringkonnaga, siis paratamatult, selle ringkonna elu enda seaduste põhjal, selle ringkonna olemasolu aluste eneste põhjal, hakkas ta igas suhtes elama rahva hulka kuuluvate inimeste alandamise ja orjastamise arvel, nende mõnitamise arvel. Ja Katjušas ei näinud ta pärast seda enam inimest tundmuste ja hingega, vaid ta hakkas temas nägema ainult vahendit naudingute saavutamiseks, oma tujude rahuldamiseks. Ta võrgutas Katja ära ja jättis ta maha. Katjušal ei jäänud üle midagi muud, kui üha madalamale ja madalamale laskudes lõpuks jõuda avaliku maja lõbutüdruku seisundini, täieliku õigluseta ja kaitsetuse seisukorrani. Ja kui Katjuša üle mõistetakse kohut kuritöö pärast, mida ta pole üldse teinud, milles ta mitte kuidagiviisi süüdi ei ole, siis on kohtunike hulgas ka Nehljudov — süüdlane kõiges selles, mis Katjušaga oli sündinud.

Tolstoi näitab, et mitte ainult Nehljudovi «naudingud», vaid ka kogu ta elu on nii või teisiti rajatud rahva orjastamisele, rahva töövaeva ja kannatuste ärakasutamisele oma huvides. Nehljudovi elujärge, kõiki tema elu olustikulisi üksikasju joonistab Tolstoi nii, et on näha, et need on jõudeelu elava härra jaoks loodud rahva raske tööga.

«Sel ajal, kui Maslova, pikast käigust vaevatud, lähenes oma konvoisoldatitega ringkonnakohtu hoonele, tema kasvatajate vennapoeg vürst Dmitri Ivanovitš Nehljudov, sama mees, kes oli viinud Maslova kurjale teele, lebas veel oma kõrges, muljutud, udusulgedest madratsiga vedruvoodis, ning olles avanud

³¹ L. Tolstoi, Juubeliväljaanne, 66. k., lk. 224.

³² Sealsamas, 66. k., lk. 452 (Tolstoi sõrendus — J. B.).

puhta hollandi öösärgi kaeluse, mille voldid rinnaesisel olid triigitud, suitsetas paberossi . . .

Tuletades meelde eilset õhtut, mis oli veedetud Kortšaginite, rikaste ja suursuguste inimeste juures, kelle tütre ta pidi kõikide arvates naima, ta tõmbas sügavasti hinge ja heites kõrvale suitsetatud paberossi, tahtis ulatada hõbeportsigarrist teist, kuid mõtles ümber ning, sirutades siledad valged jalad voodist maha, aetas need tuhvleisse, heitis täidlaste õlgade üle siidist hommikumantli ja kiiresti ning tugevasti sammudes astus magamistoa kõrval asuvasse tualetiruumi, mille õhk oli üle küllastatud eliksiiride, kõlbi vee, pumatite ja lõhnaõlide kunstliku lõhnaga.» — nii asub Tolstoi romaanis jutustama Nehljudovist³³. Iga pisiasja tagant Nehljudovi riietuses või tarbeasjades kerkib esile võõras töö, mille «härrased» on pannud ennast teenima just samuti, nagu nad on sundinud oma teenistusse rahva hulka kuuluvate, nende täielikuks omandiks antud inimeste elu ja saatusedki.

Tolstoi maalib romaanis laia pildi rahva õiglusetust ja rõhutatud olukorrast. Ta näitab rahva orjastamise majanduslikku külge, mis väljendub eelkõige selles, et rahval puudub maa. Romaanis esineb bürokraatliku ametnike-aparaadi kogu hierarhiline redel, mis on loonud paljumiljoniliste masside ekspluateerimise riikliku süsteemi. Me näeme niihästi selle redeli madalamaid astmeid, väikesi ametnikke, ülevaatajaid, kohtu liikmeid, kui ka selle tippu — senaatoreid ja keisri enda paremat kätt — püha sinodi ülemprokurööri, kelle kuju Tolstoi on maalinud ühe kõige reaktioonilisema tegelase järgi isevalitsuse ajaloo — Pobedonostsevi järgi. Tolstoi paljastab isevalitsuse riigimasina kogu tegevuse ühiskondliku mõtte: hoida rahvast sõnakuulmises ning alistumises ekspluateerivale koorekihile, jälitada iga rahulolematuse-väljendust kehtiva korra vastu, jälitada kõike, mis kuidagi võiks olla ohtlik valitsevatele klassidele. Sügavalt paljastatakse romaanis ametlikku religiooni, kirikut ning kohut.

Kogu selle ideelis-kunstilise paljastuste süsteemi, selle «kõikide ja igasuguste maskide maharebimise» süsteemi loob Tolstoi peamiselt sel teel, et ta näitab olemasoleva ühiskondliku korra ohvreid. Ja nõnda nagu Nehljudovi elu olemus selgub Katjuša saatuse näitamise kaudu ja talumeeste olukorra näitamise kaudu Nehljudovi mõisades, nõndasamuti esinevad romaanis vahetpidamata, rööbiti ülevaatajate ja kohtunike, senaatorite ja maaomanikega, ka nendest olenevad ja nende poolt lõpmatutele kannatustele määratud inimesed rahva hulgast. Tolstoi näitab, et valitseva klassi liikmed on süüdi selles, mis toimub, mitte lihtsalt iseendast, mitte oma sissesündinud julmuse tõttu, vaid kehtiva ühiskondliku elu süsteemi tõttu. Sügavat sisemist vastuolu «härraste» elu ja rahva elu vahel näitab Tolstoi «Ülestõusmises» niihästi üksikute tegelaste saatuse kõrvutamise kui ka terve rea kontrastse iseloomuga üldistavate stseenide varal.

Kuid Tolstoi kirjutas «Ülestõusmise» juba 90-ndail aastail, juba vabastusliikumise kolmanda etapi alguse tingimustes, tunnetades ekspluataatorliku ühiskonnakorra lõpu lähenemist. Seepärast on «Ülestõusmises» kajastunud rohkem kui ainult rahva orjastamine ja rõhumine.

Nehljudovi poolt petetud ja mahajäetud Katjuša j u b a i l m u b «Ülestõus-

³³ L. Tolstoi, Juubeliväljaanne, 32. k., lk. 11—12.

mises» oma hädade süüdlase ette, juba meenutab ennast, kuigi tahtmatult. Ja just see Katjuša ilmumine Nehljudovi ette saabki selleks tõukeks, mis paneb Nehljudovit tunnetama enda ja oma klassi süüd rahva ees. Ebaõiglus, mis on viidud äärmise piirini, on teinud juba paratamatuks küsimuse ülestõstmise õigluse võidust. Nehljudovi poolt õnnetusse tõngatud Katjuša ilmumise ega härra Nehljudovi ette näitas Tolstoi uut, 90-ndaiks aastaks kujunenud joont «härraste» ja rahva suhetes, väljendas seda, et ta sai aru ekspluaatorliku ühiskonnakorra alustugede ja põhimõtete hukkamise lähedusest.

«Härraste» elu ja rahva elu piltide kõrvutamisel «Ülestõstmises» ei ole ainuüksi rahva rõhumise süsteemi igakülgse paljastamise eesmärk. Nendesamad kõrvutamiste rea kaudu, üksikute lülide kaudu, millest see rida koosneb, arendab Tolstoi mõtet sellest, et «härraste» elu on juba tühjaks ammutatud, on hukkamisele määratud, et see on muutunud juba millekski peaaegu viirastuslikuks.

Kontrastsete stseenide rida «härraste» elust ja rahva elust viib romaanis episoodi juurde, milles Tolstoi laseb vahetult kokku põrgata vangide rühma «rongkäigul» ja rikka isandamehe tollal. Vangide «rongkäigus» oli «pidulikkust», kuigi see pidulikkus oli «sünge»: rahval seisis ees veel sunnitöö, vaevad ja piinad, kuid ajalooliselt seisid ta ees suured perspektiivid, kuigi Tolstoi neid mõistis omal viisil. «Härraste» elul polnud enam tulevikku: vangide «rongkäik» oli isandamehe tolla juba peatanud, ja ei isandamees ise ega teda igati aidata püüdev linnavaht, kes kujutas endast «härraste» võimu poliitilist tuge, ei suutnud selle vastu midagi teha. Ja järgmises rahva ja «härraste» vastandamise episoodis tajus Nehljudov Kortšaginite «rongkäiku», kes kolisid ühest mõisast teise, juba kui midagi päris viirastuslikku, kui midagi peaaegu ebareaalset: sellel «rongkäigul» ajaloolist tulevikku enam ei olnud. Venemaa antagonistlike klasside kujutamise nende ühiskondliku asendi ja elu põhimõtete vastuseadmise kaudu lõpetas Tolstoi «Ülestõstmises» sellega, et ta näitas ajaloolise tuleviku puudumist «härraste» elul ja suurte perspektiivide olemasolu rahva elul.

Kuid neid perspektiive, vastavalt oma patriarhaal-talupoeglikule maailmavaatele, kujutles Tolstoi erilisel. Tolstoi kujutus sellest teest, mille kaudu toimub ekspluaatorliku ühiskonnakorra kadumine, selgub «Ülestõstmises» niihästi romaani peategelaste Nehljudovi ja Katjuša elukäigust kui ka sellest, kuidas Tolstoi paigutab raamatusse episoodilisi kujusid rahva hulka kuuluvatest inimestest, kes real juhtudel sulavad kokku eralisteks kollektiivseteks kujudeks.

Tolstoi laseb Nehljudovil, kes on kohanud Katjušat kohtus, jõuda järk-järgult lahtiütlemisele «härraste» ringkonnast, loobumisele «härraste» maailmakäsitusest ja «härraste» elust, ta hakkab vaatama elule rahva silmadega, hakkab elama rahvaga koos ning rahva kõrval. Ja siis «saavutab» ta juba evangeeliumi juures elu lõpliku ja peamise «tõe»: hakkab eitama kogu olemasolevat ühiskondlikku süsteemi ja tunnustab «kurjale vägivallaga mittevastupanemise» selle süsteemi kaotamise ainukeseks võimalikuks ning vajalikuks teeks. Sama «tõe» juurde juhatab Tolstoi ka Katjuša. Kuid kuna tema pole kunagi kuulunud «härraste» leeri, siis on tema tee «tõe» juurde palju vähem vaearikas.

Romaanis esinevate rahva hulka kuuluvate inimeste episoodiliste kujude rea kaudu väljendab Tolstoi oma kujutlusi tuleviku saavutamise teedest, vaadeldes selle rea iga liili kui rahva teadvuse ajaloolise arenemise teatavat etappi (vastavalt oma käsitusele sellest arengust). Rahva elu kujutamine «Ülestõstmises» on

ehitatud üles nõnda, et kokkuvõttes annab see ühelt poolt tervikliku pildi rahva seisukorrast, tema õiglusetust ja rõhutatud olekust, teiselt poolt märgitakse seal-samas ära need tähised, need astmed, mida mööda rahvas võiks Tolstoi arvates jõuda kehtivate ühiskondlike tingimuste täieliku eitamiseni ja koos sellega «õige» maailmakäsituse juurde ning «õige» elu juurde Tolstoi mõttes.

Esimene talupoeg, kellega Nehljudov pärast oma ärkamise algust kokku puutub, on Kortšaginite teener Filipp. Jäädes esmakordselt oma elus mõttesse maameeste olukorra ja tundmuste üle, saab Nehljudov aru, et nende hinges elab põlgus ja protest «härraste» vastu. Vangla elanike kujudes leiab rahva rahulolematusega käib kaasa tagedus ja viha, mida Tolstoi peab küll põhjendatuks, kuid sellest hoolimata ebaõigeks ja heakskiitmist mitteväärivaks ellusuhtumiseks. Maameeste juures, kellega Nehljudov vestleb maal, märgib Tolstoi ära ekspluataatorliku ühiskonnakorra veel sügavamalt eitamist; nad ei taha nõustuda tema majanduslike põhimõtetega, nad näevad neis endi orjastamise põhjust. Samal ajal kinnitab Tolstoi, et olemasoleva põhjalikuma eitamisega käib rahva juures tingimata kaasas tema lähenemine «kirgastumisele», ja see pole siis juhuslik, et ta maameeste puhul vihast «härraste» vastu ei kõnele.

Edasi mõtiskleb Nehljudov neist konkreetsetest teedest, mida mööda juba hakkavad sammuma elukorralduse üldiseks muutmiseks inimesed rahva hulgast ja rahva heaks ülestõusnud privilegeeritud seisuste esindajad. Ta näeb neis otsivais ja tagakiusatavais inimestes kaasaegse ühiskonna kõrgeimat moraalselt astet. Tolstoi eitab revolutsioonilist aktsiooni, revolutsioonilist võitlust. Kuid revolutsionääre hindab ta kui inimesi, kes ilmuvad elu arengu teataval etapil, kes püüavad tõe poole, tõepoolest ebanormaalsetest elutingimustest võitu saamise poole, kuid kes on valinud selleks eksliku tee.

Kogu rahval, kõigil inimestel tulevikus ees seisva kõlbelise teadvuse kõrgeima, lõpliku astmena, mis juba otseselt viib «tõe» juurde ja «õige» elu juurde, kujutas Tolstoi ilma nimeta ja päritoluta «lüheldast karvast vanameest», keda Nehljudov kohtas parvel. See vanamees eitas kogu kehtivat elukorraldust ja koos sellega oli saavutanud kõrgeima «tõe». Samasugusele kõlbelisele teadvusele pidi Tolstoi järgi jõudma oma vaimse arengu tulemusena kogu rahvas. Kuid jäädes realistiks, ei suutnud Tolstoi näidata kogu rahva jõudmist säärasele «kirgastumisele». Tema poolt visandatud rahva arengu tee lõpp-punktina tuli tal piirduda «karvase vanamehe» tingliku kuju esitamisega. Objektiivselt annab see tunnistust sellest, et Tolstoi kujutlused tulevikust ja ajaloo perspektiividest ei olnud paika-pidavad.

Nii andis ennast «Ülestõusmises» tunda niihästi see, et Tolstoi sai aru ekspluataatorliku ühiskonnasüsteemi hukkamise lähedusest seoses rahva teadvuse kasvuga, kui ka see, et Tolstoi ei saanud aru 90-ndail aastail toimuvate ajalooliste protsesside olemusest ega liikumise teedest. Niihästi üks kui teine väljendas tolle aja patriarhaal-talupoeglikke vaateid elule, nende tugevust kui ka nõrkust.

Samal ajal, 90-ndail aastail, mil on kirjutatud «Ülestõusmine», töötas Tolstoi säärase suurte teoste kallal nagu «Elav laip» ja «Hadži-Murat». Tööd nende teoste kallal ei viinud Tolstoi lõpule. Sellest hoolimata on ilmne, et nende põhi-

line sisu, isegi kui Tolstoi oleks jätkanud nende viimistlemist, oleks jäänud oluliste muudatusteta.

Need teosed väljendavad nagu «Ülestõusminegi» Tolstoi maailmavaadet just 90-ndail aastail. Kummagi teose keskseiks kujudeks on kangelased, kes ühel või teisel viisil püüavad elada teisiti, kui elab kogu neid ümbritsev ühiskond. Kummaski neist teostest annab Tolstoi sügavalt paljastava kujutuse valitsevatest ühiskondlikest tingimustest. «Hadži-Muratis» arendas Tolstoi oma paljastava paatose kuni Nikolai I-se sisuliselt võttes satiirilise kujutamiseni. Kuid nendeski teostes andis ennast täiel määral tunda Tolstoi vaadete vastuolulisus. Muuseas vaatleb Tolstoi mõlema kangelase, nii Fedja Protassovi kui ka Hadži-Murati hukkumist mitte ainult kui alles kehtivate ebainimlike ühiskondlike tingimuste hukatusliku julmuse tulemust, vaid ka kui selle järeldust, et need kangelased valisid tema seisukohalt eksliku tee kurjast vabanemiseks.

Kõrgemale patriarhaal-talupoeglikust maailmavaatest Tolstoi oma elu lõpuni ei tõusnudki. Kuid see maailmavaade, mis väljendas paljumiljoniliste masside vaateid nende ajaloo teataval etapil, kehastus geniaalselt Tolstoi loomingus. «Tema suu läbi kõneles kogu see paljumiljoniline vene rahva mass, kes juba vihkab praeguse elu peremehe, kuid kes ei ole veel jõudnud teadliku, järjekindla, lõpuni mineva ja leppimatu võitluseni nende vastu.»³⁴

Tolstoid austab praegu kogu eesrindlik inimkond. Ta kujutas oma loomingus tervet ajajärku selle maa elus, kellest on saanud esimene sotsialistlik riik maailmas, kellest on saanud vabaduse ja progressi tuletorn. Juba see ajajärk, mida kajastas Tolstoi, oli ajajärk, mil toimus imperialismi ajastul esimene kodanlik talurahvarevolutsioon, mis valmistas ette imperialismi ahelate purustamist ühe tema lüli kohalt. Seepärast on Tolstoi eriti arusaadav ja kallis kõigile maailma rahvastele, kes võitlevad oma vabaduse eest. Oma viimastes teostes mõtestas Tolstoi seda ajajärku paljumiljoniliste masside seisukohalt, kes olid saanud oma nahal tunda feodaal-kapitalistliku orjuse kõiki õudusi. Seepärast ka meie päevil Tolstoi suur sõna, kuigi see ei näita tõelist teed tulevikku, ometi avab meile mineviku ja on ühtlasi ka võimsaks relvaks, mis aitab paljastada rahvaste kõige elulisematele huvidele sügavasti vaenulikku imperialistide ja sõjaõhutajate leeri, aitab kaitsta inimese õigusi ja väärikust. Tolstoi juubel on suureks tähtpäevaks kõigile ausatele inimestele, kes maailmas elavad.

³⁴ V. I. Lenin, Teosed, 16. k., Tallinn 1953, lk. 326.

Luulemeisterlikkusest

NÕUKOGUDE MASSILAULUST¹

1

Vaevalt tasub rääkida sellest suurest tähtsusest, mis meie rahva elus on laulul. Laul saadab inimest kõikjal, kõigis tema töödes, igal elumomendil. Ta väljendab rahva hinge, tema ootusi, püüdlusi ja lootusi. Laul abistab rahvast töös ja võitluses, kaunistab tema puhkust. Laulul on kindlasti ka määratu suur kasvatulik tähtsus.

On raske kujutleda rahvast ilma lauluta. Ja kui me järsku jääksime laulust ilma, muutuks elu väga palju vaesemaks.

Seepärast peab üha uute ja uute laulude loomine saama nii luuletajate kui ka heliloojate üheks tähtsamaks tööks.

Nõukogude luuletajad ja heliloojad on viimaste aastate jooksul kirjutanud rohkesti häid laule, millest paljud on muutunud tõeliselt rahvalikeks. Kuid võrreldes nende nõuetega, mida meile esitab meie maa, pole siiski veel küllaldaselt ära tehtud. Paljudel juhtudel me töötame halvasti, kuidagiviisi. Kuid meie ajal kuidagiviisi töötada on lihtsalt lubamatu.

Me oleme tunnistajaiks sellele, et meil on ilmunud palju igavaid, halle, monotoonseid ja vähese kirjaoskusega laule, mida vaevalt on kellelegi muule tarvis kui neile, kes nad on kirjutanud.

Seepärast näib mulle, et eelkõige on tarvis rääkida maha tõsine jutt nõukogude laulu ideelis-kunstilise taseme tõstmisest.

Seoses sellega tahan ma osutada mõnedele õige olulistele puudustele paljudes meie lauludes ja avaldada ka mõningaid mõtteid selle kohta, missugune peaks minu arvates olema nõukogude laul.

Seejuures ütlen kohe ka ette ära, et ma ei pea ennast teab-kui kompetentseks muusikas ja räägin üksnes nn. laulutekstidest.

Ma mõistan, et iga laul koosneb kahest elemendist — sõnadest ja muusikast, mis on omavahel kokku sulanud, kuid ma arvan siiski, et täiesti võimalik ja kasulik on rääkida tekstidest eraldi, sest kuidas sõnad muusikast ka oleneksid, mängib nende väärtus siiski ka iseseisvat osa. Mida suurem on sõnade väärtus, seda parem laulule.

2

Mõned heliloojad alahindavad ilmselt teksti tähtsust laulus. Nad arvavad, et peaasi laulus on muusika, aga missuguseid sõnu selle muusikaga lauldakse, on hoopis tähtsusetu, see on nii-öelda kümnenda järgu asi. Kui muusika on õnnestunud, siis on laulul menu ja kõik on korras.

¹ Artikli aluseks on esinemine luuletajate ja heliloojate nõupidamisel, mis oli pühendatud nõukogude laulule. See nõupidamine kutsuti kokku Kirjanike Liidu poolt 11. sept. 1944. a.

Niisugune mõttekäik näib mulle ebaõigena. Minu meelest mängib laulus tõepoolest peamist osa muusika. Muusika — see on nagu laulu hing, tiivad, millel ta lendab. Kuid kahtlemata on õige ka see, et kui tiibadel pole midagi kanda, siis jookseb nende töö võib-olla kui mitte päriselt, siis ikkagi suurel määral tühja. Ja on täiesti selge, et selle vältimiseks tuleb valida head, väljendusrikkad sõnad. Sel puhul on laulust kaks korda rohkem kasu.

Tähtis on meeles pidada, et inimesed võtavad iga laulu mitte ainult kui muusikateost, vaid ühtlasi ka kui luuletust. Tähendab, laulu lauljatele ja kuulajatele pole tähtis mitte ainult see, kuidas, missugusel motiivil mingit laulu lauldakse, vaid ka see, mida selles laulus jutustatakse ja missuguste sõnadega seda tehakse. See on ka arusaadav. Muusika omake on laulus, kui nii võib väljendada, «ebakonkreetne», ta on kaunis ebamäärane. Ta võib inimeses tekitada ühe või teise meeleolu, n.-ö. tooni anda, kuid laululise jutustuse konkreetse sisu saab inimene siiski teada laulu sõnalisest materjalist. Ja endast mõista, mida rikkalikum on see sõnaline materjal, mida poeetilisem on sõnaline kude, seda paremini võetakse laul vastu, seda suurem on ta mõju inimhingele.

Lõpuks vaatame õige, missugused laulud elavad teistest kauemini.

Möödunud aastal laskis kirjastus «Molodaja Gvardia» välja koguteose «Vene laulud». Sellesse kogusse on paigutatud nii revolutsioonielised kui ka nõukogude populaarsed laulud. Missugused laulud need on? Avame esimese jao: Rõlejevi «Jermak», Navrotski «On kaljurahn Volgal», Matšteti «Raskes vangipõlves piinatud», Nekrassovi «Rändkaupmehed», Puškini «Siin trellide taga ma vaevlemas nüüd» ja paljud teised. Teises jaos on: Surkovi «Mööda sõjateid» ja «Laotusid mustad pilved», Lebedev-Kumatši «Laul kodumaast», Svetlovi «Kahhovka», Alõmovi «Mööda mägesid ja orge», Ošanini «Kihutavad ratsud», Rudermani «Kaarik» ja rida teisi. Sellele nimekirjale võib lisada veel teisi laule, mida pole koguteosesse paigutatud, näiteks Golodnõi «Partisan Zeleznjak» ja «Laul Štšorsist», Dolmatovski laulud jt.

Kõik need laulud elavad juba kaunis kaua ja kahtlemata elavad nad veel hulk aega, kaotamata oma tähtsust ja saavutades teenitud menu.

Milles peitub siis nende, nii revolutsioonielsete kui ka nõukogude laulude populaarsuse saladus? Miks ei kaota nad oma värskust ja võlu?

Ma usun, seda ei saa üksnes muusikaga seletada. Kahtlemata mängib siin tohutu suurt osa asjaolu, et nimetatud laulud on kirjutatud headele, sisukatele ja tõeliselt poeetilistele värssidele. Muidugi pole käesoleval juhul kõik luuletused üheväärsed: ühed on paremad, teised halvemad, kuid nad on siiski luuleteosed. Igaihes on oma poeetiline idee, omad poeetilised «leiutused», omad poeetilised värvid. Igaiüks neist võib eksisteerida, ja eksisteeribki, iseseisvalt, olenemata muusikast. Aga kui sellele liitub veel õnnestunud muusika, siis on tulemus hoopis hea.

Seega peitub meie laulude populaarsuse ja elujõu üks saladusi, muidugi mitte ainuke, nende heades sõnades ja mitte ainult muusikalises küljes. Mina isiklikult ei kahtle selles sugugi.

Mõningad meie heliloojad aga jätkavad muusika kirjutamist ilmselt halbadele värssidele. Ma ei tea, kas see sünnib laulu sõnalise koe alahindamisest või seetõttu, et mitte kõik heliloojad ei suuda otsustada poeetilise materjali

väärtuse üle — juhtub ka seda —, kuid fakt jääb faktiks. Ja näiteid pole vaja kaugelt otsida.

Võtame kasvõi Transželdorizdati poolt väljaantud koguteose «Isamaasõja laulud». Kogus on esitatud «Raudteelaste võitluslaul» sääraste sõnadega:

On me kalli kodumaa
kohal pilved ärevad.
Läbi metsade ja mägede
raudteerongid tormavad.
Otse vaenlasele peale
raudteerongid tormavad.

Sõnad on kaunis nigelad.

Rääkimata juba mingeist erilistest peenustest, tahaks küsida:

1. Kas autor tõesti ei leidnud sõjaaja äreva olukorra edasiandmiseks ise-loomulikumaid tunnuseid kui «ärevad pilved», mida ta nägi «kodumaa kohal». Kas annab see «pilvine» tunnus ligilähedastki kujutlust meie maa toleaeagsest olukorrast? Minu meelest ei anna. «Ärevad pilved» on tüüpi sõnakõlin, mis ei tekita mingeid assotsiatsioone ega kujutlusi.

2. Miks raudteerongid, millest laulus kõneldakse, «tormavad otse vaenlase peale»? Arvatavasti ei või ega tohi rongid, mis veavad meie vägedele relvastust, «tormata otse vaenlase peale». Kui see nii oleks, siis võtaks vaenlane kahtlemata abinõud tarvitusele: ta vallutaks need rongid või laseks nad õhku.

3. Ja õigem oleks olnud ütelda ka, et rongid «mtsatsja», mitte «mtsät». Laulus on ka säärane koht.

... Masinistidele,
rööpaseadjaile
au ja kuulsus olgu
võitlejaile stalinlikele.

See lause on ilmselt kirjaoskamatu. Sellest ei taipa kuidagi, kellele siis au ja kuulsus: kas masinistidele ja rööpaseadjaile või stalinlikele võitlejaile?

Selle laulu kohta võib ütelda, et ta on täiesti praak. On arusaamatu, miks oli tarvis säärastele sõnadele muusika kirjutada.

Mõned seltsimehed vaidlevad ehk vastu: et lubage, see laul on ju oma teema, sisu ja muu poolest väga vajalik, kasulik, — mõnikord toetatakse sellele, püüdes nõnda varjata oma oskamatust kirjutada head laulu.

Kuid vaevalt vajab tõestamist, et igas tõelises kunstiteoses on sisu ja väljendusvorm liitunud üheks tervikuks.

Ja lugejat haarab üksnes säärane teos, kus rikas sisu on rüütatud temale vastavasse vormi. Kui aga sisu on väljendatud kuidagi räpakalt, kirjaoskamata, siis ta «tuhmub», ei jõua lugejani, ei liiguta teda.

Räägitakse, et hea laul on omalaadi relv. Kuid eespool esitatud taolist laulu saab võrrelda üksnes vineerist tehtud relvamaketiga. Säärane relv «ei tulista», kuigi tal on ehtsa relva välimus.

Kahjuks pole Transželdorizdati koguteos erandnähtus. Minu ees on teine kogu, Vojenizdati poolt väljaantud «Võitlusse Kodumaa eest!».

Selles loeme «Laulu vene täägist»:

Mu vene tääk, mu seltsimees!
Sa karastatud võitlustules.
Koos kõikjal käime võiduteed,
koos julgelt lähme riinakule.

Küll tulekumas, mustas öös
sa vaenlasele hoope jaga!
Sa täägiga ta rinda löö,
et vääramatu surm ta tabaks!

Võib öelda, et esimene stroof pole halvasti kirjutatud. Kuid teises algab ilmne vassing.

Esimeses stroofis pöördub autor täägi poole teises isikus, nimetades teda «mu seltsimees», ja räägib, et «koos kõikjal käime võiduteed».

Teises stroofis aga hüüab autor:

Sa täägiga ta rinda löö!

Tuleb nii välja, et t ä ä k peab vaenlast t ä ä g i g a lööma.
Lohakus on lausa kisendav.

3

Seesuguseid või taolisi tekste võib leida ka teistes, sõja ajal mitmesuguste kirjastuste poolt väljaantud kogudes.

Isendast tekib siis küsimus: miks on laulualases loomingus nii palju praaki? Mis põhjustab seda kurba nähtust?

Nagu ma juba rääkisin, on esimeseks põhjuseks see, et mõned heliloojad pole laulutekstide suhtes kuigi nõudlikud ja kirjutavad seetõttu tihti lausa halbadele sõnadele muusika. Sellega nad nii või teisiti «kannavad neid ilmale». Ka muusikatoimetajad pööravad vähe tähelepanu laulu sõnalisele koele ja nii satuvad halvad tekstid õige kergesti trükki.

Tekib olukord, et kõige kergem on «endale nime teha» just «muusikalist liini mööda».

Tõepoolest, kui ütleme minu poolt tsiteeritud — ja samuti ka paljud tsiteerimata laulud oleks esitatud mõnele kirjanduse- ja kunstiajakirjale, siis mõistagi poleks neid nende nõrkuse, abituse ja iseseisvusetuse tõttu ühelgi juhul trükitud.

Kuid tuleb välja, et seda, mida ei saa trükkida ajakirjas, võib miskipärast trükkida laulikus.

Teine põhjus tuleneb esimesest ja seisab selles, et kuna «trükki pääseda» on kõige kergem «muusikalist liini mööda», siis paljud inimesed, keda ajakirjad keelduvad avaldamast, hakkavad kirjutama laule, kuigi neil tihti pole selleks mingeid eeldusi. Nõnda tekivad omalaadi «käsitöölised», kes on nõus kirjutama igal teemal ja igasuguse tähtajaga. Ja nad sõna tõsisel mõttes ujuvad laulualase kirjanduse üle üsna kahtlaste tekstidega.

Kolmas põhjus seisab selles, et meie luuletajate põhikaadrid pole viimasel

ajal laulu alal küllalt intensiivselt töötanud. Võib muidugi nimetada tervet rida luuletajaid, kes on loonud laialdaselt populaarseks saanud laule, — need on Surkov, Prokofjev, Tvardovski, Simonov, Dolmatovski, Sofronov, Ošanin, Zarov jt. Kuid kahtlemata oleks neilt tulnud oodata palju rohkemat.

4

Kõneldes edasi meie laulude puudustest, peab tingimata osutama nende temaatilisele monotoonsusele, poeetiliste võtete vaesusele, poeetilise kavatsuse puudumisele paljudes lauludes — teiste sõnadega nende ideelis-kunstilisele nõrkusele.

Kui vaadelda näiteks, missuguseid teemasid valivad meie lauludekirjutajad, siis selgub, et neid teemasid on väga vähe. Valdavas enamikus on niisugused teemad: vaenlane purustatakse, kättemaks vaenlasele, jumalagajätt, ootus, mälestused jne. See on peaaegu kõik.

Need teemad on, tõsi küll, iseendast väga tähtsad ning vajalikud ja neist mööda minna oleks tähendanud kõige peamise unustamist. Kuid siiski on vajalik arvestada ka seda, et meie mitmekülgne tegelikkus ei mahu kuidagi ainult neisse raamidesse. Järelikult on teemaderingi tingimata tarvis laiendada. Peamisest tuleb aga osata kirjutada mitmekesisemalt, värvikamalt, palju suurema poeetilise jõuga.

Mõnede meie laulude viimistlematus ja kohmakus läheb selleni, et nad lihtsalt pudenevad üksikuiks nelikvärssideks või isegi üksikuiks lauseteks, mida ei seo mingi ühtne mõttekäik.

Võtame näiteks «Kaardiväe laulu»:

Vaenlaskuule üle välja tuiskab,
sõda haudu valmistab.
Surma-vanamoor me kannul uitab,
julgeid ta ei kohuta.

Kui su armsam kirjasid ei saada,
pane fritse hingama!
Kindlasti siis sellest teada saab ta —
hakkab rohkem hindama.

Antud truudusvannet pühaks peame,
sammugi ei tagane.
Fritsunahast hinge välja veame,
kui neil üldse ongi see.

Nagu näete, on kunstilisi väärtusi neis sõnades üsna vähe. Kuid ma ei räägi praegu sellest. Tahan öelda, et seda laulu võib laulma hakata viimasest lõigust, siis minna üle esimesele, kolmandale või üksikõik missugusele lõigule. Võib alustada ka teisest või kolmandast lõigust. Võib ära laulda poole teksti ja sellega lõpetada. Lõppeks võib laulu ka jätkata, kirjutades talle juurde veel kaks, kolm või neli lõiku. Ja sellega ei muutu midagi, kuna laulus

pole telge, pole algust, lõppu ega keskpaika, pole seesugust poeetilist sõlme, mis seoks üheks tervikuks kogu sõnalise materjali. Kõik ses laulus on äärmiselt pude ja ebamäärane. See pole enam laul, vaid tühi sõnakõlin.

5

Eraldi tahaksin ma peatuda naljalauludel. Neid on viimasel ajal kaunis suur hulk kirjutatud. Üldiselt võttes on see hea. Naljalaule armastatakse meil väga ja meie kohus on rahuldada nõudmist naljalauludele.

Kuid peab ütlema, et erilise eduga selles suunas me kahjuks veel kiidelda ei saa. Häid naljalaule on meil alles üksikuid, maksimum kümneid. Paljudel juhtudel on naljad aga kaunis kahtlase väärtusega. Võtame näiteks «Laulu ettevaatlikust noormehest»:

Milles asi on, ei aima,
lugu lihtsalt veider näib —
ettevaatlik noormees aina
igal pool mu kannul käib.

Süngena ja pahurana.
Kõnnib ringi, silmad maas.
Sõnakest ei lausu, aga
igakord ta punastab.

Möödamannes märgin, et laulu algus oma ülesehituselt, toonilt, isegi rütmilt meenutab väga ja väga laulu: «Päikseloodel noormees kõnnib mööda meie maja eest. Silma pilgutab ta mulle ja ei lausu sõnakest». Aga mitte selles pole asi, kuigi luuletus ilmselt pole iseseisev.

Loeme edasi:

Minu pärimise peale
Tanja kulme kergitas.
Ütles: «Seda poissi teame.
Meie külast pole ta.»

Nii mu järel käib ta ikka.
Sammu astun — temagi.
Ohkab tähenduserikkalt
ja ei lausu sõnagi.

Noormees murtuna käib ringi,
vaatab sillalt ojasse.
«Tule, värav pole kinni!»
ütlesin ma temale.

«Öösel sinuga siis kohtun?
Andesta, et küsin nii!»
Kuid ta äkki ära kohkus:
«Kas ka koer on ketis siis?»

Noormees südaöösel uitab,
ärevusest lõhkeb rind.
Kõigest jõust ta viimaks huikas:
«Hei, Nataša, ootan sind!»

Kuid üks üheksateist Natašat
on me külas korruga.
Kokku jooksid kõik Natašad —
mehed ühes nendega.

Kisa-kära. Aga kas sa
pimedas siis leida tead.
«Kus Nataša?» — «Kõik Natašad!»
Kes on õige nende seas?

Kallim minu juurde tõttas,
rinna vastu surus mu.
Töötas oma naiseks võtta,
kõigi nähes andis suud.

Mis saab öelda niisuguse laulu kohta? Arvan, et ainult üht: see laul pole naljakas, vaid on rumal. Nali on ainult siis hea, kui ta pole sõrme otsast välja imetud, vaid on eluliselt põhjendatud. Siin on aga paljud situatsioonid ilma igasuguse aluspõhjata. Nad pole elust võetud, vaid on välja mõeldud, näiteks lugu üheksateistkümnelt Natašaga ja nende meestega. Tuleb välja, et nali on kirjutatud olematuist asjust, sellest, mida elus ei ole ega saa olla, sellepärast paistabki see laul nii lame ja ebahuvitav.

Võtame teise naljalaulu «Ennustamine».

Ükskord suvel läksid neiu
mööda haljast heinamaad.
Kes kord saavad nende peiuks,
tahtsid ennustada nad.
Murul ringis istet võttes
laulu laulma hakkasid.
Uhel piigal tuli mõte
peiugu ennustada nii:

Kui nüüd äkki üle aasa
lendu läheb lind —
tea, et lendur oma kaasaks
valinud on sind.

Kuid kui traktorit sa kuuled,
tunned põues põksumist —
tea, et kirjutab ja tuleb
sulle kosja siis tankist.

Kui türkiisne virve loorib
äkki vaikse ojavee,
meremees siis armunooli
läkitab su südame.

Nagu kiuste tuul on soikus,
aeg on juba õhtu eel.
Kuskil traktorit ei kaiku,
ühtki virvet pole veel.

Neiud tuju norgu lasid,
lõpetasid laulmise.
Pole loota kosilasi,
piigapõlv vist ootab ees.

Äkki lendu üle aasa
vuhinal läks lind.
Tähendab, et lendur kaasaks
valinud on sind.
Aga märk on vale puha,
kuskil lennukeid ei näe.
Ainult lauldes üle luha
tulid poisid jalaväest.
Kõik on nagu loodud peiuks,
sirged, uljad — vali vaid!
Ja siis ära tundsid neiud
omad poisid sedamaid.

Neidudel nüüd ainsaks mureks
kallimaid on oodata.
Kas ju jalavägi tuleb
mööda haljast heinamaad?

Mulle näib, et siin pole naljalaul välja tulnud. Ei tulnud välja esiteks sellepärast, et ta on kirjutatud äärmiselt kohmakate, valimatute, ebatäpsete ja kohati kirjaoskamatute värssidega, ja teiseks jällegi sellepärast, et autor pole situatsiooni elust võtnud, vaid on selle sõrme otsast välja imenud. Seesugust «ennustamist», nagu on selles laulus, ei saa isegi tinglikult võtta. Ta on liialt kunstlik, jäme ja primitiivne. Sääraseid asju tuleb teha peenemalt ja palju suurema takti ning mõõdutundega.

See laul räägib ühtlasi ka sellest, kui oskamatult kasutavad mõned lauludekirjutajad folkloori. Praegu püüavad rahvaluulet kasutada peaaegu kõik. Vaadake, see on praegu «moes» — rahvalik keel, traditsioonilised rahvalaululised kujundid. Kuid seltsimehed unustavad seejuures, et rahvaluulet ei saa kasutada mehaaniliselt, puht-väliselt. Ta on hea siis, kui ta kasvab teosesse orgaaniliselt sisse, kui ta pole sinna «karvupidi kistud», vaid kui ta tarvitamise dikteerib teose enda mõttekäik. Rahvaluule oskusliku, aruka, loova kasutamise

näiteid võib külluses leida Nekrassovi luules, kaasaegseist luuletajaist — Tvardovskil, Surkovil ja teistel. Kui aga inimene üksnes mehaaniliselt paneb oma teostesse ütleme seesugused traditsioonilised sõnad, nagu «põli-põlveke», «jõudu-rammu», «tubli noormees» jne., siis ei muutu teosed sellega hoopiski mitte «rahvalikuks». Nad pole siis kirjutatud mitte rahvalikus keeles, vaid rahvalikkust imiteerivas keeles, s. o. pseudorahvalikus keeles.

Laulus «Ennustamine» on kasutatud muistset rahvaluule süžeed ja seda täiesti mehaaniliselt kohandatud meie tänapäevale. Ja me näeme, et sellest pole midagi välja tulnud. Keeles aga on tekkinud isesugune segu «prantsuse ja niže-gorodski» keelest.

Kui türkiisne virve loorib
äkki vaikse ojavee,
meremees siis armunooli
läkitab su südame.

«Türkiisne virve» ja «armunooled» — need on kumbki täiesti erinevaist sõnastikest ja vaevalt võib neid väljendusi kõrvuti asetada. Veel vähem võib neid panna külaneidude suhu.

6

Tahan osutada veel ühele üsna olulisele lüngale meie laulukirjutajate töös. Meil on õige palju sõjalaule ja nende seas, eespool esitatuid arvestamata, küllalt palju häid laule.

Mis aga öelda laulude kohta, mis on pühendatud Nõukogude tagala elule? Oma häbiks tuleb tunnistada, et neid laule kas üldse pole või on armetult vähe.

Samuti kui front on ka Nõukogude kangelaslik tagala väärt, et temast oleks loodud meie parimad laulud. Ja mida rutem me selle töö kallale asume, seda parem. (Kohaldatuna meie praeguse ajaga — 1951. aastaga, tuleb tingimata öelda, et meil on ikka veel vähe häid laule, mis oleksid pühendatud võitlusele rahu eest, laule tööst, tööinimestest nii linnas kui maal, laule kommunismi suurehitustest ja lõppeks laule Nõukogude armeest, kes seisab rahu ja meie sotsialistliku kodumaa puutumatusel valvel.)

7

Mul jääb veel öelda mõni sõna sellest, missugune peab olema meie laul.

Muidugi ei piüa ma ses suhtes anda mingeid universaalseid retsepte, kuna see pole võimalik ega vajalik, vaid ütlen ainult oma arvamuse.

Oma sisult, žanrilt peavad meie laulud kajastama meie maa kogu keerukat ja mitmekesist elu, meie nõukogude inimeste elu, nende võitlust, nende tööd, nende hingerikkust, raugematut loovat energiat. Nad peavad puudutama nõukogude tegelikkuse kõiki külgi ja peavad ses suhtes olema väga mitmekesised.

Kuid nagu ma juba rääkisin, igasugune, ka kõige rikkam ja värvikam sisu muutub vaeseks ja kahvatuks, kui luuletaja ei hoolitse oma laulu vormi eest, kui ta kirjutab laulu kuidas juhtub, esimeste ettesattuvate sõnadega. Tähendab, tuleb hoolt kanda selle eest, et laul kirjutataks kõrgel kunstilisel tasemel nagu

head luuletusedki. Igal laulul, ma pean jällegi silmas tema sõnu, peab olema iseseisev kunstiline väärtus, samasugune, nagu me nõume igalt healt luuletuselt. On vaja, et laulu poleks meeldiv mitte üksnes laulda, kui talle muusika on loodud, vaid ka meeldiv lihtsalt lugeda, kui muusikat pole.

Edasi väidan ma, et meie laul põhiliselt peab olema süželine. Olgu see süžee ka kõige lihtsam, kõige vähenõudlikum, kuid ta peab olema. Kõigil või peaaegu kõigil rahvalauludel on süžee, alati jutustatakse neis midagi, neil on alati konkreetne sisu, mitte aga üldised sõnad ja arutlused.

Üldsónaline laul, mis räägib nü-öelda kõigest üldse ja mitte millestki eriti, on vähehuvitav. Ja teda on sisu laialivalguse ning ebamäärasuse tõttu väga raske meeles pidada.

Muidugi võib olla ka mittesüželisi laule. Kuid sel juhul tuleb taotlema, et tekstil oleks sisemine terviklikkus, et temas oleks mingi täiesti uus «poetiline leiutus», et tekst ei pudeneks üksikuteks, omavahel seosetuiks tükkideks. Öeldakse: «Laulust sõnu välja ei viska». Vaat, nii tulebki teha, et tõepoolest ei saaks ühtki sõna välja visata, et kõik oleks oma kohal, et kõik oleks tingimata vajalik.

Laul tuleb kirjutada väga lihtsate sõnadega, koormamata teda igasugu kribukrabuga ja raskepäraste väljendustega. Laulu sõnad voolaku vabalt, rahulikult, sujuvalt, nii et keel lugemisel ei komistaks. Laulu mõte olgu väljendatud äärmiselt täpselt ning lühidalt.

Võtke näiteks Lebedev-Kumatši «Laul kodumaast»:

Minu kodumaa on suur ja avar —
mäed ja metsad, põllud lokkavad!
Kus veel hingata võiks nõnda vabalt,
teist ei tea maailmas sarnast maad.

Neisse sõnadesse on mahutatud väga avar ja sügav mõte. Neis on antud meie maa suurejooneline loodus ja ühtlasi väga õigesti, väga kujukalt sõnastatud meie kodumaa sotsiaalne olemus. Ja kõike seda on öeldud äärmiselt selgelt, täpselt, lühidalt. Vaevalt võib neile sõnadele midagi lisada või neist mõnda ära jätta, vaevalt võib siin midagi ümber teha, muuta.

Või Surkovi laul:

Sõjaäikest ja ohte
nii ärevusrohke
aasta kaheksateistkümnes tõi.

Küll Kubaanis, küll Volgal
meie ratsaväepolgud
julgelt rünnates vaenlasi löid.

Ka siin antakse lihtsate, kuid täpsete sõnadega, mis on tulvil suurt mõtet, avar pilt. Kõik see on tehtud tugevasti, hästi, on poeetiliselt kooskõlas ja põhjendatud.

Lõppeks võtke seesugune suurepärane süzeeline laul, nagu on Demjan Bednõi «Telesaاتمینه», mis omal ajal oli üks populaarsemaid laule meie maal:

Saatis mind mu emake sõjateele,
jooksid kokku omaksed nutma, keelma.
Miks, oh, miks sa soldatiks lähed, poju!
Oh et parem, Vanjake, jääksid koju!

Siin ei saa millegi kallal norida. Siin on kõik omal kohal. On leitud just need sõnad, need intonatsioonid, mida antud juhul vaja. Siin on muuseas meisterlikult kasutatud rahvaluulet. See pole laulus mingiks ripatsiks või lisandiks, vaid on ühte sulanud laulu kõikide muude elementidega.

Ma arvan, et esitatud näited võivad olla eeskujuks, kuidas tuleb töötada laulu sõnade kallal.

Laulusse on vaja suhtuda suure armastusega, igasse laulu tuleb nii-öelda panna kogu oma hing. Ainult sel juhul saame meie nõukogude laulu tõsta veel kõrgemale tasemele.

Räägitakse, et laulu teed on seletamatud, et on raske ette ära arvata, misugune laul läheb ja missugune mitte. Et kas pole siis õigem kirjutada lihtsalt rohkem laule — küllap mõnel «veab»? Mõned seltsimehed nõnda teevadki. Kuid mõistagi pole see õige.

Tõepoolest on raske ette ära arvata, missugune laul «läheb». Kuid siiski pole mingit kahtlust, et kui luuletaja ja helilooja panevad oma laulusse kõik, mida suudavad, siis niisugusel laulul on palju rohkem šansse «minekuks» kui laulul, mis on kirjutatud kuidas juhtub.

LUULE «SALADUSEST»

(Vastus minu korrespondentidele)

1

On nii, et kõige sagedamini paluvad minu korrespondendid: «Tehke meile selgeks luule saladus. Jutustage, mis on vaja heade luuletuste kirjutamiseks.»

Kunagi varases nooruses arvasin ma samuti, et luules on tõepoolest mingisugune «saladus» ja et kui leiduks inimene, kes ära seletaks, avaks selle «saladuse», siis muud poleks vajagi: siis on heade luuletuste kirjutamine ühekorraga ja alatiseks selge.

Säärane kujutus luulest on muidugi ekslik.

Ei ole ega saa olla üldist, universaalset, igaks elujuhtumiks sobivat luule «saladust».

Kui aga siiski on mingisugune luuleloomingu «saladus» (sõna «saladus» kasutan ma siin eriti tinglikult), siis on see «saladus» igal luuletajal omamoodi, eriline, individuaalne. Ühe luuletaja «saladus» ei kõlba kuidagi teise jaoks. Ta pole mingi võti, millega võib avada iga luku.

Arvan, et õige oleks öelda nii: luuleloomingu «saladuse» võib luuletaja leida ainult ise ja seejuures ainult iseenda jaoks. Iga luuletaja peab selle enda

jaoks igakord uuesti «avastama», samuti nagu ta peab igakord uuesti avastama omaenda luule.

Tunda poeesia «saladust» tähendab eelkõige olla oma loomingus ise-
seisev, s. o. rääkida nõnda, nagu see on omane ainult sulle ja mitte
kellelegi teisele, rääkida sellest, mida ainult sina võid öelda, kuna sa seda elus
ise oled näinud, ise selle läbi mõelnud ja tundnud, taibanud, sellest järeldused
teinud, kusjuures kõneluse teemaks peab olema midagi suurt, tähtsat ja
huvitavat mitte ainult luuletaja enda või kitsa inimeste-
ringi jaoks, vaid kõige laialdasema lugejaskonna jaoks.

Ei tohi mõelda nii, et luuletehnikat valdav luuletaja üksnes jutustab riitunud
ridades mehaaniliselt ja kiretult ühest või teisest faktist, ühest või teisest elu-
nähtusest. Luuletehnika tundmine on mõistagi tingimata vajalik, kuid see üksinda
ei otsusta asja.

Loominguline protsess on mõõtmatult keerukam kui üksnes oskus standard-
selt kasutada nn. värsiehitusreegleid.

Ütleme, et luuletaja kirjutab värse mingi teda erutanud sündmuse puhul.
See tähendab, et see sündmus, enne kui ta läheb värssidesse, peab läbi käima
luuletaja teadvusest, tema hingest, kogu tema olemusest. Ja sündmust kirjelda-
des paneb luuletaja (muidugi siis, kui ta on tõeline luuletaja) värssidesse tingi-
mata oma arusaamise sellest sündmusest, oma suhtumise sellesse, oma mõtted
ja tunded. Teiste sõnadega, ta esitab selle sündmuse nõnda, nagu ta seda
näeb oma mõistuse ja südamega. Seejuures peab ta muidugi olema
ka objektiivne, s. o. peab õigesti mõistma toimuvat, ei tohi
seda moonutada ega eemalduda tõest.

Kõige selle mõistmine ja teostamine praktikas tähendabki luule «saladuse» avastamist, kuigi, nagu näete, selles
pole midagi «saladuslikku», midagi ebaharilikku.

2

Siin tahaksin ma tuua veel ühe näite. Ma võtan Nekrassovi tuntud luuletuse
«Koristamata põllusiil». Nagu mäletate, on selle sisu järgmine: on saabunud
hilissügis, kuid talupoja põllusiil seisab ikka veel koristamata. Ta on korista-
mata seepärast, et ta peremees on ennast ränga tööga ära katkestanud ja raskesti
põdema jäänud.

Ja see on kõik. See on nü-öelda elust võetud fakt, sündmus, mille Nekrassov
on võtnud oma luuletuse teemaks.

Ma esitasin selle sündmuse põhiliselt küllalt täpselt, kuid minu esituses ei
jätä ta siiski mitte mingisugust muljet. Ta paistab isegi tühisena, vähetähtsana.
Tõepoolest, kas siis vähe oli sääraseid talumehi, kes haiguse pärast ei saanud
põllul töötada?

Miks siis minu esitus sellest sündmusest kedagi ei liiguta, kedagi ei suuda
erutada? Seepärast, et ma jutustasin sellest lamedate, ilmetute sõnadega, mis
midagi ei ava, midagi ei ütle ei meie mõistusele ega südamele, sõnadega, mida
ei täida minu enda tunded, sõnadega, millel puudub igasugune luuleline mõte.

Antud juhul tegin ma seda meelega, tegin selleks, et näidata, kui palju
oleneb luuletajast, sellest vaimsest poeetilisest «panu-

sest», mille luuletaja toob oma teose aluseks saanud elulisesse materjalisse.

Nüüd vaatame, kuidas Nekrassov selle sündmuse vastu võttis ja lugejale edasi andis.

Hiline sügis. Rändlinnud on läinud,
sügisetorm üle metsade käinud.

Põllud on paljad. Üks siil ainult veel
löikajat ootab... Nii kurvaks saab meel.

Näib, nagu viljapead sosistaks üha:
«Kole on kuulata üilide müha.

Väsinult maani vaob valminud voos,
tuumakad terad on tolmuga koos.

Parves siin öösiti laagrisse löövad
lahkuvad linnud — täis ahnelt end söövad.

Jänes meid tallab ja tuuseldab tuul.
Kus on me külva sügisekuul?»...

Juba esimestest ridadest peale haarab teie südant mingi ängistav valu, kuigi te algul ehk ei teagi, milleks luuletaja oma juttu alustas. Teil hakkab kahju sellest talupoja üksildasest põllusiilust, mida torm piitsutab, jänes tallab ja linnud laastavad...

Ja mida kaugemale te loete, seda tajutavamalt, seda selgemalt kerkib teie ette vene talumehe kuju, kes on puudusest ja ülejõukäivast tööst maha surutud, — ja mitte ainult antud konkreetse talumehe kuju, kellest luuletuses räägitakse, vaid ka kõigi temataoliste oma, kogu toleaege orjusliku, viletsa, laostunud, pimedada küla pilt. Te tunnete ja mõistate, et koristamata põllusiil — see pole üksnes lihtsalt peremehe poolt õigeaegselt koristamata jäänud põllusiil, vaid see on rahva mure, õigusetuse, allasurutuse sümbol. Ja teie südames tekib raevukas protest rahva orjastajate vastu.

Seejuures pole liigne öelda, et kõik need tunded (valu, kaastunne, raev) tekiavad iseendast, kuigi luuletuses üldse pole otsest pöördumist nende poole.

Seesugune on «Koristamata põllusiil» mõjujõud.

Milles on siis asi? Nekrassov nägi selle, võiks öelda, hariliku, tähtsusetu fakti taga tohutult rohkem, kui võiks näha pealiskaudsel vaatlusel. Oma luuletalendi valgusega tungis ta sellesse fakti ja valgustas selle neid külgi, mis esimesel pilgul võivad jääda märkamatuks. Ta nagu avastas selle fakti uuesti luule jaoks, lugeja jaoks. Ta leidis oma südames sedavõrd erutatud, sedavõrd tungivaid luulesõnu, et neid ei saa uskumata jätta. Ta leidis asendamatud sõnad, ainukesed, mille abil võis kõige täielikumalt ja veenvamalt öelda seda, mida Nekrassov öelda tahtis.

Tõepoolest ei saaks praegu kujutledagi, et «Koristamata põllusiil» oleks võinud kirjutada mõnes muus poeetilises vormis, mingite teiste sõnadega. Aga

Nekrassov pidi ju esimesena leidma endas need sõnad ja esimesena nad lausuma. Ta pidi esimesena avama lugeja jaoks kogu selle tohutu sotsiaalse mõtte, mis peitus talupoja koristamata põllusiilus.

Kõiges selles ongi tema teene, tema meisterlikkus ja novaatorlus, tema poeetiline leid, kui nii võib väljenduda. Kõiges selles peitubki luule «saladus», igal juhul antud luuletuse «saladus».

3

Ma tahaksin pöörata tähelepanu veel ühele luuleloomingu küljele.

Luuletaja värssides avaldub tingimata mitte ainult luulemeisterlikkus, mitte ainult tema oskus kõnelda luulevormis ühest või teisest elunähtusest, vaid samaaegselt avaldub neis ka luuletaja enda iseloom, tema isiksus, tema individuaalsed inimlikud omadused.

Seepärast võime, ütleme, sellesama Nekrassovi luuletusi kergesti ära tunda sadade teiste luuletuste seast ja öelda: jah, see on Nekrassovi maneeris, tema laadis kirjutatud. Nõnda võis kirjutada üksnes tema, Nekrassov...

Sedasama võib öelda ka Majakovski ja teiste suurte luuletajate värsside kohta.

Ma pidasin selle meenutamist vajalikuks sel põhjusel, et paljudele algajatele luuletajatele näib, nagu oleks luuletalent midagi eraldiseisvat luuletaja isikusest, tema iseloomust. Nad arvavad, et talent tuleb nagu kuskilt väljastpoolt, et ta on nagu mingi eri «lisand» nende inimloomusele ja et seetõttu võib teda kõigest sõltumatult nii ja teisiti käänata.

Vaadake, mida seesuguste luuletajatega tihti juhtub. Kirjutad kirja ütleme sm. N-le: «Kallis seltsimees! Teie luuletused on algelised, nõrgad. Ja nende nõrkus seisab esmajärjekorras selles, et Te pole osanud neisse panna midagi värsket, midagi oma, midagi seesugust, mida just Teie oleksite elus tähele pannud, läbi mõelnud ja tundnud. Te kasutate juba valmisolevaid poeetilisi situatsioone. Te üksnes jutustate teiste sõnadega ümber seda, mida olete teistelt luuletajatelt lugenud. Teil ei jätku poeetilist omapära, originaalsust.»

Saanud selle kirja, otsustab sm. N. otsekohe, ühe hoobiga saada «omapäraseks», «originaalseks», mitte millegi poolest teiste sarnaseks. Ta asub «leiu-tama» omaenda stiili, mõtleb välja kõige ebatavalisemad, ebaloomulikumad situatsioonid, võtab tarvitusele kõige jalustrabavamad kujundid.

Muidugi ei tule säärasest vigurist midagi mõistlikku välja. Tuleb välja midagi võltsi, vigurdavat, ülespuhutut, mäng näilise originaalsusega, ja muud ei midagi.

Sm. N. ei mõista, et ei saa kunstlikult leiutada poeetilist stiili, ei saa kunstlikult välja mõelda oma poeetilist häält. Ei saa seda teha samuti, kui ei saa endale välja mõelda teistsugust loomust, kui sul on. Õigemini öelda, välja mõelda ehk võib, kuid see pole siis tõeline inimene, vaid just väljamõeldud, võlts, petlik.

Et olla luules tõeliselt originaalne ja omapärane, erinev teistest, see tähendab eelkõige jääda iseendaks (mida ma juba varem meenutasin). See tähendab avaldada luules neid inimlike omadusi, neid vaimseid jõude, mis sinus on.

Luuletalent ei ole midagi omaette-olevat, sõltumatut luuletaja isiksusest. Ta on orgaaniliselt, lahutamatult seotud luuletaja kogu sisemise palgega. Ta ei eksisteeri omaette, vaid on üksnes inimese isiksuse, tema iseloomujoonte, mõtete ja tunnete erilise (poetilise) avaldumise vahendiks.

Seepärast ei saa näiteks kuidagi uskuda, et vähearenenud, mahajäänud, piiratud silmaringiga inimene võiks kirjutada kuigivõrd tähelepandava luuleteose, isegi kui talle looduse poolt oleks antud teatud luulevõimed. Ta ei saaks seda teha just oma piiratuse, oma sisemaailma vaesuse tõttu. Tal pole millegagi lugejate ette tulla, pole midagi neile «välja panna», pole midagi neile öelda.

Seepärast, kui algajaile luuletajaile (ja mitte ainult algajaile, ja mitte ka ainult luuletajaile) räägitakse, et neil on tarvis õppida, kasvada, ennast täiendada, siis tuleb seda võtta väga tõsiselt ja laiahaardeliselt.

Ei saa nii mõelda, et algaja luuletaja õppus seisab üksnes värsiehituse puht-tehniliste reeglite omandamises, kõikvõimalike poetiliste võtete uurimises jne. Õppus peab olema igakülgne ja sügav. Õppides peab algaja luuletaja eelkõige kasvama kui inimene, kui inimisiksus.

Seda aga omakorda ei saavutata üksnes n.-ö. raamatuliku õppusega, vaid peamiselt kõige elavam, kõige aktiivsema osavõtuga elust. Luuletaja peab algusest peale ennast selleks ette valmistama, et temast saaks (mitte sõnades, vaid tegudes) oma aja eesrindlik inimene, kes sügavasti tunneb ja mõistab tegelikkust, kes on bolševistlikult printsiipaalne, ideeline, terase pilguga, tähelepanuvõimega, eluliselt huvitatud kõigest, mis toimub, mis tehakse meie maal, meie rahva elus.

Meie silmade all on sõna-sõnalt kõigil elualadel tuhanded ja miljonid kunagi tähelepandamatud, lihtsad nõukogude inimesed kasvanud kommunismi aktiivseks ehitajaiks, juhtideks, riikliku maastaabiga töötajaiks.

Seda enam tuleb selle poole püüda meie luuletajail. On ju luuletaja rahva vaimse kultuuri looja ja kandja, ja tal pole lihtsalt õigust olla mahajäänud, harimatu ja ebaaktiivne. Ta peab teadma võrratult rohkem kui tavaline kodanik, ta peab nägema palju kaugemale, ta peab mõistma ja tundma elu kogu ta mitmekesisuses palju täielikumalt ja sügavamalt.

Selles kõiges seisab samuti luule «saladus».

Paljud algajad luuletajad seda kahjuks siiski ei mõista. Selle kohta võiks tuua rohkesti näiteid. Kõige sagedam juhused on seesugune:

Inimene hakkas värsse kirjutama ja otsustas: «Kui ma kord juba värsse kirjutun, küllap ma siis olen andekas. Tähendab, mind tuleb abistada oma talenti kasvatada...»

Algab kirjavahetus toimetustega, kirjanduslike konsultantidega. Seltsimees arvab, et tema värsid ära trükitakse või, kui nad on ilmumiseks nõrgad, siis kirjanduslik konsultatsioon vähemasti seletab talle, kuidas on vaja kirjutada, et edu saavutada, ja et siis on kõik korras.

Lühidalt öeldes, seltsimees paneb kõik oma lootused konsultatsioonile, naiivselt arvates, et keegi teine võib teda õpetada häid värsse kirjutama, võib talle öelda: sa kirjuta nii ja kirjuta naa, ja sinust saab tõeline luuletaja. (Õiendu-

seks olgu öeldud, et muidugi mitte kõik algajad luuletajad pole niisugused, kuid sääraseid on väga palju.)

Toon ühe näite.

Algaja luuletaja S.¹ saatis Leningradi ajakirja «Zvezda» toimetusse oma värsid. Ruumi kokku hoides ei hakka ma neid siin tervelt esitama. Ma lihtsalt palun minu sõna peale uskuda, et värsid on nõrgad, järeleaimavad, vähese kirjaoskusega. Nende väärtusest võiks anda teatud kujutluse kasvõi seesugune nelikvärs (jutt on nõukogude sõjamehest):

Kirjeldada ta sangarlust suuta —
mis «Ilias» seda küll võiks?
Vene sõjamees kaisutas surma,
inimkonnale elu nii löi.

Või teisest luuletusest:

Aeg möödub, ju läheneb ööle.
Inimesed on puhkama läind...

Ajakirja «Zvezda» toimetus kirjutas autorile küllalt ulatusliku ja täiesti õige kirja. Ta märkis selles eriti ära: «Värsid on teemalt õiged. Kuid sellesse vajalikku ja tähtsasse teemasse olete Te pannud liiga vähe oma, autoripoolset. Neis ei ole tunda, õigemini on praegu veel liiga nõrgalt tunda luuletaja loominguist individuaalsust. Pole värseid, värvikaid kujundeid... Mõlemad luuletused on venitatud, pikad...»

Venitatud on nad teisejärguliste, ebaoluliste detailide arvel. See... teeb nad lõtvadeks...» jne.

Autorit ei rahuldanud see kiri sugugi. Ta pöördus siis minu poole. Ta kirjutab:

«Ma saadan oma värse ajakirjadele, kuid sealt saan ma igakord vastused, millest ma pole võimeline aru saama... Kui mu värsid ei kõlba, siis tahaksin ma teada, mispooles just. Aga nõnda on lihtsalt solvav.»

Kokkuvõtteks teeb autor järelduse, et «mu värse ei lasta mitte seepärast läbi, et nad on halvad, vaid üksnes seepärast, et neid saadab tundmatu luuletaja S. ja mitte tuntud autor».

Arvan, et sm. S-l pole mingit alust solvuda ajakirja «Zvezda» kirjandusliku konsultatsiooni pärast. Konsultatsioon suhtus tema luuletustesse tähelepanelikult. Ta hindas neid õigesti, näitas õigesti nende peamised puudused. Rohkem kirjanduslik konsultatsioon teha ei saanud. Aga kuidas neid puudusi parandada, selle üle peab mõtlema juba sm. S. ise. Mitte keegi teine seda tema eest teha ei saa.

Tõsi, sm. S. oma kirjas mulle kirjutab, et ta saab toimetustest vastused, «millest ta pole võimeline aru saama». Ka mina mõõnan, et ta tõepoolest ei taipu, mis on näiteks värsside värskus, nende originaalsus, mis mõeldakse luuletaja individuaalsete omaduste all.

Kuid selles pole jällegi mitte kirjanduslik konsultatsioon süüdi, vaid tema ise. Kui inimene asub mingi töö kallale, siis peab ta seda ometi tundma kasvõi põhijoontes. Teisiti pole ju võimalik töötada, veel vähem mingit edu loota.

¹ Tahtlikult jätan ma neis märkustes nimetamata kõne all olevate inimeste nimed, kuna ma arvan, et seda ei tule teha. M. I.

Tähendab, kui sulle midagi on arusaamatu, siis on ainuke väljapääs: katsu aru saada, omandada, pinguta ennast rohkem, õpi juurde. Ära looda, et seda keegi teine sinu eest teeb. Teised seltsimehed võivad sind küll abistada (ja nad abistavad ka), võivad sulle midagi kätte näidata, sulle nõu anda, k u i d p õ h i m i s e, p e a m i s e p e a d s a i k k a g i i s e t e g e m a.

Ma muidugi tean, et meie kirjanduslike konsultatsioonidega pole mitte kõik hästi. Ma tahaksin, et need konsultatsioonid toimuksid palju paremini, et ei saadetaks lihtsalt ametlikke kirjavastuseid (mida mõnikord juhtub), vaid et need tõepoolest aitaksid algajail autoreil oma vigadest ja puudujääkidest aru saada. Kõik see on täiesti õige. Kuid ma ei saa ka sellest faktist mööda minna, et algajate luuletajate kaebustes kirjanduslike konsultatsioonide ja ajakirjade toimetuste peale on tihti taipamatust, ebaõiglust ja isegi demagoogiat, kui ka ehk ebateadlikku.

4

Nende märkuste alguses ma juba rääkisin sellest, et luuleloomingu «saladust» saab luuletaja avastada ainult ise ja iseenda jaoks, et keegi teine seda tema eest teha ei saa.

Avastada luule «saladus» — see tähendab ära määrata oma koht luules, taibata, mida just sina võid luules teha ja missugused poeetilised vahendid sul selleks on, osata kasutada neid vahendeid maksimaalsete tulemustega.

Kuid see pole kaugeltki veel kõik. Isegi ühe ja sama inimese poolt loodud luule piirides ei saa kasutada üht ja sama igaveseks ajaks avastatud «saladust». Seesugust «saladust» ei saa olla. Luuletaja igas üksikus teoses — kui see teos muidugi on tõeliselt andekas — peitub oma eri «saladus».

Ma kõnelesin siin Nekrassovi luuletuse «Koristamata põllusiil» «saladusest». See luuletus, jäädes tervenisti «nekrassovlikuks», s. o. olles kirjutatud nõnda, nagu võib kirjutada üksnes Nekrassov ja mitte keegi muu, erineb samal ajal Nekrassovi kõikidest teistest luuletustest, eriti ütleme luuletusest «Troika» («Miks täis igatsust vaatad sa teele»). Viimases on juba teine «saladus» — samuti nekrassovlik, kuid ikkagi teine, tingituna sellest, et Nekrassovil oli siin tegemist teistsuguse elumaterjaliga ja ta pidi leidma selle jaoks teistsuguse väljendusviisi, leidma teistsugused sõnalised värvid ja intonatsioonid, panema luuletusse teise poeetilise idee. «Koristamata põllusiilu» «saladus» siin juba kuidagi enam ei kõlvanud.

Sellega ma tahan öelda, et luuletaja peab kogu aeg edasi liikuma, leidma üha uusi ja uusi viise tegelikkuse kujutamiseks, rikastama luulet üha uute poeetiliste leiutustega, avastama üha uusi luule «saladusi». Ja ainult sel juhul on ta värsid mitmekesised, huvitavad, omapärased, tõeliselt head.

Kuid ma kordan, et inimene võib saavutada seda kõike ainult sel tingimusel, kui ta esiteks — omab poeetilisi võimeid ja teiseks — kui ta on küllaldasel määral ette valmistatud, kui ta omab vajalikku hulka teadmisi ja ei tööta pimesi, vaid kindlalt teab, m i s t a p e a b t e g e m a j a k u i d a s t e g e m a.

(Järgneb)

KRIITIKA JA BIBLIOGRAAFIA

Sisulise avaraumise poole

Eesti nõukogude kirjanduses ei ole ühtki teist luuletajat, kelle loominguline pale oleks nii komplitseeritud kui Mart Raul. Kui J. Schmuul, D. Vaarandi, R. Parve, P. Rummo jt. on välja kujunenud nõukogude ühiskonnas, siis M. Raud tuli eesti nõukogude luulesse kodanlike igandite koormaga. Need igandid on M. Raul olnud väga visad kaduma. Põhjuseks tuleb arvatavasti lugeda seda, et kriitika on nendele tõsiselt tähelepanu juhtinud alles viimastel aastatel, samuti aga seda, et M. Raul luuletajapale oli nende avastamisel juba välja kujunenud, mistõttu tal polnud enam nii kerge muuta oma loomingulist meetodit.

M. Raul viimaste aastate loominguline töö on möödunud visas võitluses vanade igandite kammitsaist vabanemiseks. Kuigi sellelaadilised püüdlused ei ole mitte alati olnud edukad, on siiski märgata, et M. Raud on teinud tunduvalt samme edasi tõelise nõukogude poeesia viljelemiseks, mis vastab tänapäeva aktuaalsetele probleemidele mitte ainult teemade ja küsimuste valikult, vaid ka elutundelt, mis läbib ta luuletusi.

Uhe etapina selles vaevarikas, kuid tänuväärse töö võib vaadelda M. Raul viimast värsiraamatut „Kõik teed“¹, milles reljeefselt avaldub luuletaja püüd vabaneda igandlikest elementidest oma luules. Et mineviku retsidiivide ületamine on M. Rauli loomingus keskseks probleemiks, siis on põhjendatud ka selle luuletuskogu lähem analüüsimine, et tõsta esile selles ilmnevat positiivset tendentsi ja juhtida tähelepanu kord enam, kord vähem märgatavalt väljalõivatele igandlikele nähtustele.

¹ M a r t R a u d: „Kõik teed“. Luuletusi ja poeme 1949—1953. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1953. 176 lk. Hind rbl. 3.80.

M. Rauli luuletuskogu on pühendatud kommunismi eest võitlemisele. Kõik teed meie ajal viivad kommunismile — see põhimotiiv heliseb läbi kogu värsiraamatu. Oma ülesannet näeb poeet selles, et sammuda kommunismi eest võitlejate esiridades, võidelda sõjaohutajate vastu, innustada töötajaid rakendama kõik jõud meie kodumaa suure homse nimel. Nimiluuletuse „Kõik teed“ lõppvärssides kirjutab autor:

Kõik teed...

See olgu ka su laulu jõud,
su võitluskäsk ja unistuste hellus —
löö, rebi puruks kurjad sõjanõud
teelt kommunismi —

õnnelikkude ellul

Need värsid sisaldavadki M. Rauli luuletuskogu põhitemaatika, millega lähedaselt liitub veel nõukogude inimeste rahuliku ülesehitustöö ja nõukogude rahvaste sõpruse ning koostöö teema. Peale selle pöördub luuletaja oma poeemides veel meie töölisklassi revolutsioonilise mineviku poole ja näitab võitlust Nõukogude kodumaa vabaduse eest.

Luuletustes, mis on paigutatud tsüklistise „Meie jõud“, viljeleb M. Raud rahuliku ülesehitustöö temaatikat. Nende luuletustega on autor astunud tõhusa sammu lähemale meie nõukogude tänapäeva kujutamisele ja püüdnud poeetilise sõna rakendada aktuaalsete ülesehitustöö küsimuste teenistusse.

Nii maalib M. Raud pildikesi nõukogude tänapäevast luuletustes „Seeme“, „Kivid“, „Rabarannalt“, „Lina“ jt. Rabarannal, kus kehvikud olid surutud kulakute ja roostet higistava raba tangide vahele, näeb luuletaja tuleviku piirjooni sihvaiades, mida kannab kõikuv kamar, kuna esimehe kambris ripub laest maani suurte tööde kaart, kus „mitmevärvili-

sed jooned / käivad üksikult ja paaris — / need on uue elu sooned / tuhandes hektaaris". „Linna" päästab linakombain mitusada naist raskest linakitkumise vaevast. „Maa vappub roomikute võimsast veost", kui vägev soosahk künnab üles sajandeid puutumata soopinda („Uudismaa"). Luuletuses „Seeme" viib luuletaja meid mitšuurinlikku aretusruumi kolhoosis, kus külvi eel idandatakse vilja-seemet, et saaksid „rikkamaks lõikuse-ajad", „suure kuhjaga" täis saaks salv.

Parim luuletus selles tsükli on „Kivid". See tõuseb teiste hulgast esile elavalt antud konkreetse tööpildiga. „Kivides" on luuletaja võitu saanud oma arutlemis- ja filosoferimiskalduvusest. Ta viib meid vahetusse lähedusse kahele kivimehele — isale ja pojale, näidates, kuidas vana kivilõhkuja soojalt tervitab uueviisilist võitlust põldude puhastamiseks võimsa „Stalineti" abil. Autor on silmapaistva õnnestumisega välja joonistanud mõlema töömehe kujud, hästi on edasi antud maaparandajate tugev, mehine kõnelaad, mis ka värsivormis säilitab oma loomulikkuse.

Kuid mitte kõigis nendes luuletustes ei näita autor konkreetset tööd ega konkreetseid inimesi. Töö kui niisugune kipub luuletajal enamasti jääma suurseks omaette, abstraheritud mõisteks, tööks üldse. Üldiselt jääb autor tege- likest töötajatest kaugele, ta liigub oma mõtiskluste ja arutlustega meie ees otse- kui mõõdamineja, kes huviga jälgib linakitkumist, astub sisse kolhoosi kasvuhoonesse või märkab parga valminud hoone sarikatel. M. Raulal on tööpilte, kus tööriistad ja igasugused tehnilised atribuudid töötavad ja liiguvad otsekui iseenesest — võrisevad teraspuurid, lõikavad viilid ja meislid, helisevad haamrilõõgid, lõõtsatuul käib tulle — sepikoda undab, korstnast kerkib sädemete-sagar, kuid missugune jõud kõik need riistad liikuma paneb, seda me ei näe (ometigi on luuletuse pealkirjaks „Sepad", s. t. me peaksime kuulma just seppadest endast). Ka seemne idandamine mitšuurinlikus aretusruumis („Seeme") on antud läbi autori enda prisma, kuna seemne idandajad ise ei satu autori vaateväljale. Ja üldiselt õnnestunud „Rabarannalki" kannatab impersonaalsuse ja umbmäärase perifrastika all. Otse-

kui iseenesest, inimese osavõtuta liiguvad roomikud ja adrahõlmad ka „Uudismaas".

Nõukogude inimese kuju on luuletuskogus kahtlemata olemas. Ta on olemas soode taha sõitva „selgitava sõna sepa" näol „Agitaatoris", ta on olemas valla- tult vadistava särasilmalise lastepere näol „Rõõmsas õues", mis sisaldab ühe õnnestunumaid pilte luuletuskogus üldse, ta on olemas „Väikeses agitaatoris" ja muidugi ka poemides. Kuid autori puudu- jääk seisab selles, et ta ei näita seda inimest tööteemalistes luuletustes, sest töötavas nõukogude inimeses just peitubki meie jõud, millele autor pühendab oma laulud, otsustades vastava tsükli pealkirja järgi.

Luuletuskogu põhimotiivi on autor kokku võtnud nimiluuletuses „Kõik teed". „Kõik teed me ajal, / kuulsime, / kõik teed / maailma kommunismi poole viivad," ütleb ta. Kommunismi poole rühkimist näeb luuletaja igas huugavas asfaltmagistraalis, rongide all rappuvas raudteetammis, kaevanduste etes, laste säravates silmades. Kommunismi võidu pandiks on partei juhtimine, meie partei monoliitsus, kommunistide vankumatu võitluskindlus, mida M. Raud näitab luuletuskogu esimeses tsükli — luule- tustes „Kommunistid", „Suur Oktoober", „Kõik teed", „Parteikongress", „Suure leina päevil". Kommunismi eest võitle- vad eesrindlikud inimesed Prantsusmaal („Käe tõstab rööbastel Raymonde Dienne, / et rasket relvarongi seisma pan- na") kui ka paljukannatanud kangelas- lik Korea. Tugevat emotsionaalset jõudu õhkub sõnadest:

On saanud punalipuks

hiina siid...

See tuules lehvides nüüd sellest vestab,
et võitmatu on rahvas,

rahvas-hiid,

ükskõik kui kaua raske võitlus kestab.

Luuletuses „Suur Oktoober" rõhutab autor jällegi, et kõik meie pingutused on suunatud kommunismi võiduleviimi- sele meie maal:

Kommunism —

see on töö, mis me teeme,

see on see, mida hingab me maa,

see on see, kuhu viivad kõik teed.

Parteile pühendatud luuletustest on avaluuletus „Kommunistid" kirjutatud

jõulistes, lõovates värssides, autor on taotlenud iga sõna kõlalise jõu saavutamist. Südamlikkusele ja tundesiirusele on lähedale jõutud „Tervituses“, mis sugereerib oma lihtsusega, värsi voolavusega ja kõlalise rikkusega. Tsüklis „Suure leina päevil“ annab M. Raud õnnestunult edasi rasket leinameeleolu J. V. Stalini surma puhul ja lõpetab optimistliku akordiga, üleskutsega tõsta leinas langetatud lipud ja sammuda edasi kommunistliku partei juhtimisel. Luuletusest „Parteikongressil“ jääb meelde jõuline pilt kongressi delegaatidest ja kogu nõukogude rahvast, keda esindasid kongressi delegaadid. Selles laiahaardelises pildis on autor õnnestunult edasi andnud meie partei ja rahva ühtsust: „Nad tulid — miljonite saatel“ — kombainerite, kaevurite, lendurite, koolinoorsoo, maadeuurijate — kogu nõukogude rahva saatel, kes nägi kongressis sündmust, kus otsustati meie kodumaa edasine võidukäik kommunismi teel.

Luuletuskogus „Kõik teed“ esineb M. Raud nõukogude rahvaste sõpruse ja vennaliku koostöö laulikuna. Autor käsitleb nõukogude rahvaste sõprust kui kommunistliku ülesehitustöö põhilist tingimust ja selles mõttes läbib see idee kogu luuletuskogu. Hoolimata ühe või teise rahva geograafilisest kaugusest tajub luuletaja kõiki nõukogude rahvaid lähedastena kommunismi ehitavale eesti rahvale. „Tervituses Nõukogude Armeeniale“ saadab ta Läänemere kaldalt sooje tervitussõnu kaugele vennasrahvale:

Ei ole kauge kätt su kätte anda,
et sulle tervitusi öelda siit, —
Araksi kaldalt Läänemere randa
käib sama töö ja sama tunde liit!

„Rahukevades“ näitab luuletaja ukrainna kolhoosielu õnnelikku tänapäeva, „Kiievi maimarsis“ töörahva värvikirevat demonstratsiooni, „Silmateras“ annab kuulud nõukogude teadlane Filatov silmanägemise tagasi eesti revolutsioonilise tööliikumise veteraanile. Nõukogude rahvaste sõprus ei ole mitte ainult tervituste ja käepigistuste vahetamine, vaid töö ja võitluse liit. Ta on ka eesti rahva loova töö edu põhiline tagatis. „Agitaatoris“ sõidab rong traktorite ja ekskavaatoritega Leningradi poolt, ja nendega asuvad Nõukogude Eesti tööta-

jad sellele pealetungile soode ja rabade vastu, millest räägitakse „Rabarannas“, „Kivides“ ja „Uudismaas“. Õnnestunult arendab luuletaja lihtsa lapsepõlvemälestuse rahvaste sõpruse teemaks luuletuses „Sõnake Puškinist“. Kuigi kodanlus kahekümne aasta jooksul eesti rahvast tagurpidi talutas, on nüüd Puškini ja Oktoobri keel tagasi võidetud. Autor kirjutab:

Ka Eestimaa nüüd võidelnud on enda
võrdõiguslikult käima sellel teel,
kus Venemaad, suurt vägimehest venda,
me uhkusega näeme endi eel,

ja lõpetab kindla optimismiga:

Ruskoje Slovo... Eesti laste kätte
jääb Puškini ja kommunismi keel.

„Sõnakeses Puškinist“ loodud elavates pildikestes on autor loonud ühe paremaid näiteid vene ja eesti rahva sõpruse teema poeetilise teostusest. Jääb ainult kahetseda, et autor ka selles luuletuses hiljem kaotab sideme konkreetsusega ja kaldub talle iseloomulikkumõtteõlgutusse.

Paaril korral vilksatab luuletuskogust töörahva rahvusvahelise solidaarsuse idee. Luuletuses „Koreale“ tekitavad korea luuletaja sõnad „Sa minu igavene arm, mu maa, mu kodumaa!“ autoril assotsiatsiooni Koidula isamaaluuletusega. Nappide poeetiliste vahenditega avaldab luuletaja oma sooja poolehoidu Koreale, tunneb Koread lähedasena meie maale: „Nii lähedal on sulle Stalingrad — / Nakton ja Volga voolavad kui õed...“ Luuletuses „Sõprus“ loeb väike neegritar Moskva tänaval kõigi inimeste silmist sooja sümpaatiat, millele ta vastab oma poolse sõprusega:

Häid pilke tal otsatu hulgana
on haarata, endasse peita,
aga kõigile, kõigile suudab ta
ka omalt poolt vastuse heita,

Samas on tõmmatud paralleel: New Yorgis ei näe ta sõbralikke pilke: seal on „pilgud kui peks, / nagu piitsad, kui bambusekepid...“.

Siiski esineb M. Raul käesolevas luuletuskogus ideoloogilisi lünki rahvusküsimuse käsitamisel. Ikka veel lööb tal välja vana viga — eesti rahva eraldamine teistest nõukogude rahvastest. See maksab eeskätt poemi „Andrus

Johani" ja osaliselt M. Raua viimase pikema luuleteose „Silmatera" kohta. Poeemis „Andrus Johani" on Eesti Rahvaväe võitlust saksa fašistide vastu näidatud lahus kogu Nõukogude armee võitlusest. Mõned täiesti mehaaniliselt vahelelülitatud stroofid, mis poemi ülesehitusest otsekui välja langevad, ei suuda asja muuta, sest rahvusliku eraldatuse vaimu on tunda kogu selles osas, kus kõneldakse võitlusest sissetungija vastu. „Silmateras" jääb nõrgalt kõlama eesti ja nõukogude töörahva ühtsus juunipöörde ajal; ka siin püüab autor asjast üle saada mehaaniliselt vahelepoetatud stroofiga, mis jääb otsekui õhku rippuma (IX osas: „Kirovi" madrused soovivad õnne... / Kaarup tänab. Ta teab, mis see tähendab. / Vaba Venemaa hinge- tõmbed / jälle on meile nii lähedal..."). Sellised nähtused M. Raua luules on tunnistuseks sellest, et luuletaja siiski veel ei suuda anda tõeliselt sügavasti läbituntud kehastust rahvaste sõpruse teemale, vaatamata vastavasisuliste luuletuste ja motiivide arvulisele hulgale.

Nõukogude rahva võitlusele rahu eest, sõjaõhutajate vastu on luuletuskogus pühendatud omaette tsükkel „Rahukevad". Uhkust meie võimsa kodumaa üle, kes omal jõul purustas fašismi, väljendab luuletaja „Kiievi maimarsis":

Kui USA-st ei olnud sõjameest,
ja vana London laisalt udus vindus,
(hästil)
siis oli meie maa suur võitlev kindlus
ei ainult enese, ka nende eest.

Kuid praegu ähvardab maailma uus sõjaoh:

Kuid nüüd need ahned ookeanihaid
on hambaid irvestamas igast merest —
et uhta kulda inimeste verest,
Wall Street'il olgu uusi sõjamaid.

Nõukogude Eesti töörahva vastutusrikas osa rahu kaitsmisel ja sellest tulenev erilise valvsuse vajadus on näidatud tsükli esimeses luuletuses „Piiril". Luuletaja ütleb, et „Eestimaa rannad on Rahumaa piir / vastu läant, / vastu Atlandi relvi", ja siin tunneme endid „piirivalvuri postil... kaitsmas vabadust, / õigust ja rahu". Luuletuses „Rahukevad" näeb luuletaja meie kodumaa võimsuse ning rahu panti nõukogude rahva loovas

tõös. Võrreldes 1941. aasta lõikus- ja 1951. aasta külviaegu, loob M. Raud kontrastselt ilmeka pildi noortest kolhoositöötajatest, kes läbielatud raskuste mõjul oskavad mõista rahu hindu ja võitlevad selle eest. Nähes noori, sõjakeerises üleskasvanud külvajaid ja lõikajaid, rõhutab luuletaja nende valmisolekut iga hinna eest kaitsta kättevõidetud rahu:

... tankisti pilku nende silmis aimed,
kui roolil pinguli on nende käed.

Kolmes luuletuskogusse paigutatud poeemis pöörduv M. Raud eesti töörahva võitlusmineviku poole ja annab selle taustal töörahva võimu eest võitlejate kujud.

Kõige lühem nendest poemidest on „Kalinin", milles luuletaja üldiselt õnnestunud põhjendab M. I. Kalinini osa revolutsioonilise sotsiaaldemokraatliku organisatsiooni loojana Eestis. Kuigi poedi mõtisklev hoiak, tema kõnelemine mitte Kalinini endaga, vaid ta monumendiga, takistab kujutamast Kalininit täie otsesusega, sisaldab poem mitmeid õnnestunud pildikesi. Kalinini kuju on antud üksikute väga tabavate joonte abil. Sellised värsid, nagu: „ning, leninlikud „Iskrad" põuetaskus, / ta bolševismi Tallinnasse tõi", iseloomustavad tabavalt Kalininit kui inimest ja kui revolutsionääri. „Iskra" levitamise on autor poeemis üldse õnnestunud ära kasutanud. Ka Kalinini ja Suikini kohtumine lõpeb paari tabava reaga, millest tõuseb esile Kalinini südamlikkus ja lihtsus, kui „ta „Iskra"-lehti tehastesse viis". Sädemete motiiviga on luuletaja loonud elamuslikult tugeva pildi revolutsiooniliste ideede levimisest rahvahulkades:

Loss Toompeal valvab rahvast nagu
vange,
peab silmas aguleid ja ääreteid.
Nii valvatakse kõiki kubermange,
kuid kõikjal tõuseb
s a m u s ä d e m e i d...¹

Tervikuna aga jääb poem „Kalinin" autori parimate värsteoste varju. Rea heade kohtade kõrval esineb selles üldise puudusena elamuse tinglikkust, udusust ja kohati isegi kohmakust, näiteks eelviimases stroofis: „Soe tänutunne südames ja vaates, / pilk pilgu järel

¹ Sõrendused siin ja edaspidi minult. — O. J.

tõuseb sellele, / kes nagu oma lapsi
ellu saates / on astunud / siin
üles kivile."

Poemist „Andrus Johani“ ja sellest, et autor on selle kohta ajakirjanduses ilmunud kriitika arvestamata jätnud, on olnud juttu juba varem. Oleks üleliigne hakata avaldatud seisukohti siin uuesti põhjendama. Märkigem ainult, et puudused, mis poemis veel praegu, pärast teistkordset avaldamist esinevad, on põhilised puudused, mille all peakangelase kuju kunstiline teostus algusest lõpuni kannatab, ja seepärast eeldab nende kõrvaldamine ka põhilisi parandusi. Nähtavasti aga on M. Raud pidanud redaktsioonilisi parandusi küllaldaseks. Muidugi ei suuda need poeemi oluliselt paremaks muuta.

Kriitika märkis muuhulgas, et Andrus Johani areng nõukogude inimeseks ja võitlejaks on poemis jäänud põhjendamata. M. Raud on püüdnud seda puudust kõrvaldada ühe stroofi juurdekirjutamisega. See kõlab järgmiselt (jutt on „Pallase“ ajajärgust):

Karmilt pingul on noormehe kulmud
külmas, kõledas ateljees.

Lihtsa töörahva seast ta on tulnud,
oma kohust ta teab nende ees.

Muidugi pakuvad need värsid liiga vähe selleks, et näidata kunstniku ideelist küpsemist kodanliku korra tingimustes, mille tulemusena ta aktiivselt läks kaasa nõukogude võimuga.

Redaktsioonilised parandused puudutavad üksikuid ümbernurgaütlemisi, mis on asendatud otsesemate ja konkreetsematega, osalt on kaotatud autori omapoolsed üleskutsed kunstnikule. Nii on eelmises redaktsioonis esinenud „näita“ („näita elavaid silmi ja käsi“ jne.) asemel „näeb ta“, „kuuldakse hõiget“ asemel „kuuleme hõiget“ jne. Kuid ikkagi ei ole poemis töörahva klassivõitlust ega revolutsioonilist teadlikkust, agulist näeb M. Raud kõigepealt selle paigaltardumist ja mahajäämist — tolmunud sõstraid ja kreeke, takjapõõsaid ja sirelihekki, ja leherohelus koltub „nagu vanade pärgade plekk“. Endiselt ümbritseb Andrus Johanit ängistav üksindus, tal ei ole võitlusvendi ega liitlasi. Kui liisada veel nõukogude rahvaste ühise Hitleri-vastase võitluse küsimuse kitsas

lahendamine, siis peab ütleva, et M. Raud, emb-kumb, kas ei ole suutnud enam vajaliku loominguilise tulega teistkordselt oma poeemi juurde asuda või ei ole kriitikat omaks võtnud. (Viimane oletus aga tähendab kriitika ignoreerimist.)

Sellistes väidetes, et „Silmatera“ on sammuks edasi luuletaja ideelise süvenemise teel, on kahtlemata üsna tubli terake tõtt. M. Raud on „Silmateras“ heaks teinud mitmed loominguilised puudujäägid, mis esinevad „Andrus Johani“. Poeem annab tunnistust autori sisulisest süvenemisest. „Silmateras“ on küllaldase kunstilise usutavusega kujutatud eesti töörahva revolutsioonilist võitlust võrdlemisi pikkade aastate jooksul, kusjuures vana revolutsionääri Peeter Kaarupi kuju ja tema ühiskondliku tagapõhja vahekorrale on leitud rahuldavam lahendus kui eelmises poemis. Tõsisest märkimisest väärib autori töö väljendusliku lihtsuse saavutamiseks. „Silmatera“ on kirjutatud kaines, tasakaalukas, karmilt lihtsas keeles, kus ainult harva märkame vormide kunstlikku konstrueeritust ja sõnanikerdusi.

Poeemi peakangelane Peeter Kaarup on antud sügava inimlikkusega ja usutavalt, tõepoolest suudame poeemi lugemisel oma vaimusilma ees näha seda tagasihoidlikku, vaikivat, visa võitlejat. Autor on andnud ta sooja kaasaelamisega, tunneb uhkust tema üle, kui Kaarup täidab parteilisi ülesandeid sõja- ja okupatsioonipäevil, ei kaota koos temaga lootust kodanliku vägivalivalitsuse ajal, vaatamata rängale isiklikule õnnetusele, tunneb temaga koos rõõmu nägemise tagasisaamisel. Poeemist jäävad meelde mitmed tundejõult tugevad pildid. Nii on poeemi II osas meisterlikult edasi antud suured ühiskondlikud sündmused kajastatuna trükliladude teadvuses. Korduv „Kaarup laob“ on otsekuulda staatiliseks taustaks välissündmustele — sõjale, revolutsioonilistele tormidele, pingelisele pörandaalusele tööle. X peatükis on hästi loodud kontrast okupeeritud Tallinna olukorra ja läheneva vabanemise lootuse vahel. Vana naise rasket meeletu kajastavad sõnad: „Tilkagi tuld pole ümberringi, / linna ei valgusta ainuski latern...“ Kuid selles pilkses öös kõlab ida poolt lootustandev suurtükimürin. Õnnestunud on

pilt Kaarupi kohtumisest naise ja pojaga pärast vanglast vabanemist, silmaoperatsioon Filatovi juures jt.

Kuid ka „Silmatera“ ei ole veel vaba samalaadiliste vigade kajastustest, nagu on märgitud M. Raua eelnevas loomingus.

„Andrus Johani“ peakangelane seisab võitluses otsekuu üksinda, ilma võitluskaaslasteta. Peeter Kaarup ei ole enam üksik. Temaga koos võitlevad vana Riigor, Anna ja mitmed parteiseltsimehed. Ta teeb oma revolutsioonilist tööd partei juhtimisel, ja partei juhtiv osa poeemi algul on näidatud täie kunstilise õnnestumisega. Partei nõudel teeb Kaarup oma tagasihoidlikku, kuid tähtsat tööd ja jääb oma postile ka kõige ohtlikumatel aegadel. Kuid autor on poeemi peakangelaseks valinud sellise kuju, kes esialgu oma töö iseloomu, hiljem aga oma füüsilise seisukorra tõttu peab paratamatult jääma lahku suurtest töölismassidest, peab seisma teataval määral omaette, eraldi ja vaikivana teiste tööliste hulgas. Kaarupi selline hoiak leiab objektiivselt küll õigustust lugeja silmis, kuid tema omaette-olemise tõttu eriti vanglas ja hilisemal kodanliku „vabariigi“ aastail kipub autoril otsekuu üle pea kasvama jällegi seesama kohutav üksinduse ja masendava abituse tunne, mis kõlas juba „Andrus Johani“ põgenemissüsteenis. Sammuks edasi on see, et „Silmateras“ on kõigele vaatamata rohkem optimistlikku hingust kui „Andrus Johani“, kus luuletaja laskub peakangelase haletsemiseni. Ehkki autor ka „Silmateras“ tihti peale libiseb raskemeelsetesse mediteerimistesse ja filosoofilistesse mõtiskeludesse, on Kaarupi kuju antud objektiivselt elurõõmsana, kes ei halise ega nukrutse ränga saatuselõõgi all ja kelles vaatamata kõigele ei kustu usk, et nõukogude võim kehtestatakse ka Eestis, millele ta pimedanagi jõudumööda kaasa aitab, hoides sidemeid selt-simeestega ja täites partei poolt saadud ülesandeid.

Suur lünk on jäänud M. Raua poeemi sellesse ossa, kus on juttu 21. juuni demonstratsioonist ja kodanluse võimu kukutamisest.

„Silmatera“, nagu „Andrus Johani“, on ühiskonnapoem. Mõlema kangelastel on täita tähtis ühiskondlik osa. Vastavalt sellele tuleb eeldada ka ühiskond-

like sündmuste täiehääliselt näitamist, mis on ilmtingimatuks tagapõhjaks ka peakangelase kujule endale.

Peeter Kaarup ootas kannatamatult selle suure päeva saabumist, mil variseb kodanluse võim. Kuid poeemis on see pöördeline sündmus näidatud väga viisandlikult, teda nagu poleks olemaski.

Vastuväiteid tekitab see, kuidas autor näitab juunisündmuste algust. Vastavates värssides on rõhutatult läbi viidud mõte, et 21. juuni oli täiesti tavaline päev. Ule linna vinetab suits ja tolm, kriimuste säärtega poisid löövad palli, tänavail liigub üksikuid inimesi, lõpuks loiuult ja uniselt: „töökäijad tööle, ja kes kodus, on kodus“. Sellest hallist, allakriipsutatult igapäevasest pildist ei ole kuskilt tunda, et valmib midagi suurt. Ja poeemist jääbki mulje, et demonstratsioon ja töörahva võimu kehtestamine toimuvad kuidagi ootamatult, täiesti organiseerimatult, demonstrandid otsekuu lähesisid ainult kodudest, kuna tegelikult olid need oma enamuses tehaste töölised. Demonstratsioonist endast aga on autor hoopis mööda läinud. Me loeme, kuidas Kaarup läheb lipuga, kuid ta otsekuu hajub kuskile — ja edasi ei näe me enam midagi.

Ehkki Kaarup silmanägemise puudumise tõttu ise kõike toimuvat ei näinud, peab seda nägema lugeja, sest luuletaja on ju oma peamiseks ülesandeks võtnud näidata mitte pimedat inimest, vaid revolutsionääri, kellele ühiskondlikud sündmused on tähtsamad kõigest.

Pettumuse valmistab ka poeemi lõpp, kus Kaarup pärast pikki pimedusaastaid uuesti saab nägijaks. Liiga sügav, liiga ülev elamus on pimedale nägemise tagasisaamine selleks, et näidata seda nii napisõnaliselt ja igapäevase proosana, nagu seda käesoleval juhtumil teeb M. Raud. Selle tõttu emotsionaalne pingepoeemi lõpul sellest momendist peale, kus võetakse side Kaarupi silmadelt, mitte ei tõuse, vaid langeb.

„Silmateras“ ilmneb üks M. Raua luule iseloomulikke jooni: see on nimelt kujundite tugevam emotsionaalne jõud mineviku näitamisel, samuti ka tegelaste isikliku elu näitamisel, kuna vastavalt oleviku ja ühiskondliku elu faktid selle kõrval kipuvad jääma nõrgemini avatuks, kahvatuks, osalt trafaretseksi.

Kaarupi Peetri ja Riigori Anna armastusvahekorra edasiandmisel on „Silma-tera” värsid täis tundesoojust ja karmilt hella lürismi. Vana Riigor vilksatab poemis ainult üsna kõrvalise kujuna, kuid ta jääb meelde ka paarist tabavast joonest. Liigutavalt on antud Kaarupi teelesaatmine Filatovi juurde. Anna sõnades: „Ära sa kohku, kui tagasi tulled, / ammu ei ole sa mind enam näinud... / Mõttele neid aastaid, mis vanem nüüd olen, — / peagi on halliks mul läinud” on vananeva naise resoneeritud nukrus ühendatud hõõguva lootusega oma elukaaslase õnnesse.

Milline vahe on M. Raua minevikuja olevikuainestikulisel luulel, seda näitab kujukalt luuletus „Rabarannalt”. Selle luuletuse algul loob autor ängistava pildi kodanlikust ajast. Rabarand on elu piir, viletsad hurtsikud lõmitavad ta veerel nagu kurepesad. Ökonoomsete vahenditega loob autor üldistusjõult tugevad kujundid:

Maa poolt kulakute kaukad
küllast viimse pigistasid;
allpool surnud rabalaukad
roostet higistasid.

— — — — —
Tihti oli külv kui matus,
seemet nagu surnut mata —
aasta õlg ei kata katust,
leivast rääkimata.

— — — — —
Aga siiski küla kündis,
kuigi maa nii karm ja kuri.
Ainult vaeseid siia sündis,
ainult vaeseid suri.

Need on sügavalt elamuslikud värsid, otse masendava jõuga annavad nad edasi pessimismi ja lootusetust, mis valitses rabarannal kodanliku korra ajal. Kui aga jutt paar stroofi edasi läheb aktiivsele revolutsioonilisele võitlusele, muutuvad värsid trafaretseks sõnakõlinaks:

Uhkelt, julgelt üle valla
siis ta (s.t. punane lipp) rõõmsas
tuules lehvis,
liites kindlalt enda alla
kurnatuid ja kehvi.

Luuletuskogu esimese tsükli lugemisel tekib tahes-tahtmata mulje, et trafaretsuse all kannatab autor kõige rohkem siin, kus ootame sügavat elamuslikkust

ja lõovust luuletustes parteist, oktoobrivõidust ja tähtsatest ühiskondlikest sündmustest.

Nõukogude luulekirjanduses ei ole teist sellist poeti, kes oleks oma loominguks haaranud niivõrd aktuaalset teematikat kui Majakovski. Majakovski kirjutas eranditult kaasajast, eranditult kõige kesksematest poliitilistest küsimustest. Kuid kas leiame tema luuletustes trafaretsust? Sellist küsimustki ei saa tekkida. On teada, kui pingeliselt Majakovski töötas sõna kallal, mistõttu ta luuletused omandavad äärmise lõõvuse ja värskuse. Trafaretsus Raua poliitilises luules aga kõneleb ilmselt autori nõrgast tööst sõna kallal.

Ei ole elamuslikku värskust ka sellistes väljendites, nagu esineb üldiselt õnnestunud luuletuses „Uus kool” (tsüklist „Rahukevad”):

Kõigi laste isad-emad teavad,
mis on sõja hävitus ja õud.
Sellepärast rahvad sõda neavad,
sellest võitmatud on rahu-
jõud.

Trafaretsuse all kannatab kaasajateemaline „Epiloog poemile „Maa kasvab””. Paiguti on siin kujundeid ja väljendeid, mis ei loo elamuslikku pilti ega ava sisu. Siin on „töötajad rindejoonel”, päev algab kui „lahingusignaal”, kolhoosnikud on „elu peremehed”, punalippudel lehvis „kiri karm ja julge”, „ränk sõnum sõjast raudse käega / meid ootamatult näkku löi” jne.

Tõsi küll, selliste epiteetidega, nagu näiteks „üksmeelselt sama rõõmsat, julget rühti / käib mitutuhat sõpra-seltsimeest” („Kalinin”) jne., on M. Raud küll kõik ära öelnud, kuid sisu jääb ikkagi avamata, ja elamusliku poeetilise kujundi asemel saame ainult üldsõnalise, pinnalise deklaratsiooni, millel puudub elamuslik sügavus. Trafaretsed kujundid ei kutsu lugejas esile soovivat elamust, sest — trafareti kasutamine kõneleb, et see elamus, millest luuletaja tahab lugejale kõnelda, on veel üsna ebamäärane ka autoril endal.

Ei tohi unustada, et suur Belinski seadis kirjandusteose kunstiväärtuse hindamiseks üles ka originaalsuse kriteeriumi. See nõue ei ole kaotanud oma jõudu ka meie ajal. Poedi isikupärasus peab

lüürilises luules kajastuma tugevamini kui teistes ilukirjanduslikes žanrides, Kulunud trafaretsed kujundid ja sõnad M. Raua poliitilises päevaluules aga kisivad alla selle elamuslikkust.

Millega seletada seda, et selline vormiküsimustes suurte vilumustega luuletaja, nagu M. Raud, kasutab nüüd oma luuletustes nii palju trafarette? Nähtavasti sellega, et M. Raud on püüdnud leida teed suurema väljendusliku selguse poole, puht-mõistuspärase, kunstlikena tunduvate kujundite loomisest vabaneamiseks, ja selle tagajärjel ilmneb luuletajal teise ohtliku tendentsi tunnuseid. See oht peaks olema hõlpsasti võidetav, kui sellega aegsasti võitlusse asuda.

Poesia kõneleb lugejatega kujundite abil, mis peavad välja kasvama luuletaja elamustest. Mida elamuslikum on kujund, seda suurem on ta poeetiline jõud. Raul on aga kujundite loomise meetod pisut erinev — ta luuletajapale on valdavalt mõistuslik, kaine, rangelt tasakaalukas. Seetõttu on luuletuskogus vähe ilmekaid, meelde jäävaid kujundeid ja suur hulk nendest räägib, et vähe on nende loomisel etendanud oma osa otse- ne elamus. Ka „Kõikides teedes“ leidub veel tihti luulekujundeid, mis kannata- vad kunstlikkuse ja konstrueerituse all, on ebaselged, raskesti mõistetavad. Peab enne tükk aega juurdlema, kui taibata, et keeruline konstruktsioon: „Kaks aas- taega samas öös on koos / ning nende päevi liidab sama valgus“ („Epiloog poeemile „Maa kasvab““) tähendab suve algust. Raskesti arusaadavad on kujun- did: „Kuid Moskva silmades sõpruseks / iga vaade on töotus ja leping“ („Sõp- rus“), „jäägu viimseks ta senised rehed / poolest-terast ja päevade-teost“ („And- rus Johani“), „Surematu on suure Stalini ees“ („Suure leina päevil“), „Valgus kasvab... kui tuluke tahti“ („Silma- tera“); liiga palju on luuletuskogus seda- laadi ähmasusi ja ebamäärasusi, nagu „ühise mõtte parool“ („Andrus Johani“), „töö ja tunde liit“ („Tervitus Nõukogude Armeeniale“), „õiglaste sõnade kõu“ („Suur Oktoober“) jt. Need näited ja muud analoogilised juhtumid kõnelevad sellest, et autori püüdlused väljenduse lihtsuse poole ei ole mitte alati olnud tagajärjekad.

Juhtigem veel tähelepanu mõningate-

le puht-keeleliste küsimustele. M. Raud toob mitmelgi korral õigekeelsuse ohv- riks luulevormile, konstrueerides liiga iseäralikke sõnaühendeid või moonuta- des verbide rekttsiooni.

Kõrvale harjumatuena tunduvad ju sellised sõnaühendid, nagu: „tee tule b lõpuni kesta“ („Andrus Johani“), „maa vaigistati vabaduse hauaks“ („Kalinin“), „rahvas kord relvatuks murra b neil käed“ („Silmatera“), „turul ta asetab harjad maha / tuttavaks harjunud kohta“ („Silmatera“).

„Silmateras“ on M. Raud hakanud ka- sutama eesti keelele mitteomaseid, ras- kesti mõistetavaid nimisõnalisi epiteete: „oligi hõlpsam, mis ette võtta/ koha- ta Kaarupi Peetril“; „teeb selle lahti ja sosinal loeb/ väiksel, allkirja kanda mata lehelt“; „kuulates sõna- ta, sammuta vaikust“; „jäävad ehk viimseks... / need saatjaga sammud“.

Luuletuskogu „Kõik teed“ peegeldab M. Raua jätkuvaid loomingulisi otsin- guid ning kõneleb nendest saavutustest ja puudujääkidest, mis saadavad luule- tajat sellel teel.

Huvitavateks näidisteks M. Raua vormiotsingutest on luuletused „Tervitus“, „Tammed“ ja „Lina“. Neist väärrib esile- tõstmist viimane.

Tähendatagu juba alguses, et „Linas“ esineb M. Raul mineviku retsidiivina tendents lahutada vormi sisust. Rahva- liku vormi otsimisel on luuletaja lask- nud sisul jääda ähmaseks ja ebakonk- reetseks — uduselt ja umbisikuliselt näeme selles inimese ja masin kipub jällegi kasvama suuruseks omaette. Kuid vormiteostuse poolest on luuletus huvi- tav. M. Raud on „Linas“ täiesti õnnestu- nult ühendanud kunstluule rahvaluule vormielementide ja motiividega. Antud lahenduses on luuletaja saavutanud vär- si voolavuse ja nõtkuse, mis harmonee- rib teemagagi, kutsudes juba oma kõla- elementidega esile kujutluse õrnalt kahi- sevast, taevasiniste õitega linapõllust. Igale stroofile annavad tooni rahvaluule- pärane neljajalgne trohheus, alliteratsi- oonid ja puhtad ning voolavad paaris- riimid. Luuletuses esineb rahvaluulele omast antropomorfiseerimist („Lina palub: / Kitku, kitku, / kuparda ja vii mind likku“), lõpul on sujuv rahvaluule- line kolmikumotiiv kolme naise mõtetest

linakombaini saabumisel. Ka „tühjad“ sõnad — „vars aga veelgi võttis pikkust“, „tõug juba kiirustab brigaadi, /öö aga kärbib päeva pikkust“ ja nendest tingitud daktüülilised värsjalad lisavad värsile meeldivat rahvaluule rütmi. Kui M. Raud oleks „Linast“ vältinud umbisikulist udusust ja sisu moonutamist vormi kasuks (kombine ei tooda ju mitte riidevabrikud — „tuhat värtinat, tuhat telge“) ja kui ta poleks lameda vulgarismiga eelviimases värsis kogu eelnevat sügavalt lüürilist muljet ära rikkunud („Oh sa lina, linakene, /koon su kiust nüüd kauni särgi / sepale, /kes selle värgi (?) / valmis tagus terasest...“), oleks „Linast“ võinud saada suurepärase rahvalik luuletus.

Vormi rahvalikkuse taotlused on häid tulemusi andnud ka luuletuses „Kivid“: ülemal puudutasime juba töömeeste kõnekeele õnnestunud edasiandmist selles luuletuses. Kuid teisel läheb M. Raud rahvalikkuse taotlemisel lamedusteni. Ei saa ju kuidagi nõustuda selle pealetükkiva tooniga, kuidas ta „Epiloogis poeemile „Maa kasvab““ kujutab ühistöö algust kolhoosis:

Käib pihku peo, lööb käsi õlga,
kolhoosiperel algab töö.

Ja et lihtsus alati ei ole veel rahvalikkus, näitab see, kuidas M. Raud kujutab Kalininit samanimelises poeemis:

Hea ilmega
ja isalikult lahkelt
heaks tervituseks
ta on tõstnud käe.

See on tehtud sõbramehelikkuse toon, mida „Kõikides teedes“ veelgi leidub.

M. Raua luuletuskogu tiitellehelt loeme, et sellesse on võetud autori looming aastaist 1949—1953. Seega kuuluvad vaadeldavad luuletused ja poeemid suhteliselt pikka ajavahemikku, ja on täiesti loomulik, et värsiraamat tervikuna selgesti peegeldab kõiki neid otsinguid, mille kaudu luuletaja nende aastate jooksul on püüdnud vabaneda mineviku retsidiiividest. Need otsingud on olnud kord enam, kord vähem edukad, kuid ilmselt ei ole luuletaja veel jõudnud täieliku eneseleidmiseni. „Kõigis teedes“ sisalduv värsilooming ei ole ühtlane. Varasematesse aastatesse kuuluvates luuletustes esineb rohkem elukauget olukordade ja inimeste väljamõtlemist, nõr-

gemat elutundmist ja autori enda passiivset hoiakut, mida ta varjab mõttemõlgutuste rägastiku ja kunstlike vormiharrastuste taha. Viimasel ajal on luuletaja tublisti töötanud nende puuduste ületamiseks, kuid uue ohuna ilmneb Raul mõnes kohas võltsrahvalikku tooni ja kalduvust trafaretsustesse.

Eesti nõukoguliku poesia rikastamist tähendab M. Raua luuletuskogu ilmumine aga kahtlemata. Luuletuskogu positiivne, põhiliselt terve tuum kaalub üles need nõrkused ja puudujäägid, millele on tähelepanu juhitud käesolevas käsitluses. Ja sellisena on M. Raua värsiraamatu ilmumine märkimisväärseks sündmuseks meie luulekirjanduses.

Luuletaja isiklikus täienemises tähendavad „Kõik teed“ sammu edasi juba autori arenemissuuna pärast. Tuleb hinnata seda, et M. Raud on ausalt teadlik oma „luuletaime“ nõrkustest, mille kodanlik aeg „kiskud kiduraks ja kõveraks“, nagu ta tunnistab „Sõnakeses Puškinist“, ja et ta teeb tõsiseid pingutusi vanadest vigadest vabanemiseks. M. Raua tõsiseks saavutuseks tuleb lugeda „Kõikide teede“ aktuaalsust ja laia temaatilist haaret koos sisulise avardumisega. Luuletaja sammub kaasa kommunismi ehitava nõukogude rahvaga, käsitleb meie rahuaegse tänapäeva aktuaalseid küsimusi, reageerib erksalt tähtsamatele ühiskondlikele sündmustele. Kui ta sellel teel veel tihti libastub ja vigu teeb, ei tarvitse see veel varjata luuletaja saavutusi tervikuna. Palju tähtsam kui puuduste ja vigade esinemine, mida tuleb muidugi paljastada ja mille vastu tuleb võidelda, on ju lõpuks ikkagi see, et luuletaja jäägitult rakendab oma luule kommunistliku ülesehitustöö teenistusse, aitab kaasa meie rahva kasvatamisele kommunismi vaimus.

Eraldi toonitamist väärrib see, et M. Raua viimastes värssteostes on märgatavalt vähem formalistlikke liialdusi. Tõsi küll, vormikultuse kajastusi leidub ka käesolevas luuletuskogus. Kuid M. Raua viimane poeem „Silmatera“ tähistab tõhusat sammu edasi formalistlike vigade ületamisel, ja sellisena seisab see poeem vaatamata kõigile ta puudustele kõrgemal teistest värssteostest M. Raua viimase aja loomingus.

O. Jõgi

Oskar Urgart

Pärast rasket haigust suri 10. septembril s. a. EN Kirjanike Liidu esimehe asetäitja, NSVL Nõukogude Kirjanike Liidu juhatuse liige, kirjandusteadlane ja -kriitik Oskar Urgart.

Ootamatu kaotus tabas eesti nõukogude kirjanikke, kõiki meie kirjandussõpru. Meie hulgast lahkus hea inimene, aus ja kohusetruu töömees, kes oma elu viimse päevani teenis ustavalt rahvast.

Oskar Urgart sündis 19. oktoobril 1900. aastal. Kirjanduslikke katsetusi alustas ta juba keskkooliõpilasena. Tema esimesed kirjutused ilmusid trükis 1920. aastal. Põhimiseks alaks tema edaspidises töös kujunes kirjanduskriitika. Sel alal seisis ta kodanlikul ajal kriitilise realismi positsioonidel ja võitles elu- ja rahvalähedase kirjanduse eest. Suuri teeneid on O. Urgartil eesti kirjanduse bibliografeerimise alal. Pikemat aega töötas O. Urgart pedagoogina keskkoolides.

Nõukogude võimu taaskehtestamisel 1940. a. suvel raskendas O. Urgart oma võimed Nõukogude Eesti kirjanduse- ja kultuurielu ülesehitamiseks.

Suure Isamaasõja ajal töötas O. Urgart EN Kirjanike Liidu vastutava sekretärina ja selle kõrval Eesti Riiklikus Kirjastuses ja Raadiokomitee eesti toimetuses. O. Urgart tegi ära suure töö eesti kirjanduse väljaandmisel Nõukogude tagalas, toimetades almanahhi „Sõjasarv” ja muid eestikeelseid väljaandeid. O. Urgart külastas kirjanike brigaadiga eesti võitlejaid rindel ja esines võitlejaile ettekannetega kirjandusest.

Pärast Nõukogude Eesti vabastamist jätkas O. Urgart tööd EN Kirjanike Liidus, olles samal ajal Riikliku Teatri „Estonia” kunstilise juhi asetäitjaks ja Eesti Riikliku Teatri-instituudi õppejõuks. 1946. a. ja 1948. kuni 1950. a. töötas O. Urgart ajalehe „Sirp ja Vasar” vastutava toimetajana.

1951. aastast töötas ta „Loomingu” toimetuses. 1946. aastast kuni oma surmani oli O. Urgart EN Kirjanike Liidu esimehe asetäitja ja NSVL Nõukogude Kirjanike Liidu juhatuse liige. O. Urgart tegutses pidevalt kirjanduskriitikuna. Selle kõrval tõlkis ta eesti keelde terve rea silmapaistvaid vene nõukogude kirjanike teoseid: W. Wassilewska „Vikerkaar”, B. Gorbatovi „Alistamatud”, L. Solovjovi „Ivan Nikulin”, V. Grossmanni „Rahvas on surematu” jt.

Oskar Urgart oli inimene, kes paistis silma oma töökuse ja vastutustundega, oma printsiipiaalsuse ja aususega. Julgelt ja ägedalt astus ta välja kodanlike natsionalistide katsete vastu maha vaikida ja jalgade alla tallata parim noores nõukogude eesti kirjanduses, katsete vastu juhtida meie kirjandus ära sotsialistliku realismi rööbastelt. Kogu Oskar Urgarti nõukogude-aegset kirjanduslikku tööd läbib üks, peamine joon — aus, sihikindel ja leppimatu võitlus meie kirjanduse ideelise selguse, parteilise puhtuse ja kõrge meisterlikkuse eest, võitlus dekadentsi, kosmopolitismi ja teiste gorkilikule kirjandusele võõraste voolude ning tendentside ja nende retsidiivide vastu. Just selles võitluses õppisime me Oskar Urgartit tundma kui suurepärasest inimest ja kommunisti.

Eesti nõukogude kirjanike nooremale põlvkonnale oli Oskar Urgart mitte üksnes hea sõber ja seltsimees, vaid ka õpetaja, kes oma suurte teadmistega, oma analüüsi sügavusega suutis näidata tehtud vigu ja juhtida õigele teele. „Loomingu” toimetuses töötades kasvas Oskar Urgart noori kirjanikke ja noori kriitikuid suure nõudlikkusega, kuid oli sealjuures alati valmis andma nõu ja osutama abi. Lähenedes noortele tuli selgelt nähtavale Oskar Urgarti kui inimese pale — sõbralik, humaanne, aus, tark, alati abivalmis.

Oskar Urgart oli pikemat aega raskesti haige, kuid ta ei tõmbunud elust ja tööst kõrvale, vaid täitis oma tööülesandeid endiselt suure püsivuse ja vastutustundega. Ta lahkus meie juurest tõelise töömehena — tema töölauale jäid „Loomingu” käsikirjad, mille redigeerimine oli pooleli. Oskar Urgart kui kommunist andis kogu oma jõu nõukogude rahva teenimiseks, viimse hingetõmbeni töötas ja võitles ta nõukogude kirjanduse täiuslikkuse, puhtuse ja kasvu nimel.

Meie südameisse jääb Oskar Urgartist elama helge ja püsiv mälestus.

Sisukord

V. Gross	
Ankeet	1027
M. Veetamm	
Ema	1067
A. Rammo	
Teevalvur	1069
E. Krusten	
Noorte südamed	1070
Go Mo-žo	
Sanghai hommik	1096
Sõbrad vaevlevad kongides	1097
Laulud ja naer rikaste aias	1097
Kannatuste kobarad	1098
Kurja püramiid	1098
Go Mo-žo	1099
A. H. Tammsaare	
Põrgupõhja uus Vanapagan (Proloog ja epiloog)	1100
J. Bilinkis	
Patriarhaalse talurahva ideoloogia väljendus L. N. Tolstoi ilukirjanduslikus loomingus	1107
M. Issakovski	
Luulemeisterlikkusest	1124
O. Jõgi	
Sisulise avardumise poole	1141
Oskar Urgart	1150

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, August Jakobson, Paul Kuusberg, Eduard Männik,
Ralf Parve, Juhan Schmuul, Ilmar Sikemäe (toimetaja), **Oskar Urgart**, Anton Vaarandi.
Toimetuse aadress: Tallinn, Kohtu tn. 3, tel. 00/365.

Ladumisele antud 18. VIII 1953. Trükkimisele antud 9. IX 1953. Trükiarv 3464.
Paber 70×108, ³/₁₆. Trükipoognaid 8. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoog-
naid 10,96. Arvutuspoognaid 11,34. MB-12006. Tellimise nr. 2913. Trükikoda
„Uhiselu“, Tallinn, Pikk tn. 40/42.
„Looming“ nr. 9, september 1953. Hind rbl. 5.—

На эстонском языке.
Орган Союза Советских Писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)
№ 9, сентябрь 1953.

Eesti NSV Kultuuriministeeriumi Kirjastuste ja Polügraafiatööstuse Peavalitsuse
Ajalehtede-Ajakirjade Kirjastus.

Rbl. 5.—

